

Дніпровський національний
університет ім. Олеся Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2019 ТОМ 22 № 2

Видається з вересня 1998 року
12 разів на рік

Дніпро
Видавництво «Грані»
2019

ГРАНІ

Науково-теоретичний альманах

Том 22 № 2 2019

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Центр соціально-політичних
досліджень

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 21.12.2015
№ 1328 журналу надано статус
фахового видання з історичних,
філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 9 від 21.02.19).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Видавець:
Видавництво «Грані»
Україна, 49000, Дніпро
вул. Старокозацька, 12д, оф. 8
+38(056)794-54-63
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703

Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.
Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2019

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В.,
Шляхов О.Б.
Випусковий редактор: Лиман Д.С.
Коректор української та російської мов: Дерубера А.В.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

Редакційна колегія

Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бачинський Я.	д. юр. н. (США)
Венгер Н.В.	д.і.н., проф. (Україна)
Висоцький О.Ю.	д.п.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос., МВА (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Катаєв С.Л.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Квітка С.А.	д.держ.упр., доц. (Україна)
Кирилюк Ф.М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Лісеєнко О.В.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобанова А.С.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобода Ю.О.	к.філос.н., доц. (США)
Нікілев О.Ф.	д.і.н., проф. (Україна)
Ніколенко В.В.	д. соціол. н., доц. (Україна)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Побочий І.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Пронякін В.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Святець Ю.А.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Третьак О.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Тупиця О.Л.	д.п.н., проф. (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Хижняк Л.М.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Хміль В.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шабанова Ю.О.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)
Щудло С.А.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Юрченко С.В.	д.п.н., проф. (Україна)

GRANI

Scientific and theoretical almanac

22(2) 2019

Founders:

Oles Honchar Dnipro national
university,
Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ПП issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December
2015 issued by the Ministry of
Education and Science of Ukraine the
status of specialized publication on
historical, philosophical, political and
sociological sciences was given.

Published by the decision of the
Academic council of Oles Honchar
Dnipro national university
(protocol № 9 dated 21.02.19).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ

Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Publisher:

Publishing house «Grani»
12d, Starokosatska St., office 8,
Dnipro, Ukraine, 49000
+38(056)794-54-63
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703

Responsibility for facts, quotations,
private names, enterprises and
organizations titles, geographical
locations etc. to be bared by the authors.

The editorial office and board do not
always share the views and thoughts
expressed in published articles.
Reprints and translations are allowed
on the written consent with the editorial
office and the author.

© «Grani» 2019

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.

Deputy Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M.,
Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.

Production Editor: Lyman D.S.

Corrector of Ukrainian and Russian languages: Derebera A.V.

Corrector of English language: Komleva Y.V.

Editorial board

Ivanenko V.V.

Full Prof. Dr., academician of the
ukrainian academy of historical
sciences (Ukraine)

Ayahan B.H.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Bachynskiy Ya.

J. D. (USA)

Wenger N.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Vysotsky O.Yu.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Vyatr Ezhi

Full Prof. Dr. (Poland)

Gao Tianming

Assoc. Prof. Dr. (PRC)

Gorodyanenko V.G.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Isetti G.

PhD., MBA, Senior Researcher (Italy)

Zhuk S.I.

Full Prof. Dr. (USA)

Kataev S.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Kvitka S.A.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Kyrylyuk F.M.

Full Prof. Dr., academician of the
ukrainian academy of political science
(Ukraine)

Kryvoshein V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Liseyenko O.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Lobanova A.S.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Loboda Y.O.

Assoc. Prof. Phd (USA)

Okorokov V.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikilev A.F.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikolenko V.V.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Pobochyj I.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Pronyakin V.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Roberts Ken

Full Prof. Dr. (United Kingdom)

Svitlenko S.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Svyatets' Yu.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Sydykov E.B.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Schuurman Paul

Full Prof. Dr. (Netherlands)

Tretyak O.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Tokovenko O.S.

Full Prof. Dr., academician of the
ukrainian academy of political science
(Ukraine)

Tupytsya O.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Heinamäa Sara

Full Prof. Dr. (Finland)

Khyzhnyak L.M.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Hmil' V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shevtsov S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shlyakhov O.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shchudlo S.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Yurchenko S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Зміст

С. 5

Ліана Зеленкевич

Ідентичність в умовах об'єднаних громад

С. 16

Олег Масюк

Сподівання як засіб соціальної ідентичності

С. 23

Ірина Євдокимова

Професійні та кадрові ризики в соціальній роботі

С. 32

Аксинія Рус-Полтавська

Трансформація системи цінностей в контексті глобальних проблем: теоретико-соціологічний аналіз

С. 40

Анна Селіверстова

Теорія динамічного хаосу у дослідженнях соціально-філософської та соціальної спрямованості

С. 48

Лада Прокопович

Соціально-філософські засади театралізації політичної сфери

С. 50

Борис Братаніч, Андрій Куций, Михайло Романенко

Міждисциплінарне розуміння предметності соціального інтелекту

С. 59

Андрій Ткачук

Безпековий вимір українсько-російських відносин навколо Криму в політичній діяльності Народного Руху України у 1991–2008 рр.

С. 69

Владислав Парлюк

Пошук напрямів виходу з кризи соціал-демократичного руху Австрії

С. 80

Володимир Юшкевич

Біженці з країн Балтії в таборах Центральної та Західної Європи у контексті американської «політики невизнання» в другій половині 1940-х рр.

С. 88

Олександр Нікілев

Рецензія на книгу В. І. Марочко «Енциклопедія Голодомору в Україні 1932–1933 років» (Дрогобич, вид-во «Коло», 2018)

Contents

P. 5

Liana Zelenkevich

Identity in the conditions of the united communities

P. 16

Oleh Masiuk

Hope as a means of social identity

P. 23

Iryna Yevdokymova

Professional and personnel risks in social work

P. 32

Aksiniya Rus-Poltavska

Transformation of system of values in the context of global problems: theoretical sociological analysis

P. 40

Anna Seliverstova

The theory of dynamic chaos in the socio-philosophical and social studies

P. 48

Lada Prokopovych

Socio-philosophical foundations of theatricalization of the political sphere

P. 50

Borys Bratanich, Andrii Kutsiy, Mykhailo Romanenko

Interdisciplinary understanding of the objectivity of social intelligence

P. 59

Andriy Tkachuk

The security dimension of Ukrainian-Russian relations around Crimea in the political activity of the People's Movement of Ukraine in 1991–2008th

P. 69

Vladislav Parlyk

The search of ways out of crisis of the Social Democratic Movement of Austria

P. 80

Volodymur Yushkevych

Refugees from the Baltic states in the camps of Central and Western Europe in the context of the American «non-recognition policy» in the second half of the 1940's

P. 88

Oleksandr Nikiliev

Review of the book by V. I. Marochko «Encyclopedia of the Holodomor in Ukraine in 1932-1933» (Drohobych, Kolo, 2018)

Ідентичність в умовах об'єднаних громад

Ліана Зеленкевич, Класичний приватний університет

Спираючись на теоретичне підґрунтя та емпіричні дані, у статті розглядається з соціологічної точки зору проблематика розвитку ідентичності у рамках реформування місцевої влади, а саме в межах процесу створення об'єднаних територіальних громад. Розуміючи ідентичність як властивість людини відчувати свою приналежність до якої-небудь групи, соціуму, автором зосереджено увагу на питаннях її зміни у сільських громадах, які включилися у процес реформування місцевого самоврядування.

На підставі аналізу інформації про перші вибори в об'єднаних громадах Запорізької та Львівській областях розроблений загальний соціальний портрет сучасного голови ОТГ. Автором проаналізовані останні результати об'єднання громад і висловлена думка про те, що структурно процес будівництва територіальних одиниць характеризується в цілому однаковими регіональними тенденціями, обумовленими більш-менш рівнозначною обштинною свідомістю всього сільського населення країни. Водночас існують відмінності у результатах перебудови влади у різних частинах країни, а саме поширення тенденцій ігнорування і спротиву децентралізації на Заході й успіху перебудови місцевої влади на Сході України. Це пояснюється, на думку автора, більшим ступенем традиціоналістської складової ідентичності у західних областях і збільшенням модернової складової ідентичності у східних регіонах.

Звернута увага на те, що децентралізація, яка супроводжується трансформацією меж сільської громади, породжує проблеми зміни ідентичності. Виникає проблема формування сприйняття нової спільноти об'єднаної громади ідентитом для сільської людини.

З'ясовано, що децентралізація в Україні, зокрема саме створення ОТГ, буде мати своїм наслідком руйнування традиціоналістської ідентичності людини, яка проживає у сільській місцевості, стирання обштинного змісту міжособистісних відносин шляхом ослаблення обштинних зв'язків, що в свою чергу ставить питання про майбутню ефективність системи місцевого самоврядування, механізм якої будується, адже сутністю такої моделі управління є колективне вирішення проблем місцевого значення на ґрунті єдиної ідентичності. В цьому контексті автором пропонується розрізнати традиційну громаду і модернізовану громаду.

В дослідженні акцентується увага на специфічні ознаки модернізованої громади, які, з одного боку, споріднюють її в деяких аспектах з міським співтовариством, а з іншого – характеризують її у якості гібриду громади і міського співтовариства. При цьому у членів об'єднаної громади в подальшому буде формуватися нова ідентичність, яка не успадковується, а конструюється на основі формальних принципів, а не культурних ознак.

Дослідником робиться висновок щодо проблематичності досягнення задекларованої владою мети реформи децентралізації – створення спроможної місцевої влади, яка буде вирішувати усі місцеві питання і нести за це відповідальність, бо об'єднання громад, як засіб трансформації, не враховує складних аспектів ідентичності.

Ключові слова: об'єднані територіальні громади; ідентичність; реформа; децентралізація; село; модернізована громада; селяни; традиційне суспільство

Identity in the conditions of the united communities

Liana Zelenkevich, Classical Private University

Based on the theoretical basis and empirical data, the article discusses from the sociological point of view the problem of identity development within the framework of the reform of local government, namely within the process of creating the united territorial communities.

Understanding identity as a person's property to feel belonging to a group, the author focuses on the issues of its change in rural communities that have joined the process of reforming local self-government.

Based on the analysis of information on the first elections in the united communities of Zaporizhzhia and Lviv regions, a general social portrait of the current head of the united territorial community was developed.

The author analyzes the recent results of community association and expressed the opinion that the structural process of construction of territorial units is characterized in general by the same regional trends, caused by more or less equivalent community consciousness of the entire rural population of the country.

At the same time, there are differences in the results of the restructuring of power in different parts of the country, namely the spread of tendencies of ignorance and the opposition to decentralization in the West and the success of the restructuring of local authorities in the East of Ukraine.

This is due, according to the author, to a greater degree of traditionalist identity in the western regions and an increase in the modern identity component in the eastern regions.

Attention is drawn to the fact that decentralization, which is accompanied by the transformation of the boundaries of the rural community, raises problems of identity change.

There is a problem of forming the perception of the new community of the united community as an ident for the rural man.

It is revealed that decentralization in Ukraine, in particular the creation of united territorial communities, will have as a result of the destruction of the traditionalist identity of a person living in rural areas, the erosion of the communal content of interpersonal relations through the weakening of communal ties, which, in turn, the question of the future effectiveness of the system of local self-government, the mechanism of which is being built, since the essence of such a model of management is the collective solution of problems of local importance on the basis of a single identity .

In this context, the author proposes to distinguish between the traditional community and the modernized community.

The study focuses on the specific features of a modernized community, which, on the one hand, relate it in some respects to the urban community, and on the other hand, characterize it as a hybrid of the community and the urban community.

At the same time, members of the united community will in the future form a new identity that is not inherited, but constructed on the basis of formal principles, rather than cultural attributes.

The researcher concludes that it is problematic to achieve the goal of decentralization reform, which was declared by the authorities, to create a capable local government that will address all local issues and bear responsibility for it, because the community of unions as a means of transformation does not take into account the complexities of identity.

Keywords: *territorial united communities; identity; reform; decentralization; village; modernized community; peasants; traditional society*

Идентичность в условиях объединенных общин

Лиана Зеленкевич, Классический приватный университет

Опираясь на теоретические основы и эмпирические данные, в статье рассматривается с социологической точки зрения проблематика развития идентичности в рамках реформирования местной власти, а именно в границах процесса создания объединенных территориальных общин. Понимая идентичность как свойство человека чувствовать свою принадлежность к какой-либо группе, социуму, автором сосредоточено внимание на вопросах ее изменения в сельских общинах, которые включились в процесс реформирования местного самоуправления.

На основании анализа информации о первых выборах в объединенных общинах Запорожской и Львовской областях разработан общий социальный портрет современного председателя ОТГ. Автором проанализированы последние результаты объединения общин и высказано мнение о том, что структурно процесс строительства территориальных единиц характеризуется в целом одинаковыми региональными тенденциями, обусловленными более или менее равнозначным общинным сознанием всего сельского населения страны. В то же время существуют различия в результатах реформирования власти в разных частях страны, а именно распространение тенденций игнорирования и сопротивления децентрализации на Западе и успеха перестройки местной власти на Востоке Украины. Это объясняется, по мнению автора, большей степенью традиционалистской составляющей идентичности в западных областях и увеличением современной составляющей идентичности в восточных регионах.

Обращено внимание на то, что децентрализация, которая сопровождается трансформацией границ сельской общины, порождает проблемы изменения идентичности. Возникает проблема формирования восприятия нового сообщества объединенной общины идентентом для сельского человека.

Выяснено, что децентрализация в Украине, в частности именно создание ОТГ, будет иметь своим следствием разрушения традиционалистской идентичности человека, проживающего в сельской местности, стирание общинного содержания межличностных отношений путем ослабления общинных связей, что в свою очередь ставит вопрос о будущей эффективности системы местного самоуправления, механизм которой строится, ведь сущностью такой модели управления является коллективное решение про-

блем местного значения на почве общей идентичности. В этом контексте автором предлагается различать традиционную общину и модернизированную общину.

В исследовании акцентируется внимание на специфических признаках модернизированной общины, которые, с одной стороны, роднят её в некоторых аспектах с городским сообществом, а с другой, характеризуют её в качестве гибрида общины и городского сообщества. При этом у членов объединённой общины в дальнейшем будет формироваться новая идентичность, которая не наследуется, а конструируется на основе формальных принципов, а не культурных признаков.

Исследователем делается вывод о проблематичности достижения задекларированной властью цели реформы децентрализации – создание способной местной власти, которая будет решать все местные вопросы и нести за это ответственность, потому что объединение общин, как средство трансформации, не учитывает сложных аспектов идентичности.

Ключевые слова: объединённые территориальные общины; идентичность; реформа; децентрализация; село; модернизированная община; крестьяне; традиционное общество

Постановка проблеми.

Ідентичність – одна з найважливіших проблем, яка обговорюється, вивчається соціологами. Соціологія як поведінкова наука прагне виявити детермінанти поведінки людини. Ідентичність і цінності є істотними факторами, які можуть впливати на характер соціальної дії.

Існує декілька трактувань сутності ідентичності. Ідентичність в філософії розуміється як тотожність, внутрішня, індивідуальна якість відчуття самості. У соціологічному дискурсі ідентичність набуває соціального змісту як властивість людини відчувати свою приналежність до якої-небудь групи, соціуму. По суті це теж тотожність, але не з самим собою, а з певною групою.

Ми виходимо з самого поширеного в соціології розуміння ідентичності як позначення почуття приналежності людини до певної спільноти. Психологічні трактування цього поняття ми не розглядаємо. Соціологічне розуміння має чітко виражений соціальний характер, так як вказує на соціальну природу людини. Відчуття людини приналежності до певного співтовариства робить її на ментальному рівні соціальною.

Общинна психологія селянина особливо чітко прив'язує людину до найближчого сусідського співтовариства завдяки обшинному принципу: один за всіх і всі за одного. Общинна свідомість, незважаючи на розвиток цивілізації і процеси модернізації, найдовше зберігається в сільському співтоваристві. Тому у селянському середовищі має велике значення ідентифікація з громадою. Для селянина важливо хто ті, за кого ця людина приймає на себе відповідальність, і хто ті, хто приймає на себе відповідальність за цю людину.

Децентралізація, яка супроводжується зміною меж сільської громади, породжує проблеми

зміни ідентичності. Виникає проблема формування сприйняття нової спільноти об'єднаної громади ідентитом для сільської людини. Конфігурація ідентичності людини визначає межі її соціальної відповідальності. Якщо об'єднана громада не відчувається селянином власне громадою в соціально-психологічному, а не формальному, організаційно-юридичному сенсі, то не виникне почуття відповідальності за спільну діяльність. Важливий реальний статус громади на феноменологічному рівні, а не тільки на формально юридичному. Значущість соціальної самоідентифікації наголошується на теоретичному рівні, але теорія не може підтвердити або спростувати реальну наявність цієї ідентичності. Виявлення реального стану нової ідентичності в певній мірі може бути здійснено емпіричним шляхом.

Слід врахувати, що зміна ідентичності не є швидким процесом. Не може зміна меж громади негайно вплинути на ідентичність. Має пройти якийсь час, накопичитися досвід спільної діяльності, з'явитись реальне підтвердження відповідальності громади за добробут людини, щоб нова ідентичність сформувалася і зміцніла. Емпіричні дослідження в певній мірі фіксують стан ідентичності на момент дослідження. Цілком можливо, що з плином часу стан ідентичності зміниться. Це піднімає проблему моніторингу ідентичності, який допоміг би відстежувати динаміку змін цього явища.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою роботи є розгляд на теоретичному та емпіричному рівнях проблематики ідентичності в умовах початкового етапу об'єднання територіальних громад в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблематиці ідентичності серед закордонних соціологів приділяли увагу Т. Парсонс [1],

П. Бурдє [2], Е. Еріксон, М. Кастельс, З. Бауман, У. Бек, І. Кон [3], В. Ядов [4] та ін.

Серед українських соціологів проблеми ідентичності у сучасній Україні розглядали В. Андрущенко, Е. Афонін, Л. Аза, О. Вишняк, Є. Головаха, В. Євтух, М. Козловець, Н. Костенко, С. Макєєв, С. Оксамитна, А. Ручка, Н. Черниш, М. Шульга, М. Юрій та ін.

Проблематиці традиційного суспільства, аграрній соціології приділяли увагу Ф. Тьоніс, Ф. Знанецкий та ін. В українській соціології питанням аграрної соціології займалися І. Прокіпа, О. Максим'юк, В. Чигрін, А. Шатохін, Л. Шепотько та ін.

Економічні, правові, управлінські, політичні аспекти децентралізації вивчають в Україні Г. Атаманчук, В. Авер'янов, Т. Бабан, В. Бакуменка, В. Гройсман, Т. Забейворота, Г. Коваленко, Л. Мельничук, В. Толкованов, А. Ткачук, С. Романюк, М. Пухтинський та ін. Серед авторів, що обговорюють проблеми децентралізації, переважають фахівці з державного управління [5; 21]. На соціальні аспекти децентралізації звертають увагу А. Ашурбєков, Ф. Хрустальов [6]. Регулярно здійснюють опитування громадської думки стосовно децентралізації Київський міжнародний інститут соціології та Центр «Соціальні індикатори» [7-8]. На проблеми ідентичності в умовах децентралізації звертається увага у доповіді Українського незалежного центру політичних досліджень «Децентралізація в Україні: досягнення, надєжди и опасения» [9].

Виклад основного матеріалу.

Ідентичність дозволяє людині бути особливою і відчувати єдність з іншими. Людина своєю ідентичністю набуває соціальні позиції індивіда, українця, мешканця Запорізького краю, певного села чи селища і т. ін. Це її соціальна адреса, координати в соціальному полі. Це критерій, за яким людина знаходить схожих на неї і відрізняється від інших. Сприйняття себе мешканцем ОТГ – це різновид локальної, соціально-просторової, територіальної ідентичності.

Ідентичність множинна та ситуативна. Певні ситуації актуалізують у індивіда один із фрагментів ідентичності: у гендерному відношенні він – чоловік, в національному відношенні він – українець, в політичному він – демократ тощо. Тож та ідентичність стає провідною для індивіда, яка прив'язана до конкретної ситуації, життєва значуща для людини. Так, війна актуалізує регіонально-етнічну ідентичність, об'єднання громад актуалізує ідентичність зі своєю

громадою. Немає якоїсь найважливішої ідентичності, а є важливі ситуації, які актуалізують відповідні ідентичності.

Ситуативна ідентичність супроводжує людину постійно, даючи їй можливість адекватно відповідати на виклики соціального оточення.

Ідентичність наділяє людину цінностями, ролями, відносинами, розрізненням своїх і чужих. Разом з ідентичністю людина набуває ворогів і друзів, ідеологію і вождів, правила поведінки і систему заохочень-покарань. Ідентичність породжує відповідальність за долю групи, до якої людина відчуває свою приналежність.

Ідентичність надає людині соціальну визначеність, конкретність. Вона вже не просто людина взагалі, а конкретний соціальний індивід, член певного співтовариства. Чим більшою мірою людина стверджується в своїй ідентичності, тим більше соціально зрілою вона стає.

Щоб поміняти свою ідентичність треба зректися колишньої, ризикуючи втратити певні соціальні орієнтири. Зміна ідентичності може стати поштовхом до аномії.

Може існувати нав'язана ідентичність. Іноді виникає феномен примусу до ідентичності, коли людину примушують вважати себе членом певної спільноти. Тобто людина не завжди добровільно зараховує себе до певного співтовариства. Зміна статусу первинної громади внаслідок децентралізації може сприйматися як нав'язування нової ідентичності. Наприклад, людина ідентифікується іншими як член громади ОТГ Широкіно, а не як мешканець Чапєсвці. Хоча сама людина ще не сприймає себе як члена ОТГ. Тепер на питання: «Звідки ви?» людина може (обставини спонукають до того, що це треба) говорити, що вона з громади Широкіно, а не мешканка Чапєсвці.

Набуття ідентичності відбувається в процесі соціалізації. Ідентичність динамічна, мобільна. Соціальна мобільність спонукає людину змінювати ідентичність.

Ідентичність навантажена цінностями, змістом, відносинами. Знаходячи нову ідентичність, людина знаходить новий світогляд. Можна не тільки пасивно зарахувати себе до якогось співтовариства і засвоїти його цінності, а й активно впливати на ідентичність цієї спільноти, розвиваючи її цінності і збагачуючи її зміст.

Ламання, зміна ідентичності може стати соціальною травмою. В результаті децентралізації ідентичність повинна бути змінена від жителя села, до жителя ОТГ, об'єднаної громади, де

центром може бути не село суб'єкта, а інше село, або селище. У сферу «ми» потрапляють і жителі тих населених пунктів, які раніше не охоплювалися займенником «ми». Така трансформація ідентичності може сприйматися як насильницьке трошіння ідентичності, як нав'язування іншої ідентичності. Опитування показують, що жителі центрального села сприймають інші села ОТГ більш позитивно, ніж жителі цих сіл сприймають центр. Тут морально-психологічні якості (досада, заздрість та ін.) спонукають сприймати як примус чуже вважати своїм. Ці процеси можуть бути описані в категоріях соціальної або соціально-психологічної травми. Процес розширення ареалу ідентичності від свого села до меж ОТГ може викликати відчуження, відторгнення нової конфігурації ідентичності.

Змінюється також групова ідентичність і цей процес відбувається нерівномірно. Темпи і глибина таких трансформацій залежить від соціального становища, віку, гендерної приналежності та інших чинників. Більш лабільна установка у людей з більш високою освітою, молоді, людей, що займають статусні позиції сільської інтелігенції.

Далі звернемо увагу на обшинну свідомість, тісно прив'язану до власності на землю та інше спільне майно. Згідно законодавчих приписів у разі об'єднання всіх територіальних громад одного району в одну об'єднану територіальну громаду все майно розмішених на її території сіл, селищ, стає комунальною власністю об'єднаної територіальної громади, а пов'язані з таким майном права та обов'язки переходять до об'єднаної територіальної громади [10]. Цей факт значною мірою впливає на формування нової ідентичності.

З соціологічної точки зору має значення не сама по собі територія нової громади, а та спільність людей, що утворюється на даній території в результаті об'єднання первинних громад. Територіальний простір громади інтерпретується як її соціальний простір. Громада є соціально-просторовим або соціально-територіальним утворенням. Отже дискурс соціології простору може бути застосований для методологічного підґрунтя аналізу соціально-територіальної ідентичності. В результаті об'єднання громад формується нова територіальна ідентичність, точніше, повинна формуватися. Реальні зміни ідентичності можуть бути виявлені завдяки соціологічним дослідженням.

Трансформація ідентичності здійснюється при дотриманні деяких принципів. У разі об'єднання громад немає елемента зміни культурної

ідентичності, так як остання має справу з приналежністю до етносу.

Так, відповідно до букви закону, не можуть об'єднуватися громади з різних за етнічною ознакою населенням. Тобто болгарське село не може об'єднуватися в єдину громаду з селом, де проживає більшість етнічних українців. Інакше може статися несумісність територіальної і етнічної ідентичності, що може породити внутрішні конфлікти. Закон свідчить: «При прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади» [10].

Об'єднання громад повинне здійснюватися з додержанням демократичних принципів, серед яких важливими є самоврядування, дотримання закону, свобода особистості. Свобода передбачає добровільність, врахування особистих інтересів, а також відповідальність. Відповідальність не існує без свободи. Отже, виходячи з демократичних засад, при об'єднанні первинних громад діюче законодавство зобов'язує дотримуватися наступних принципів: 1) конституційності та законності; 2) добровільності; 3) економічної ефективності; 4) державної підтримки; 5) повсюдності місцевого самоврядування; 6) прозорості та відкритості; 7) відповідальності [10].

Якщо процес об'єднання буде сприйматися людьми як зовнішнє нав'язування, змінам ідентичності буде створюватися серйозна перешкода. Можливо руйнування і тієї ідентичності, яка була. Якщо за сусідською громадою немає власності, юридичних прав, а нова громада не сприймається як громада в її традиціоналістському розумінні, то людина позбавляється будь-якої традиційної ідентичності, а залишається тільки територіальна, тобто прив'язана тільки до території, позбавленої її соціокультурної складової.

Поняття «громада» вимагає термінологічного розрізнення, подібно розрізненню, введеному Ф. Тьонісом на *Gemeinschaft* і *Gesellschaft*. Попередньо можна розрізняти традиційну громаду і модернізовану громаду. Традиційна громада наповнена обшинним змістом, прив'язаним до традиційного суспільства, а модернізована громада багато в чому схожа на міське співтовариство, але не збігається за всіма ознаками з ним. Це проміжний стан, гібрид громади і суспільства. Люди будуть прагнути приписувати модернізованій громаді риси традиційної. Наскільки це вдасться – питання часу і конкретних умов. З

іншого боку, люди будуть поступово звільнятися від сприйняття своєї громади на колективістських засадах і формувати в собі риси модерної особистості, вільної, без прив'язки до сусідських зв'язків.

В традиційній громаді певною мірою має значення тотожність людини зі своїми предками, з місцем де покаяться батьки. Цей аспект ідентичності згадує Маргарет Мід. Даний аспект психологічної прив'язаності до своєї території для модернізованої громади не існує.

Традиціоналістська ідентичність члена традиційної громади примордіальна, вона не вибирається, а успадковується. У членів об'єднаної громади може формуватися не примордіальна, а нова ідентичність, яка не успадковується, а конструюється на основі інших принципів: спільності адміністративно-територіальної підпорядкованості, загального глави громади і інших формальних, а не культурних ознак.

Зміна ідентичності під впливом реформ є частиною ширшого і глибшого процесу модернізації села. Модернізація почалася в Україні пізніше і охопила меншу частину суспільства, ніж в розвинених країнах. Україна відноситься до категорій країн із запізненою модернізацією. При тому, що різні сегменти суспільства в різному ступені підпали під вплив модернізації і постмодернізації, в Україні поряд з компонентами модерну, другого модерну і постмодерну зберігаються в значній мірі властивості традиційного суспільства. Основні осередки традиціоналізму розташовується в сільській місцевості і носіями його є селяни. Слід констатувати, що модерний компонент представлений в промислових містах, а постмодерний – в мегаполісах.

Як відомо, до процесів модернізації відносяться індустріалізація, руйнування сусідської громади, урбанізація, підвищення культурного рівня населення, секуляризація, формування масового суспільства, залучення населення до політичного життя та ін. Крім позитивних наслідків, модернізація має і негативні наслідки. Так, Ф. Фукуяма в книзі «Великий розрив» стверджує, що руйнування громади і формування масового суспільства супроводжується кризою сім'ї, зростанням злочинності, ослабленням соціальної моралі. Ф. Теніс також з більшою симпатією ставився до сільської громади, ніж до міського товариства.

Слід зазначити, що децентралізація сприяє ослабленню общинних зв'язків. Ідентичність в традиційному суспільстві більш стабільна, хоча

в сучасних умовах вона також схильна до змін. Особливо сильно вплинула на трансформацію ідентичності реформа децентралізації.

Ф. Барт розглядає ідентичність як один зі способів конструювання кордонів між групами [11]. У зв'язку з об'єднанням громад змінюється конфігурація кордонів ідентичності. Послаблюється значимість кордонів свого селища і збільшується значення віддалених кордонів, які окреслюють простір об'єднаної громади. Якщо не відразу, то з плином часу спільність економічного життя членів об'єднаної громади буде зміцнюватися і переходити з формальної в реальну спільність. Адже відповідно до закону, як вже зазначалось вище, все майно об'єднаної громади, куди входить майно окремих поселень, є спільною власністю ОТГ.

Процес зміни ідентичності певною мірою залежить від сприйняття лідерів нової спільноти. Якщо ці лідери, в даному випадку голови ОТГ, сприймаються як особи, що піклуються про мешканців всієї громади, то процес зміни ідентичності буде менш психологічно важким. Тож виникає зацікавленість науковців у дослідженні регіонального лідерства.

Нами було здійснено дослідження соціального портрету голів ОТГ в запорізький та львівські областях. Аналіз результатів перших виборів голів об'єднаних територіальних громад у Запорізькій області, які відбулися у період з 2015 по 2108 роки, показує наступне [12]. За вказаний проміжок часу у даному регіоні було створено 52 громади, у 44 (84,61%) з них вже пройшли успішні місцеві вибори. У останніх 8 (15,39%) ОТГ вибори призначені і очікуються у цьому році. Окремі характеристики осіб, що були обрані відповідно до демократичних процедур на посади голів ОТГ, у своїй статистичній сукупності виявляють деякі наступні специфічні риси колективної свідомості населення цих громад. За гендерною спрямованістю традиційно переважує колективне бажання бачити керівником чоловіків (79,5%), відповідно сегмент жінок на цій посаді склав 20,5%.

Діяльність політичних партій на селі Запорізького краю не викликає у мешканців громад активної підтримки, втім це корелюється із сучасним загальним відношенням суспільства до існуючих політичних сил. Цей висновок походить із успішності самовисуванців, котрі преважують (68%) серед всіх переможців на цих виборах; лише 32% голів висувалися політичними силами. Потрібно відзначити сильні позиції

партії влади (БПП «Солідарність») у цій групі, які висунули рівно половину таких голів. Однак існує суттєва відмінність між кількістю партійних висуваних і їх приналежністю до самої партії. Наприклад, вищезазначена партія висувала 7 переможців, серед яких лише один був із партійним білетом. Загалом 14% голів мають членство у якій-небудь партії, а решта є безпартійними.

За віковою ознакою вся сукупність обраних на посаду голів ОТГ була поділена на три кластери. До першої категорії ввійшли особи, які мали вік у межах 39-50 років, їх нараховувалось 27%. Другу, найбільш численну групу (57%) склали особи віком від 51 до 60 років. Третя група охоплювала всіх, кому було більше 61 року – таких керівників ОТГ було 16%. Як бачимо, сільські жителі з більшою довірою відносяться до зрілих осіб, що мають життєвий досвід, здатних в повному обсязі виконувати покладені на них обов'язки. У цьому ж контексті зрозумілим стає і наявність у майже абсолютній кількості з них вищої освіти (89%). Виключенням стала одна особа з професійно-технічною освітою і чотири – з базовою середньою освітою (9%).

Дуже важливим, на нашу думку, індикатором стану ідентичності громади, а також ступеня сформованих міжособистісних зв'язків у цьому соціумі є місце постійного проживання особи, якій довірено керівництво всім ОТГ. 93% голів проживають на території ОТГ. Винятком з цієї тенденції стали всього три особи, що проживали у іншій місцевості. Розподіл же за критеріями проживання у «центральному населеному пункті ОТГ» та «іншому населеному пункті ОТГ» підкреслив наявність провідної ролі у процесі об'єднання однієї найбільш спроможної громади серед інших. Так, за першою ознакою було 68% осіб, а за другою – 25%.

Закономірним результатом виборів стало обрання головами ОТГ кандидатів, що працювали до об'єднання на посаді сільського (селищного або міського) голови у одній із громад, відповідно зі всієї сукупності така категорія становить 80%. Частина (14%) обраних склали особи, які раніше займали керівні посади у місцевих органах влади, сільськогосподарських підприємствах. Були і виключення, такі як: одна особа – робітник фермерського господарства; дві особи на момент обрання взагалі ніде не працювали. Наявність останньої групи наводить на думку про можливе поширення у цій суспільній сфері такого протиправного явища, як тіньовий бізнес.

До речі в одній із таких громад, а саме у Широківській сільській громаді Запорізького району, вже через рік після обрання такого голови ОТГ став розгортатися конфлікт між ним та жителями одного села, який виник після висунування останніми вимог щодо проведення незалежного аудиту господарської діяльності підпорядкованого голові комунального підприємства [13].

Узагальнюючи результати дослідження перших виборів голів ОТГ у Запорізькій області, зазначимо, що рейтинг різних кандидатів на них багато в чому залежав від їх регіональної приналежності, професійних навичок та ідентичності. Відповідно, складаючи соціальний портрет голови об'єднаної громади, слід виділити такі його специфічні риси: самовисуванець, безпартійний, з вищою освітою, до обрання працював на посаді сільського (селищного або міського) голови, проживає у центральному населеному пункті ОТГ, має вік від 51 до 60 років.

Процеси зміни ідентичності також залежать від особливостей ментальності мешканців певного регіону.

Деякі автори зазначають наявність своєрідності ментальності у східних регіонах країни, що має вираз у домінуванні традиційної складової, на відміну від західних областей, де панує модерна частина ментальності. При цьому, на думку таких дослідників, традиційні моделі ментальності на Сході характеризуються «знаками радянськості», а саме: колективізмом, патерналізмом, схильністю до «сильної руки», расовими та гендерними стереотипами, політичною пасивністю, звичкою очікувати, що необхідні блага (безкоштовну освіту, медичне обслуговування тощо) «дадуть зверху», протидією будь-яким змінам та нововведенням. На відміну від наведених ознак, модернові риси ментальності, як вважають ці автори, лише поступово складаються на Сході і мають свій прояв у таких суспільних цінностях, як: відкритість до змін, прагнення до чесної конкуренції та особистісної свободи, ініціативність, підвищені вимоги до діяльності держави, індивідуалізм, критичне зниження рівня довіри до державних органів, боротьба за громадські і політичні права тощо. На відміну від цього, західні області оцінюються як території, на яких панує модерна ідентичність. Спираючись на це твердження виводиться висновок про відмінності у процесах децентралізації на Заході і Сході України [14].

Однак офіційні дані результатів децентралізації та реалізований нами аналіз інформації про

вибори голів ОТГ спростовують зроблені цими авторами висновки.

По-перше, співставлення вищенаведених даних по виборам голів ОТГ в Запорізькій області з аналогічними показниками у Львівській області вказує на те, що за своєю внутрішньою суттю процес децентралізації проходить однаково, тому що на нашу думку ідентичність громад у сільських місцевостях, як на Заході так і Сході України, суттєво не відрізняється. Так, гендерний показник обраних голів ОТГ у Львівській області дорівнював: чоловіки – 82%, жінки – 18%. Вікові особливості відображені у чотирьох групах: від 29 до 38 років – 3 %; від 39 до 50 років – 35%; від 51 до 60 років – 45%; більш 61 року – 17%. Характеристика рівня освіти голів ОТГ має такий вигляд: вища освіта у 90% керівників; професійно-технічна у 7%; середня-спеціальна – 3%. Вплив політичних партій на ці вибори мав прояв у двох напрямках. Перший у процедурі висування кандидатів на посади голів ОТГ. В результаті пройшли від політичних сил всього 28%, а самовисуванці набрали 72%. При цьому лідерські позиції поділили між собою дві партії: «Блок Петра Порошенка «Солідарність» і Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», від яких пройшли на посади голів по чотири кандидати. Другий напрям відображався у партійній приналежності обраних кандидатів – членів партій 15%, а безпартійних 85%. За місцем постійного проживання голів ОТГ процес, що аналізується, проілюстрований такими категоріями: у головному населеному пункті ОТГ проживає 65% голів; у іншому населеному пункті ОТГ – 28%; у населеному пункті, що не входить до цього ОТГ – 7%. Характеристика голів за попередньою роботою дає таку картину: сільським (селищним, міським) головою працювали 88%; директором господарського підприємства (школи) – 8%; робітниками сільськогосподарських підприємств були 2%; до виборів не працювали 2% осіб. Як виходить зі співставлення наведених даних з вище представленою інформацією по Запорізькій області, соціальний портрет голів ОТГ в цих регіонах майже збігається. Мотиваційна направленість громад у виборах голів ОТГ однакова – як і на Сході, так і на Заході превалює категорія зрілих, маючих життєвий досвід керівників [15].

По-друге, Запорізька область на сьогодні вже створила 52 ОТГ, які займають 63% від загальної площі її території і має лише 13% жителів територіальних громад, що ще не об'єдналися; Дніпропетровська область нараховує 63 ОТГ,

які займають 54% її площі і всього 10% жителів ТГ, що ще не об'єдналися; Харківська область має 17 ОТГ, розташовані на 17% від її загальної площі і 29% жителів ТГ, що ще не об'єдналися. Співставлення цих даних з аналогічними показниками у Львівській, Закарпатській, Івано-Франківській областях говорить про їх відставання у здійсненні реформ. Наприклад, у Львівській області 40 ОТГ займають лише 22% території, а кількість жителів ТГ, що не прийняли участі у реформі, дорівнює 41%; Закарпатська область має всього 6 ОТГ, які охоплюють 4% площі області та 73% жителів ТГ, що не об'єдналися; Івано-Франківська область характеризується 30 ОТГ, які розташовані на 23% території регіону та 49% жителів ТГ, які не прийняли участь у процесах об'єднання [16]. Як бачимо, навіть найменша кількість ОТГ на Харківщині, в порівнянні, зокрема, з кількістю ОТГ на Львівщині, охоплює значно більшу кількість жителів громад. Можна наводити і більш детальні показники процесу децентралізації, однак вважаємо, що в цій дискусії це недоречно, достатньо звернути увагу на офіційний рейтинг щодо формування ОТГ, станом на грудень 2018 року у якому аутсайдерами є Львівська і Закарпатська області (19 і 24 позиція), щоб засвідчитись у відсутності якого-небудь супротиву реформі на Сході України і навпаки прослідкувати на Заході тенденції її ігнорування, а в деяких випадках і поширення активів протидії їй з боку місцевого населення. В цьому контексті звернемо увагу на інтерв'ю Т. Татарчук, яка працює директором Чернівецького Центру розвитку місцевого самоврядування і безпосередньо приймає участь у втіленні планів з реконструкції територіальних громад. Слід відзначити, що Чернівецька область у рейтингу з децентралізації займає 7 місце, тобто є достатньо успішним регіоном, між тим Т. Татарчук наголошує, що подальші спроби добровільного об'єднання громад не мають перспектив, у зв'язку з чим вона пропонує перейти до «адміністративного етапу, який би передбачав, що добровільне об'єднання має відбутися відповідно до перспективного плану». Описуючи існуючі проблеми у сфері об'єднання громад, вона зупинилась на наявності спротиву та саботування перебудови влади з боку райрад, райдержадміністрацій і лідерів громад, а також акцентувала увагу на розповсюдженні у громадах страху втрати діючих структур, установ та майна, управління якими внаслідок децентралізації перейде до ОТГ [17].

Таким чином, слід зазначити наявність пев-

них успіхів у перебудові місцевого самоврядування у східних областях країни, зокрема у Запорізькій області, що, на нашу думку, зумовлено збільшенням модернової компоненти ідентичності громад. На відміну від цього у західних регіонах, вочевидь, панує традиціоналістська складова ідентичності у сільських громадах, що обумовлює затримання процесу децентралізації.

Фактичне існування проблематики трансформації ідентичності, в умовах створення та функціонування ОТГ, ставить питання про необхідність виявлення сутності факторів, які стимулюють це явище і його змістову наповненість. У зв'язку з цим слід відзначити, що у контексті соціологічного дискурсу розуміння природи перетворення ідентичності слід відзначити ще три аспекти. По-перше, це обумовлення трансформації ідентичності соціальною, економічною і символічною кризами, які поширюються у країні і винищують або спотворюють усталену модель «ми» [18, р. 219]. По-друге, це визначення різноманітних складових перебудови ідентичності, а саме: послаблення міжпоколіннєвої трансмісії, обумовленої емансипацією індивіда; кризою стабільності, що витискається варіабельністю та мінливістю; занепадом моральності і практицизму; послабленням дії нормативних регуляторів [19, р. 183-186]. По-третє, зміна моделі ідентичності кардинально реконструює характер соціальних зав'язків: у процесі розширення вони стають слабкими та гнучкими; не надто тісними та не надто тривалими, між тим не короткостроковими [20, р. 288-289].

Висновки.

Проведеним дослідженням встановлено, що на сьогодні структурно процес формування об'єднаних територіальних громад характеризується в цілому однаковими регіональними тенденціями, обумовленими більш-менш рів-

нозначною общинною свідомістю всього сільського населення країни. На підставі проаналізованих даних окреслений загальний портрет сучасного голови ОТГ, який наділений усередненими ознаками, це: самовисуванець, безпартійний, з вищою освітою, до обрання працював на посаді сільського (селищного або міського) голови, проживає у центральному населеному пункті ОТГ та має вік від 51 до 60 років. Суттєва більшість обраних на перших виборах голів об'єднаних громад у Запорізькій та Львівській областях наділені саме такими рисами. При цьому існуючі відмінності у результатах реформування у різних частинах країни, а саме поширення тенденцій ігнорування і супротиву децентралізації на Заході і успіхи перебудови влади на Сході України, оцінено більшим ступенем традиціоналістської складової ідентичності у західних областях і збільшенням модернової складової ідентичності у східних регіонах.

З'ясовано, що децентралізація в Україні, зокрема саме створення ОТГ, буде мати своїм наслідком руйнування традиціоналістської ідентичності людини, яка проживає у сільській місцевості, стирання общинного змісту міжособистісних відносин шляхом ослаблення общинних зв'язків, що в свою чергу ставить питання про майбутню ефективність системи місцевого самоврядування, механізм якої будується. В цьому контексті пропонується розрізняти традиційну громаду і модернізовану громаду. Враховуючи наповнення традиційної громади общинним змістом, прив'язаним до традиційного суспільства, слід говорити про те, що модернізована громада багато в чому схожа на міське співтовариство, але не збігається за всіма ознаками з ним, відповідно, вона охарактеризована категорією проміжного стану, гібриду громади і міського співтовариства.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Parsons T. The Position of Identity in the General Theory of Action / T. Parsons // *The Self and Social Interaction*. – New York: John Wiley and Sons Inc, 1968. – P. 11-24.
2. Бурдые П. Идентичность и репрезентация: элементы критической рефлексии идеи «региона» / П. Бурдые // *Ab Imperio*. – 2002. – № 3. – С. 45-60.
3. Кон И. С. Социологическая психология / И. С. Кон. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1995.
4. Ядов В. А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности / В. А. Ядов // *Социальное самосознание*. – Самара: Бахрах-М, 2000. – С. 589-602.
5. Дрешпак В. М. Забезпечення діалогу органів публічної влади з територіальною громадою: теоретичні та прикладні аспекти / В. М. Дрешпак, Н. А. Липовська // *Аспекти публічного управління*. – 2015. – Т. 3. – № 5-6. – С. 57-65.
6. Хрустальов Ф. С. Соціологічний супровід процесів децентралізації / Ф. С. Хрустальов, А. Ашурбеков // *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць*. – 2018. – Випуск 78. – С. 131-138.

7. Звіт: Третє щорічне соціологічне дослідження «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування». 2018. – Режим доступу: <http://www.slg-coe.org.ua/p13513/>
8. Підтримку децентралізації підтвердила соціологія. 27.12.2018. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/pidtrimku-decentralizaciyi-pidtvverdila-sociologiya-gennadij-zubko>
9. Децентралізація в Україні: досягнення, надії та побоювання / Український незалежний центр політичних досліджень // International Alert. 2017. – Режим доступу: <http://www.usipr.org.ua/index.php?lang=ua>
10. Про добровільне об'єднання територіальних громад: закон України від 05.02.2015 № 157-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 13. – Ст. 91.
11. Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий / Ред. Ф. Барт. – М.: Новое издательство, 2006. – 200 с.
12. Вибори голови міської (селищної та сільської) об'єднаної громади у Запорізькій області // Місцеві вибори в територіальних громадах. – 2019. – Режим доступу: <http://info-vybory.in.ua/>
13. Закатать в асфальт: в Запорожской области глава громады воздействует на своих оппонентов циничными методами // ВМЕСТЕ: інформаційно-аналітичний портал. 30.12. 2108. – Режим доступу: <https://vmestepz.org/v-regione/108904/zakatat-v-asfalt-v-zaporozhskoy-obra>
14. Кисельова В. Децентралізація і регіональні ідентичності: парадокси взаємодії // Хвиля. – 2017. – Режим доступу: <https://hvylya.net/analytics/politics/detsentralizatsiya-i-regionalni-identichnosti-paradoksi-vzayemodiyi.html>
15. Вибори голови міської (селищної та сільської) об'єднаної громади у Львівській області // Місцеві вибори в територіальних громадах. – 2019. – Режим доступу: <http://info-vybory.in.ua/>
16. Рейтинг областей щодо формування ОТГ. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10.01.2019 р. (за грудень 2018) / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України // Децентралізація дає можливості. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/areas>
17. Татарчук Т. Настав час адміністративного об'єднання / Т. Татарчук // УКРІНФОРМ. – 2018. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2608640-tetana-tatarcuk-direktor-cerniveckogo-centru-rozvitku-miscevogo-samovraduvanna.html>
18. Dubar C. La crise des identités / C. Dubar. – Paris: PUF, 2003. – 239 p.
19. De Singly F. Les uns avec les autres. Quand l'individualisme crée un lien / F. De Singly. – Paris: Armand Colin, 2003. – 268 p.
20. Kaufmann J.-C. L'invention de soi. Une théorie de l'identité / J.-C. Kaufmann. – Paris: Armand Colin, 2004. – 347 p.
21. Чикаренко І. А. Інтегрована модель системи управління інноваційним розвитком територіальних громад / І. А. Чикаренко // Аспекти публічного управління. – 2015. – Т. 3. – № 9. – С. 81-90.

REFERENCES

1. Parsons, T. (1968). The Position of Identity in the General Theory of Action. *The Self and Social Interaction*. New York: Wiley.
2. Burde, P. (2002) Identichnost i reprezentatsiia: elementy kriticheskoi refleksii idei "regiona" [Identity and representation: elements of critical reflection of the idea of "region"]. *Ab Imperio*, 3, 45-60 [in Russian].
3. Kon, I.S. (1995). *Sotsiologicheskaya psikhologiya* [Sociological psychology]. Moscow: Moscow MSPI Voronezh MODEK [in Russian].
4. Iadov, V.A. (2000). *Sotsialnye i sotsialno-psikhologicheskie mekhanizmy formirovaniia sotsialnoi identichnosti lichnosti* [Social and socio-psychological mechanisms for the formation of social identity of the person]. *Sotsialnoe samosoznanie*. Samara: Bakhrakh-M [in Russian].
5. Dreshpak, V., & Lipovskaya, N.A. (2015). Dobrovil'ne ob'jednannja terytorial'nyh gromad: zmist ta algorytm prohodzhennja osnovnyh etapiv [Ensuring dialogue between public authorities and the territorial community: theoretical and applied aspects]. *Public administration aspects*, 3 (5-6), 57-65 [in Ukrainian].
6. Hrustal'ov, F.S., & Ashurbekov, A. (2018). Sociologichnyj suprovod procesiv decentralizacii' [Sociological support of decentralization processes]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemi teorii ta praktiki. Zbirnik naukovikh prac*, 78, 131-138 [in Ukrainian].
7. Zvit: Tretje shhorichne sociologichne doslidzhennja «Decentralizacija ta reforma misceвого samovrjaduvannja» [Report: The Third Annual Sociological Survey «Decentralization and Local Self-Government Reform»]. (2018, 1 March). Retrieved from: <http://www.slg-coe.org.ua/p13513/> [in Ukrainian].
8. Pidtrymku decentralizacii' pidtvverdyla sociologija [Support for decentralization has been confirmed by sociology]. (2018, 27 December). Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/pidtrimku-decentralizaciyi-pidtvverdila-sociologiya-gennadij-zubko> [in Ukrainian].
9. *Detcentralizatsiia v Ukraine dostizheniia, nadezhdy i opaseniia* [Decentralization in Ukraine achievements, hopes and fears]. (2017, August). International Alert. Retrieved from: https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_RU_2017.pdf [in Ukrainian].
10. Pro dobrovil'ne ob'jednannja terytorial'nyh gromad: zakon Ukrai'ny vid 05.02.2015 № 157-VIII [On Voluntary

- Association of Territorial Communities: The Law of Ukraine]. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Radi*, 13, st.91 [in Ukrainian].
11. Bart, F. (eds.). (2006). *Etnicheskie gruppy i sotcialnye granitsy. Sotcialnaia organizatsiia kulturnykh razlichii* [Ethnic groups and social boundaries. Social organization of cultural differences]. Moscow: New Publishing [in Russian].
12. Vybory golovy mis'koi' (selyshhnoi' ta sil's'koi') ob'jednanoi' gromady u Zaporiz'kij oblasti [Election of the head of the city (settlement and rural) united community in the Zaporozhye region]. (2019, January). *Local elections in territorial communities*. Retrieved from: <http://info-vybory.in.ua/> [in Ukrainian].
13. Zakatat v asfalt: v Zaporozhskoi oblasti glava gromady vozdeistvuet na svoikh opponentov teinichnymi metodami [Rolling into asphalt: in the Zaporizhzhya region, the head of the community acts on his opponents with cynical methods]. (2018, 30 December). *TOGETHER: information and analytical portal*. Retrieved from: <https://vmestezp.org/v-regione/108904/zakatat-v-asfalt-v-zaporozhskoy-obla> [in Russian].
14. Kysel'ova, V. (2017, 12 april). Decentralizacija i regional'ni identychnosti: paradoksy vzajemodii' [Decentralization and regional identities: paradoxes of interaction]. *Wave*. Retrieved from: <https://hvylya.net/analytics/politics/detsentralizatsiya-i-regionalni-identychnosti-paradoksi-vzayemodiyi.html> [in Ukrainian].
15. Vybory golovy mis'koi' (selyshhnoi' ta sil's'koi') ob'jednanoi' gromady u L'vivs'kij oblasti [Election of the head of the city (settlement and rural) united community in the Lviv region]. (2019, January). *Local elections in territorial communities*. Retrieved from: <http://info-vybory.in.ua/> [in Ukrainian].
16. Rejtyng oblastej shhodo formuvannja OTG [The rating of areas for the formation of OTG]. (2018, December). Monitoring the process of decentralization of power and reformation of local self-government as of January 10, 2019. (For December 2018). *Decentralization provides opportunities*. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/areas> [in Ukrainian].
17. Tatarchuk, T. (2018, 26 December). Nastav chas administratyvnogo ob'jednannja [The time has come for the administrative association]. *UKRINFORM*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2608640-tetana-tatarchuk-direktor-cerniveckogo-centru-rozvitku-miscevogo-samovraduvanna.html> [in Ukrainian].
18. Dubar, C. (2003). *La crise des identités*. Paris: PUF.
19. De Singly, F. (2003). *Les uns avec les autres. Quand l'individualisme crée un lien*. Paris: Armand Colin.
20. Kaufmann, J.-C. (2004). *L'invention de soi. Une théorie de l'identité*. Paris: Armand Colin.
21. Chikarenko, I.A. (2015). Integrovana model' systemy upravlinnja innovacijnym rozvytkom terytorial'nyh gromad [Integrated model of management system for innovative development of territorial communities]. *Public administration aspects*, 3 (9), 81-90 [in Ukrainian].

Зеленкевич Ліана Павлівна

Старший викладач

Класичний приватний університет

69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського 70-б

Zelenkevich Liana

Senior lecturer

Classical Private University

70-b, Zhukovskoho Str., Zaporizhzhia, 69002, Ukraine

Email: lina2018z@ukr.net

ORCID 0000-0001-7730-8378

Цитування: Зеленкевич Л. П. Ідентичність в умовах об'єднаних громад / Т. В. Чаговець // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 2. – С. 5-15.

Citation: Zelenkevich, L.P. (2019). Identity in the conditions of the united communities]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (2), 5-15.

Стаття надійшла / Article arrived: 04.01.2018

Схвалено до друку / Accepted: 06.02.2019

Сподівання як засіб соціальної ідентичності

Олег Масюк, Запорізький національний університет

У статті розкриваються основні аспекти формування ідентичності в процесі створення сподівання через темпоральну міграцію самості і різновекторну ідентифікацію. Охарактеризовано темпоральну ідентифікацію як сукупність можливостей усвідомлення самосуб'єктності учасника сподівання в окремі проміжки соціального часу. Автор статті підкреслює важливість спільного майбутнього як складової соціальної ідентичності. Колективна цілісність виходить з наявності домінуючого вектору на перспективу подальшого співіснування.

В якості базових складових ідентифікації в сподіванні виступають формування «Я» відносно вікових змін та становлення взаємодії «Я – Інші», що розкривається у комплексі самості, рольової та родової ідентифікації. Окремої уваги заслуговує проблема перенесення ідей Тридентського собору в нерелігійну площину, що передбачає створення «фабрики сподівання» на основі використання взаємодії «ідентичність – інаковість».

У процесі аналізу ідентичності виділяється чуттєва та мисленнєва складові сподівання, які виконують роль основи та оціночної модифікації усвідомлення взаємозв'язку «людина – світ майбутнього». Інтелігібельна ідентичність соціальних сподівань задається осмисленими образами майбутнього, навіть за умови використання різного операційного інструменту мисленнєвої активності.

Визначено, що носії соціальних сподівань можуть зіткнутись з нетотожністю, яка проявляється в апотропії по відношенню до проєкції майбутнього, інших проєктантів та умов навколишнього суспільного середовища. Подолання бар'єрів апотропії можливе за рахунок перенесення інтенції ідентифікації, що має кристалізувати зміст сподівання для цілісного сприйняття прийдешніх змін та прийняття їх належним чином.

Ключові слова: ідентифікація; ідентичність; сподівання; інтелігібельність; самосуб'єктність; наратив; передрозуміння; самість; інаковість; апотропія

Hope as a means of social identity

Oleh Masiuk, Zaporizhzhya National University

The article describes the main aspects of the formation of identity in the process of creating hope through temporal migration of the self and multi-vector identification. Temporal identification defined as the totality of the possibilities of awareness of the self-participation of the participant of hope in social time. The author of the article emphasizes the importance of a joint future as a component of social identity. Collective integrity comes from the presence of a dominant vector for the prospect of further coexistence.

The basic components of identification in the hope are the formation of the «I» regarding age-related changes and the formation of the «I – Others» interaction, which is revealed in the complex of the self, role and tribal identification. Special attention should be paid to the problem of transferring the ideas of the Council of Trent to the non-religious plane, which envisages the creation of a «factory of hope» based on the use of the interaction «identity – otherness». The self is the search for the hero of the future in himself through the behavior of others, which allows identification and finding within the limits of the living space now. It is the means and the ultimate goal of hope, which moves man to the edge of the desired being.

As a result, in the process of analyzing identity, the sensual and mental components of hope highlighted, which serve as the basis and evaluation modification of awareness of the relationship «people – the world of the future». The intelligible identity of social hope given by meaningful images of the future, even when using a different operational tool of mental activity.

It has been determined that carriers of social hopes may encounter non-identity, which manifests itself in apotropy in relation to the projection of the future, other designers and the conditions of the surrounding public environment. The benefits of this study are to determine the direction of overcoming the barriers of apotropy by transferring the identification intention, which should enrich the content of hope for the holistic perception of future changes and their proper adoption.

Keywords: identification; identity; expectation; intelligibility; self-identity; narrative; pre-understanding; the self; otherness; apotropy

Надежда как средство социальной идентичности

Олег Масюк, Запорожский национальный университет

В статье раскрываются основные аспекты формирования идентичности в процессе создания надежды при помощи темпоральной миграции самости и разновекторной идентификации. Темпоральная идентификация определена как совокупность возможностей осознания самосубъектности участника надежды в отдельные промежутки социального времени. Автор статьи подчеркивает важность совместного будущего как составляющей социальной идентичности. Коллективная целостность исходит из наличия доминирующего вектора на перспективу дальнейшего сосуществования.

В качестве базовых составляющих идентификации в надежде выступает формирование «Я» относительно возрастных изменений и становления взаимодействия «Я – Другие», которое раскрывается в комплексе самости, ролевой и родовой идентификации. Отдельного внимания заслуживает проблема переноса идей Тридентского собора в нерелигиозную плоскость, предусматривающий создание «фабрики надежды» на основе использования взаимодействия «идентичность – инаковость».

В процессе анализа идентичности выделяется чувственная и мыслительная составляющие надежды, которые выполняют роль основы и оценочной модификации осознания взаимосвязи «человек – мир будущего». Интеллигибельная идентичность социальной надежды задается осмысленными образами будущего, даже при использовании различного операционного инструмента мыслительной активности.

Определено, что носители социальных надежд могут сталкиваться с нетождественностью, которая проявляется в апотропии по отношению к проекции будущего, другим проектировщикам и условиям окружающей общественной среды. Преодоление барьеров апотропии возможно за счет переноса интенции идентификации, которая должна «отчистить» содержание надежды для целостного восприятия грядущих изменений и принятия их должным образом.

Ключевые слова: идентификация; идентичность; ожидание; интеллигибельность; самосубъектность; нарратив; предпонимание; самость; инаковость; апотропия

Постановка проблеми.

Запорукою ефективної організації перспективного життя для кожної людини є самоідентифікація себе у світі, а також вміння «обрати сторону», що розкриває характер існуючої соціальності. Пришвидшення соціального часу перекладає акцент ідентифікації на спільне бачення перспективи (гармонійні соціальні сподівання).

На даний час можна прослідкувати тенденцію на вивільнення та розмиття наявних ідентифікацій. Збільшуються і лібералізуються позначки статі, розширюється розуміння віку людини, набирає оберти міграційний космополітизм, а також історія перестає відігравати вагоме значення у соціальній пам'яті. Проте у теперішньому суспільстві незмінну актуальність має питання про можливість продовження існування на бажаних умовах. Відповідно, дослідження сподівання як засобу соціальної ідентифікації є актуальним для нашої наукової роботи.

Аналіз досліджень і публікацій.

Підґрунтя для пошуку уособлень та отождоженень суб'єктів у проекціях майбутнього складається з декількох дослідницьких напрямків. Ідентифікацію як складову віддзеркалення людини у соціальному просторі розкри-

вають Д. Брук [1], М. Штірнер [12], І. Кон [3], Б. Ф. Скіннер [15], Е. Еріксон [13]. Місце цього феномену в процесі мисленевих мандрівок людини висвітлюють Л. Фейєрбах [8], П. Фейєрбабенд [9], В. Хёсле [11; 14]. Темпоральні аспекти пошуку соціальної тотожності описують М. Хальбвакс [10], С. Переслєгін [5], М. Решетніков [4], О. Чернієнко [7], М. Горяннич [2]. Метою цієї статті є осмислення сподівання як засобу соціальної ідентичності.

Виклад основного матеріалу.

Сподівання як поле ідентифікації є вектором для розробки гармонійної картини спільного майбутнього, яке влаштовує всіх учасників суспільних відносин. Його зміст визначає можливість скріплення перспективного співіснування в єдиному соціальному організмі.

Ідентифікація як предмет дослідження займає особливе місце в соціально-філософських пошуках. О. Чернієнко стверджує, що це: «... поезія духовного скріплення спільноти» [7, с. 210]. Відповідно до цього твердження, сподівання є ненаписаною поемою людської єдності, де ідентичність та ідентифікація є станом і процесом креативного переосмислення перспективи.

Соціальна ідентифікація як фундамент для кожної людини має домінуючу інтенцію на час,

тривалість та умови існування. Е. Еріксон наполягає: «Щоб відчувати власну цілісність, молода людина повинна відчувати зв'язок між тим, ким вона стала за роки дитинства, і тим, ким вона імовірно може стати у майбутньому; між її власними уявленнями про себе та тим, ким її бачать інші» [13, с. 96]. У цьому твердженні виділяються два види ідентичності, які безпосередньо впливають на формування ідентифікуючих моделей сподівання. По-перше, розвиток «Я у різному віці» як гармонійного психо-мисленнєвого сприйняття суб'єктивної реальності. По-друге, становлення протиріччя «Я – Інші». Якщо перше є еквівалентом екстраполяції бажаного майбутнього, то друге – це боротьба зі спротивом його реалізації на практиці.

Торкнемось другої складової темпоральної соціальної ідентичності. Для І. Кона: «Соціальна ідентичність означає систему властивостей, завдяки яким людина стає соціальним індивідом, членом певного суспільства або групи, і передбачає поділ індивідів по їх соціально-класовій приналежності» [3, с. 204]. Використання сподівання як засобу ідентифікації передбачає участь діалогової селекції, де визначається відповідність загальним уявленням про устрій майбутнього соціального світу.

М. Решетников наполягає на домінуючій ролі спільного погляду в майбутнє задля досягнення ефективної колективної ідентифікації. Він пише: «Зовсім не кордони, не прапор, а також не гімн і не громадянство. Перш за все спільність історії, мови, культури, традиції і найголовніше спрямованість у загальне (для всієї нації) майбутнє, яке спочатку існує тільки як ідея. А коли ми говоримо про багатонаціональні держави, де спільність історії, мови, культури, традиції початково відсутня або була вимушеною і тимчасовою, залишається тільки спільне майбутнє, і воно повинно мати рівну привабливість для всіх національних спільнот» [4, с. 145-146]. Відповідно, спільне напрацювання сподівань створює справжню людську єдність, яка тотожна пропозиції обміну ресурсами життєдіяльності задля взаємовигідного продовження існування. Сподівання постає основою для розвитку соціальної сингулярності відносно викликів навколишнього середовища та розбудови належних умов життя.

О. Чернієнко пов'язує трансформацію ідентичності зі змінами у швидкості плину соціального часу. На її думку, соціальна активність «... змінює призму бачення людей: сучасність вимагає від індивіда будувати свою поезію (візуальну

метафору ідентичності), ґрунтуючись на майбутньому, а не минулому» [7, с. 7]. Підтримуючи цю думку, необхідно зазначити, що перспективна ідентифікація як і поезія надають великого значення ритму та «барвам» у вираженні себе.

Наведена теза відкриває нам очі на напрацювання навичок створення сподівання через відчуття соціального ритму та його відтворення у оточуючому просторі. Якщо ритм відповідає за народження сподівання, то контраст впливає на появу несподіванки. Надання переваги одному зі вказаних засобів для організації життя визначає ідентифікацію людини з прийнятним майбутнім. Ритм і контраст є векторами пріоритетів для підготовки до перспективи.

Ідентифікація відносно сприйняття соціального часу має ритмічний та повторюваний характер. М. Хальбвакс стверджує: «Від кожного відрізка нашого минулого у нас залишаються деякі спогади, ми весь час їх відтворюємо та через них підтримуємо відчуття нашої ідентичності» [10, с. 125]. Репетитивність властива не тільки ідентифікації з суб'єктивним минулим, а й при створенні сподівання як проєкцій майбутнього на загальносуспільному рівні.

Ідентичність виступає регуляторним засобом задля створення погоджених соціальних сподівань. Створення «фабрики сподівань» на основі ідентичності є флюгером для досліджень соціальної сфери. В. Самохвалова наполягає: «У майбутньому суспільстві завоювання та утримання влади над думками стане набагато важливішим розвитку самих потужних, самих досконалих систем озброєння» [6, с. 34]. Ідентифікація набуває значення соціальної зброї, якою виборюється бажана уніфікація проєкцій майбутнього.

Вагоме значення у ідентифікації людини з бажаним майбутнім відіграє розуміння норми та відхилення, яке набуває аксіологічного значення та реалізується у таких категоріях як краса. На думку О. Чернієнко: «Краса передбачає відхилення від норми, сюрприз, відкриття, радісну несподіванку, новизну» [7, с. 69]. Відтак, у сподіванні на прийдешню ідентифікацію виникає діалектичне протиріччя. З одного боку, людину завжди вабить краса як краще відхилення від наявного, а з іншого, вона намагається дотримуватись норми існування, щоб перетягнути теперішнє у майбутнє.

Природною для сподівання є самосуб'єктність його автора, але у комплексі соціальних очікувань вона вважається радикальним анархізм

мом. М. Штірнер інкарнує егоїзм у проектування майбутнього як засіб боротьби за прийдешнє існування. Він пропагує самоідентифікацію: «Я власник самого себе у будь-який час і при будь-яких умовах, якщо тільки я вмію бути тільки своєю власністю та не віддавати себе за безцінь іншим» [12, с. 147]. Подібна точка зору є надзвичайно корисною за винятком того, коли проєктант майбутнього позбавляється допомоги інших у пошуку шляху для досягнення бажаного існування в перспективі.

Центральне місце у пошуку ідентичності займає співвідношення особистісних сподівань і соціальних очікувань, яке визначає фактичний зміст першого та життєздатність другого. Л. Фейєрбах бачить ідентичність у спільному, яке отожднює з людською сутністю. На його думку: «Людина для самої себе є одночасно «Я» і «Ми»; вона може стати на місце іншого саме тому, що предметом її свідомості слугує не тільки її індивідуальність, але й її рід, її сутність» [8, с. 25]. Встановлення ідентичності через спільне стає основою для простору існування соціального сподівання. Його родова ознака має задавати канву наративу проєкції майбутнього, а зміст має встановлюватись індивідуально.

Людина, яка вміє бачити майбутнє наділяється надприродними характеристиками ще з перших спроб пізнання оточуючого світу. Ореол святості розповсюджується не тільки на автора-візійнера, а й на проєкцію майбутнього. П. Фейєрабенд нагадує: «Триденський собор забороняв тлумачення Євангелія, які суперечать думці Святих Отців» [9, с. 332]. Домінування контролю над проєктуванням майбутнього спонукає до вибору одиничного, що ставить під загрозу спільне та його перспективне відображення.

Вибір сторони у підтримці прийдешнього існування залежить від медіаторів при створенні проєкції майбутнього, які можуть впливати на розгалуження у баченні перспективи. Вибір на користь одиничного в сподіванні обумовлений експлікацією суб'єктивного існування у майбутньому, що вступає в антагоністичний спротив духовним та світським регуляторам (на кшталт Триденського собору).

Визначаючи специфіку ідентифікації при створенні сподівання, необхідно звернутись до точки зору В. Хьосле. Він наполягав на наявності різниці між реальною (емпіричною) та формальною (логічною) ідентичністю [11]. Сподівання містить формальну ідентичність, щодо якої суб'єкт у думках ідентифікує себе з

бажаною перспективою існування та вибудовує логічні кроки для її реального досягнення.

Процес переходу від формальної до реальної ідентифікації з бажаним у сподіванні не є обов'язковим і однозначним. Деякі аспекти імовірного людського існування розкриваються виключно на інтелегібельному рівні, так як відсутні потенційні умови для їх фактичної реалізації. Разом із цим інтелегібельні сподівання виступають спрямовуючими стимулами реалізації недосяжного майбутнього.

Ідентифікація відображається не тільки у незримому світі суб'єкта проєктування, але знаходить своє відображення і у фізичному просторі. Окремої уваги заслуговує образ міст майбутнього та їх відображення у соціальних сподіваннях людей. Д. Брук наголошує на вестернізації міст Сходу як домінуючої моделі їх майбутнього розвитку. Він пише: «Дубай, як правило, викликає куди більш суворі судження. Місцеві звичайні стерті, арабську мову витісняє англійська, замість базарів – торгові центри, в супермаркетах продається свинина, в готелях наливають алкоголь; це місто, де традиції арабського світу навмисно розмиваються, поступаючись місцем безликому, позбавленого смаку глобальному майбутньому» [1, с. 19]. Відбувається крос-культурна ідентифікація з популярними зразками урбаністичного існування, яке виноситься в якості стандарту суб'єктивної проєкції майбутнього щодо перетворення наявного місця життя, або обрання іншого.

Сумніви щодо кінцевої мети соціального сподівання заважають ідентифікуватись з ним читачу цієї проєкції майбутнього, що приводить до кризи перспективної ідентичності. Відповідно, у взаємодії «читач – наратив – сподівання» задіяні довіра та сумнів щодо оцінки майбутнього, які виступають індивідуальними регуляторами реалізації сподівання на практиці.

Потрібно розрізняти сумнів та критику у проєктуванні прийдешнього. Якщо сумнів зупиняє реалізацію бажаної перспективи, то критика дозволяє обрати та ідентифікуватись із жаданими умовами буття. Сумніви можуть стосуватись не тільки змісту, але й виконавців сподівання. Виходячи з цього, можна казати про подвійну ідентифікацію з автором-виконавцем та наративом сподівання. Покращення засвоєння сподівання відбувається за рахунок героїзації сюжету прийдешнього існування, що відтворює суб'єкту ідентифікацію читача зі змістом і перехід до авторства власного майбутнього. Святі-мученики,

національні герої, культові постаті є об'єктом для перетворення самоідентифікації в соціальну ідентифікацію.

Інтелігібельна ідентичність суб'єктів соціальних сподівань є регулятором у механізмі «Ми – Вони», який дає передрозуміння можливості співіснування в перспективі. При цьому тотожність перевіряється на основі пошуку ідентичності суб'єктивних поглядів на спільне майбутнє, так як операційні інструменти осмислення перспективи універсальні.

Унікальним проявом проектування майбутнього є відмова від реалізації спільних соціальних сподівань через несумісність образів та основних понять, які характеризують прийдешнє співіснування. Ідентифікація небезпеки перспективи відтворює доволі цікавий зворотній ефект. Пошук ворогів у навколишньому середовищі та ідеалізація власної проекції майбутнього не дає побачити того, що автор сподівання може помилитись і бути ворогом самому собі. Мати простір для пошуку ворога у самому собі є запорукою ефективності авторства сподівання.

Колектив авторів на чолі з С. Переслегініним пов'язує проектування майбутнього зі здатністю людини до набуття статусу суб'єкта. На їх думку: «Суб'єкт діяльності розглядається як єдність самості, інаковості (прийняття на себе ролі) та традицій, які задаються родовою практикою» [5, с. 197]. Відповідно, наявні три різновиди ідентичності, які дозволяють створити і реалізувати сподівання: самоідентифікація, рольова та родова ідентифікація. Вони задають межі і напрямки перспективної діяльності, а також визначають фактичний розмір проекції майбутнього існування.

Ці три ідентичності розвиваються поступово, але фактично співіснують протягом життя людини. Самість, фаховість та громадянськість завжди доповнюють одна одну. Якщо розглядати ідентичність як формулу «бажане Я = дійсне Я» в рамках гармонії прийдешнього існування, то виходить, що ці ідентичності є показниками реалізації сподівання.

Темпоральні площини бажаного та дійсного співпадають у процесі впровадження проекції майбутнього в життя. Гармонійне співіснування особистісної та соціальної самості не передбачає вимірювання їх ідентичності, а орієнтується на баланс співіснування. Подібна темпоральна ідентифікація виконує роль стимулятора, який забезпечує реалізацію сподівання у соціальній практиці. При цьому, це взаємний стимул як для

суб'єкта проектування майбутнього, так і для спільноти, в якій він бажає реалізувати власне бачення прийдешнього.

Самість як складова ідентифікації розглядається за векторами своєї спрямованості. Б. Ф. Скіннер наполягає: «Самість найчастіше використовується як гіпотетична причина дії, але поки зовнішні змінні залишаються непоміченими, вона зосереджується на самоорганізації людини» [15, с. 283]. Виходячи з цього твердження, сподівання як відображення самості суб'єкта проектування майбутнього спрямовує його на реалізацію бажаної тотожності суб'єктивного бачення прийдешньої та фактичної перспективи.

Ідентифікація з майбутнім у сподіванні відбувається у вигляді співставлення. Аналізуючи процес осягнення прийдешнього, М. Горнянич стверджує: «...суб'єкт, фокусуючи увагу на майбутньому, ставить водночас себе, теперішню свою думку про майбутнє у відношення до нього, яке хоче пізнати... Також суб'єкт своєрідно «омайбутнює сучасність», тобто переносить себе завдяки випередженню думки з цієї миті в наступні... У такому процесі суб'єкт здійснює нібито самоідентифікацію себе в майбутньому, співвідносить себе теперішнього з тим, яким він буде потім» [2, с. 52]. Подібне темпоральне співставлення та перенесення виступає мисленневою мандрівкою у часі, яка доступна кожному автору сподівання та корисна для розвитку соціальної практики, так як передбачає формування самості як стимулюючої основи перспективного життя. Сподівання є засобом для проектування майбутнього та переосмислення теперішнього, що на пряму пов'язано з цим якісним темпоральним компаративом.

Темпоральна ідентифікація спрямовується як на майбутнє, так і на минуле. Задля цього процесу людина використовує візуальні образи себе та оточуючого середовища, в яких уособлюється те, чого не вистачає і хотілося б повернути. Самість мігрує у суб'єктивному осмисленні часу, формуючи підґрунтя для створення сподівання як проекції прийдешнього. Темпоральний напрям руху пов'язаний зі станом автора проекції, який перетягує образи минулого та майбутнього у теперішнє існування задля його нормалізації або поліпшення.

Мисленнева надбудова сподівання є варіативною, що обумовлюється необхідністю впровадження особистісного сподівання у соціальний простір (його соціалізацією), або відсутністю сили волі та знань для його самостійної

практичної реалізації. Відповідно, причини використання мисленнєвої надбудови сподівання обумовлені необхідністю сумісності в перспективі існування.

Звернемось до проблеми апотропії при створенні сподівання, яка пов'язана з помилкою у сприйнятті та осмисленні перспективи. Відвернути людину може як чуттєвий образ, так і осмислена проекція майбутнього. Апотропія сподівання як небажання ідентифікації може бути пов'язана з наявними табу і забобонами, які заперечують перспективу розвитку, а також з умисними або випадковими помилками при створенні сподівання, які викривляють об'єкт темпоральної ідентифікації.

Крім того, апотропія до цієї проекції майбутнього пов'язана зі складністю оцінки загроз прийдешнього, яка може зупиняти пріоритетні напрямки перспективного розвитку. Перенесення акцентів з «Я» на «Ми» (або навпаки) в процесі темпоральної ідентифікації дозволяє подолати апотропію при створенні сподівання.

Висновки.

Ідентифікація як наратив сподівання є багатограним та взаємним відображенням існування в часі, просторі, в душі людини та у соціальному світі. Вона пов'язана з популярністю

соціальних процесів і обумовлена необхідністю виживання у невідомому майбутньому. Ідентифікація для людини у сподіванні постає засобом інтелегібельної мандрівки у світ бажаного буття, ідеального та життєдайного.

Самість постає пошуком героя майбутнього в собі через належну / неналежну поведінку інших, що дозволяє ідентифікуватись та віднайтись у межах життєвого простору на даний час. Вона є засобом і кінцевою метою сподівання, яка рухає людину в край бажаного буття. Самість як засіб і самість як мета є рухом від пункту «А» в пункт «Б» задля реалізації сподівання. Вона є одночасно і імплізією, і остаточною матерією, яка сформувалась після вибуху. Додання повторювальної ідентифікації у створення сподівання наводить на думку про ритмічність подібних імплізіє, які забезпечують «вибухове» життя у перспективі.

Дуалізм ідентифікації в сподіванні полягає у пошуку балансу краси і відрази, які співіснують навколо норми та визначають потенціал людини щодо майбутніх соціальних перетворень. Перенесення векторів ідентифікації дозволяє долати бар'єри, які заважають людині рухатись у майбутнє в межах означеної проекції та збалансовано сприймати будь-які відхилення від норми існування.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Брук Д. История городов будущего / Д. Брук. – М.: Strelka Press, 2014. – 436 с.
2. Горянич М. Ю. Футурология. Философия будущего / М. Ю. Голянич. – Ивано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. – 540 с.
3. Кон И. С. В поисках себя: личность и её самосознание / И. С. Кон. – Москва: Политиздат, 1984. – 335 с.
4. Решетников М. М. Психическая травма / М. М. Решетников. – Санкт-Петербург: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2006. – 322 с.
5. Переслегин С. Сумма стратегии / С. Переслегин, Е. Переслегина, А. Желтов, Н. Луковникова. – Санкт-Петербург: Группа «Конструирование будущего», 2013. – 240 с.
6. Самохвалова В. И. Идентичность, норма и пределы толерантности / В. И. Самохвалов // Философские науки. – 2008. – № 4. – С. 26-46.
7. Чернієнко О. В. Візуалізація ідентичності суб'єкта у соціальному просторі інформаційного суспільства (соціально-філософський аналіз): дис... канд. філос. наук: 09.00.03/ О. В. Чернієнко. – Дніпро, 2018. – 228 с.
8. Фейербах Л. О сущности христианства / Л. Фейербах // Сочинения: в 2 т. – Москва: Наука, 1995. – С. 24-376.
9. Фейерабенд П. Прощай, разум / П. Фейерабенд. – Москва: АСТ: Астрель, 2010. – 477 с.
10. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс. – Москва: Новое издательство, 2007. – 348 с.
11. Хёсле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хёсле // Вопросы философии. – 1994. – № 10. – С. 112-123.
12. Штирнер М. Единственный и его собственность / М. Штирнер. – Харьков: Основа, 1994. – 560 с.
13. Erikson E.-H. Identity, Youth and Crisis / E.-H. Erikson. – New York, London: W.W. Norton and company, 1994. – 338 p.
14. Hosle V. Dimensions of Goodness / V. Hosle. – Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2013. – 450 p.
15. Skinner B. F. Science and human behavior / B. F. Skinner. – Retrieved from: <http://bf Skinner.org/newtestsite/wp-content/uploads/ScienceHuman Behavior.pdf>

REFERENCES

1. Bruk, D. (2014). *Istoryja ghorodov budushhegho [The history of the cities of the future]*. Moscow: Strelka Press [in Russian].
2. Ghorjanych, M. (2017). *Futorologhija. Filosofija majbutnjogho [Futurist. Philosophy of the future]*. Ivano-Frankivsk: Lileja-NV [in Ukrainian].
3. Kon, Y.S. (1984). *V poiskah sebya: lichnost i eYo samosoznanie [In search of self: personality and self-awareness]*. Moscow: Polytyzdat [in Russian].
4. Reshetnykov, M.M. (2006). *Psykhicheskaja travma [Mental injury]*. Saint Petersburg: Vostochno-Evropejskij Ynstytut Psykhoanaliza [in Russian].
5. Peresleghyn, S., Peresleghyna, E., Zheltov, A., & Lukovnykova N. (2013). *Summa strateghyi [Strategy amount]*. Saint Petersburg: Ghruppa «Konstruyrovanye budushhegho» [in Russian].
6. Samokhvalova, V.Y. (2008). Identichnost, norma i predelyi tolerantnosti [Identity, norm and limits of tolerance]. *Fylosofskye nauky*, 26-46 [in Russian].
7. Chernijenko, O.V. (2018) Vizualizacija identychnosti sub'jekta u social'nomu prostori informacijnogho suspiljstva (socialjno-filosofskij analiz) [Visualization of the identity of the subject in the social space of the information society (socio-philosophical analysis)]. *Doctor's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].
8. Fej'erbakh, L. (1995). O suschnosti hristianstva [On the essence of Christianity]. *Sochynenyja. (Vols. 1-2)*. Moscow: Nauka [in Russian].
9. Fejrabend, P. (2010). *Proshhaj, razum [Goodbye mind]*. Moscow: AST: Astrelj [in Russian].
10. Halbvaks, M. (2007). *Sotsialnyie ramki pamyati [Social framework of memory]*. Moscow: Novoe izdatelstvo [in Russian].
11. Khēsle, V. (1994) Kryzys yndyvudual'noj y kollektivnoj ydentychnosti [The crisis of individual and collective identity]. *Voprosy filosofii*, 10, 112-123. [in Russian].
12. Shtyrner, M. (1994). *Edinstvennyiy i ego sobstvennost [Sole and his property]*. Kharkov: Osnova [in Russian].
13. Erikson, E.-H. (1994). *Identity, Youth and Crisis*. New York, London: W.W. Norton and company.
14. Hosle, V. (2013). *Dimensions of Goodness*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
15. Skinner, B.F. *Science and human behavior*. Retrieved from: <http://bfskinner.org/newtestsite/wp-content/uploads/ScienceHumanBehavior.pdf>

Масюк Олег Петрович

Канд. філос. наук, доцент
Запорізький національний університет
69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66.

Masiuk Oleh

PhD, Assoc. Prof
Zaporizhzhya National University
66, Zhukovskoho Str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

Email: olegpm16@gmail.com

ORCID 0000-0003-3853-5863

Цитування: Масюк О. П. Сподівання як засіб соціальної ідентичності / О. П. Масюк // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 2. – С. 16-22.

Citation: Masiuk, O.P. (2019). Spodivannia yak zasib sotsialnoi identychnosti [Hope as a means of social identity]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (2), 16-22.

Стаття надійшла / Article arrived: 07.01.2018

Схвалено до друку / Accepted: 08.02.2019

Професійні та кадрові ризики в соціальній роботі

Ірина Євдокимова, Олена Бутиліна, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Стаття присвячена аналізу професійних та кадрових ризиків у соціальній роботі. Відзначено, що в некомерційних організаціях соціального спрямування, які здійснюють соціальну роботу, аналізу та розробці стратегій попередження професійних та кадрових ризиків майже не приділяють увагу, на відміну від комерційних організацій. З'ясовано, що професійні ризики – це ризики, які пов'язані із професійною діяльністю та безпосередньо впливають на особистість фахівця, здатні змінювати поведінкові та емоційні реакції на певні події. Кадрові ризики – це ризики виникнення негативних наслідків у функціонуванні організації внаслідок діяльності чи бездіяльності її персоналу. Виявлено та проаналізовано головні різновиди професійних ризиків у соціальній роботі, а саме: ризик професійної деформації, ризик виникнення «синдрому емоційного вигорання», ризик «професійної втоми». З'ясовано кадрові ризики соціальної роботи, а саме: ризики, що пов'язані з набором, підбором та відбором персоналу; ризики адаптації персоналу; ризики мотивації; ризики неефективного використання персоналу та ін. Запропоновано заходи щодо запобігання професійних та кадрових ризиків у некомерційних організаціях соціального спрямування: підтримка ініціативи співробітника; заходи з обміну досвідом як всередині організації, так і за її межами; створення можливостей для кар'єрного просування та підвищення кваліфікації; створення можливостей для зміни видів діяльності; заходи по відновленню емоційно-психологічної рівноваги; заходи з навчання контролю та ефективному розподілу особистісних ресурсів; організаційні свята та заходи з організації дозвілля. Відзначено, що ці заходи повинні здійснюватися комплексно на індивідуальному, груповому й організаційному рівнях та стосуватись професійних і особистісних характеристик працівників некомерційних організацій соціального спрямування, які здійснюють соціальну роботу.

Ключові слова: *ризик; кадровий ризик; професійний ризик; професійна деформація; синдром емоційного вигорання; професійна втома; соціальна робота; профілактика; некомерційні організації соціального спрямування*

Professional and personnel risks in social work

Iryna Yevdokymova, Olena Butylina, V. N. Karazin Kharkiv National University

The article is devoted to the analysis of professional and personnel risks in social work. From the end of the twentieth century in management theory personnel is the main resource of an organization and the determining factor of its success. Moreover, the issue of professional and personnel risks is becoming increasingly important in analyzing modern organizations. At the same time, social-oriented non-profit organizations engaged in social work do not pay much attention to analyzing and developing strategies to prevent professional and personnel risks compared to commercial organizations. Professional risks are risks that associated with a professional activity and that directly affect the personality; they are capable to change personal behavioral and emotional reactions to certain events. The professional risk of social work in the article refers to the risk of professional deformation, the risk of «burnout syndrome», the risk of «professional fatigue». Personnel risks are the negative consequences in functioning of an organization because of activity or inactivity of its personnel. For example, the most likely personnel risks in social work are the risks associated with the recruitment, selection and selection of personnel; personnel adaptation risks; motivation risks; risks of inefficient use of staff, etc. Consequently, to prevent professional and personnel risks in non-profit social-oriented organizations engaged in social work the article proposes the following: supporting for the employees initiative; exchanging of experience both inside and outside the organization; creating opportunities for career advancement and development; creating opportunities for changing activities; psychological training for employees; training activities to monitor and effectively allocate personal resources; corporate events and leisure activities. In practice, all these measures should be comprehensive and used at the individual, group and organizational levels, relate to professional and personal characteristics of employees of non-profit social-oriented organizations engaged in social work. Moreover, the head of a particular non-profit social-oriented organization engaged in social work must develop the unique strategy of professional and personnel risks management, taking into account its specific conditions.

Keywords: *risk; personnel risk; professional risk; professional deformation; burnout syndrome; professional fatigue; social work; prevention; social-oriented non-profit organizations*

Професійні та кадрові ризики в соціальній роботі

Ірина Евдокимова, Елена Бутилина, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена аналізу професійних та кадрових ризиків в соціальній роботі. Відзначається, що в некомерційних організаціях соціальної направленості, що здійснюють соціальну роботу, аналізу та розробці стратегій запобігання професійних та кадрових ризиків майже не приділяється увага, в отличие від комерційних організацій. Виявлено, що професійні ризики – це ризики, які пов'язані з професійною діяльністю та які безпосередньо впливають на особистість спеціаліста, здатні змінювати його поведінкові та емоційні реакції на певні події. Кадрові ризики – це ризики виникнення негативних наслідків в функціонуванні організації внаслідок діяльності або бездіяльності її персоналу. Виявлені та проаналізовані основні різновиди професійних ризиків в соціальній роботі, а саме: ризик професійної деформації, ризик виникнення «синдрому емоційного вигорання», ризик «професійної втоми». Виділені кадрові ризики соціальної роботи, а саме: ризики, пов'язані з набором, підбором та відбором персоналу; ризики адаптації персоналу; ризики мотивації; ризики неефективного використання персоналу тощо. Представлено заходи з запобігання професійних та кадрових ризиків в некомерційних організаціях соціальної направленості: підтримка ініціативи співробітників; обмін досвідом як всередині організації, так і за її межами; створення умов для кар'єрного просування та підвищення кваліфікації; створення умов для змінювання видів діяльності; заходи з відновлення емоційно-психологічного балансу; заходи з навчання контролю та ефективному розподілу особистих ресурсів; корпоративні заходи та заходи з організації дозвілля. Відзначено, що ці заходи повинні здійснюватися комплексно на індивідуальному, груповому та організаційному рівнях та стосуватися професійних та особистих характеристик працівників некомерційних організацій соціальної направленості, що здійснюють соціальну роботу.

Ключові слова: ризик; кадровий ризик; професійний ризик; професійна деформація; синдром емоційного вигорання; професійна втома; соціальна робота; профілактика; некомерційні організації соціальної направленості

Постановка проблеми.

Специфіка розвитку сучасного суспільства полягає в тому, що воно характеризується значною динамічністю та невизначеністю. За таких умов ризики або ймовірні небажані наслідки супроводжують цілеспрямовану діяльність будь-яких суб'єктів суспільного життя, в тому числі організацій, призводять до невизначеності їх функціонування. В той же час забезпечення стабільного та передбачуваного функціонування та розвитку є актуальним для будь-якого суб'єкта, зокрема й організацій. Особливо гострою ця потреба є для комерційних організацій, які переслідують мету максимізації прибутку, адже збої в роботі, зниження продуктивності, невиконання планів автоматично зменшують дохід і впливають на її конкурентоздатність та можливість подальшого існування. Для некомерційних організацій подібні чинники можуть спровокувати зниження довіри з боку донорів, падіння рейтингу в суспільній думці, нехвальні відгуки з боку споживачів та інших зацікавлених сторін, і, навіть, припинення роботи. Тож, аналіз можливих ризиків та умов їх актуалізації постає нагальною

потребою для організацій будь-якого типу в сучасному суспільстві.

З кінця ХХ століття в теорії менеджменту персонал розглядається як основний ресурс організації, визначальний чинник успіху її діяльності. Тому проблематика саме професійних та кадрових ризиків набуває дедалі більшого значення при аналізі ризиків, з якими стикаються сучасні організації.

Якщо в комерційних організаціях аналізу та розробці стратегій попередження професійних та кадрових ризиків, проблемам кадрової безпеки загалом приділяється значна увага, то в некомерційних організаціях соціального спрямування, які здійснюють соціальну роботу, увагу цим питанням майже не приділяють. В той же час саме для таких організацій аналіз та попередження професійних та кадрових ризиків є вкрай актуальним завданням, адже персонал цих організацій вмотивований не стільки матеріальними стимулами, скільки умовами здійснення професійної діяльності, можливостями самореалізації та участі в суспільно корисній діяльності тощо. Крім того, некомерційні організації соціального спрямування, які здійснюють соціаль-

ну роботу, є сектором соціальної сфери, який досить швидко зростає в сучасному суспільстві. До нього належать державні та комунальні соціальні служби, а також громадські організації, які надають соціальні послуги вразливим верствам населення. Все це, на наш погляд, обумовлює актуальність аналізу професійних та кадрових ризиків в некомерційних організаціях соціального спрямування, які здійснюють соціальну роботу, а також стратегій їх попередження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній науці ризик перетворився на об'єкт пильної уваги з боку соціології, політології, права, соціальної психології, соціальної філософії тощо. До фундаментальних праць закордонних вчених, в яких здійснено спробу розробити загальну теорію ризику, слід віднести роботи Н. Лумана, У. Бека, А. Гідденса та ін. Серед українських вчених, які присвятили свою увагу аналізу ризиків, слід відзначити праці Н. Болотіної, Н. Борецької, О. Кашиної, М. Ковальової, В. Кривошеїна, О. Маліновської, О. Мачульської, В. Надраги, Г. Назарова, Ю. Плотинського, Ю. Прівалова, В. Роїка, Р. Рудзінської, Ю. Саєнко, О. Скібіцької, Н. Топішко, К. Храмової, Л. Шамілева, Л. Шевченко та ін. Досить повний огляд останніх українських досліджень і публікацій за цією тематикою можна знайти в статті В. Кривошеїна [5], в якій автор справедливо відзначає, що ризики «це міри небезпек, тобто ризики виникають у зв'язку з небажаним, небезпечним для людини розвитком подій і усвідомленням цих загроз» [5, с. 17] та «за своїми наслідками будь-який ризик фактично є соціальним, незалежно від джерела його продукування» [5, с. 17]. Отже ризики, які виникають в організаціях, в тому числі професійні та кадрові, можна розглядати як різновиди соціальних ризиків.

Дослідженню причин виникнення та різновидів ризиків у організаціях присвячено чимало наукових публікацій, серед яких можна назвати роботи Т. Волкової, Ю. Дудневої [3], В. Кравченко, С. Мішиної [9], Н. Подлужної, І. Рушенка та ін. У якості об'єкта дослідження професійні ризики, що пов'язані із дією так званого «людського фактору» представлені в статтях А. Бочковського, А. Іванової, Т. Фіноченко та О. Семиглазової [11]. Класифікації та системи управління кадровими ризиками в організаціях вивчаються М. Кузнецовою [7], Ю. Литюгою, А. Митрофановою [8], О. Нечаєвою, Н. Самоукіною, А. Слободським [10] та іншими вітчизняними та закордонними науковцями. Слід зазначити,

що переважна більшість досліджень, представлених у цих та інших публікаціях, стосується діяльності комерційних організацій, і майже не розкритими питання кадрових і професійних ризиків залишаються для некомерційних організацій соціального спрямування, зокрема тих, які здійснюють соціальну роботу.

Метою статті є визначення специфіки та різновидів професійних і кадрових ризиків у некомерційних організаціях соціального спрямування, які здійснюють соціальну роботу, а також розробка заходів щодо запобігання цих ризиків, які доцільно враховувати при налагодженні ефективної системи управління в цих організаціях.

Виклад основного матеріалу.

Зацікавленість проблемами ефективного управління організаціями, враховуючи питання створення безпечного середовища за рахунок кадрової роботи, проявляють керівники багатьох організацій. Найпопулярнішими засобами впливу на роботу персоналу залишаються матеріальні стимули та санкції, які не тільки карають за певні порушення, але й виконують превентивну функцію. Втім, не всі організації мають необхідні фінансові ресурси, які можуть використовувати як важелі впливу на співробітників. У неприбуткових організаціях питання мотивації та контролю працівників мають вирішуватись за допомогою іншого набору прийомів. Ці заходи спрямовуються на попередження виникнення й розвитку різноманітних патологічних станів та ризикових ситуацій, пов'язаних із персоналом. На які ж небезпеки наражає себе організація, яка ігнорує професійні та кадрові ризики, та які негативні наслідки можна спостерігати в роботі її співробітників?

Професійні ризики – ризики, які пов'язані із професійною діяльністю та безпосередньо впливають на особистість фахівця, здатні змінювати його поведінковий та емоційний реакції на певні події.

Кадрові ризики – ризики виникнення негативних наслідків у функціонуванні організації внаслідок діяльності чи бездіяльності її персоналу.

Отже, професійні ризики мають особистісний вимір, а кадрові – організаційний. Для організацій, що не мають на меті економічний прибуток, кадрові ризики пов'язані передусім зі зниженням якості продукції, непрофесійним виконанням завдань, зниженням статусу та іміджу в громадській свідомості, і, як наслідок, зменшення звернень, падіння рівня довіри споживачів.

Чи можна застосовувати ці поняття до такої сфери діяльності, як соціальна робота? Наскіль-

ки ймовірні такі небажані наслідки? Який характер зв'язку між цими видами ризику? Та які заходи попередження професійних та кадрових ризиків можна запропонувати некомерційним організаціям соціального спрямування, які здійснюють соціальну роботу?

Соціальна робота – найбільш людиноцентрована професія. «Праця соціального працівника відноситься до групи професій з підвищеною моральною відповідальністю за здоров'я і життя окремих людей, груп населення та суспільства в цілому» [12, с. 249]. Ця діяльність вимагає від фахівця не тільки ґрунтовних знань у галузі методів і технологій соціальної роботи, діагностики соціальних потреб, організації й управління соціальними організаціями, але й навичок ефективної комунікації, координації дій, влучної поради. Це обумовлює доволі значний перелік вимог до особистості соціального працівника, що базуються на принципах гуманізму та милосердя: емпатія, чуйність, здатність слухати й співпереживати, захищати, мотивувати, допомагати тощо. Тож для клієнта соціальний працівник має бути одночасно другом, радником, фахівцем, офіційною особою. Це особливий тип стосунків, де межа між особистісним і офіційним дуже гнучка, рухома.

Визначена специфіка такої діяльності обумовлює ряд професійних ризиків для фахівців. По-перше, це ризик професійної деформації соціального працівника. Під впливом особливостей професії відбувається зміна певних якостей та елементів структури особистості. Професійна поведінка виходить за межі робочого часу. Для багатьох представників групи професій «людина – людина» такі зміни є природними, адже постійне інтенсивне спілкування із представниками певних соціальних груп вимагає відповідних емоцій і реакцій та закріплює окремі стандарти сприйняття, формує поведінкові стереотипи. Тож для вчителя, який продовжує вчити поза школою, поліцейського, який підозрює всіх за межами дільниці, соціального працівника, котрий надає поради та намагається допомогти навіть тим, хто здатний самостійно вирішити проблему, така поведінка є в певному сенсі нормою. Втім, із позиції соціального оточення, такі дії не завжди викликають схвальні реакції, а в окремих випадках можуть спровокувати конфлікти чи навіть загострення стосунків.

Другим професійним ризиком для особи фахівця є виникнення «синдрому емоційного вигорання». Це доволі серйозна проблема, яка

має вкрай негативні наслідки як для психофізіологічного стану здоров'я спеціаліста, так і для організації в аспекті зниження продуктивності праці та якості виконання професійних завдань. Цей феномен добре досліджений і на сьогодні включений до рубрики Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10: Z73 – «Стрес, пов'язаний із труднощами підтримки нормального способу життя»). В основі цього стану лежить невідповідність між вимогами (часто завищеними) до результатів професійної діяльності і реальними (фізичними, емоційними, інтелектуальними) можливостями особи. Цей синдром традиційно входить до переліку основних проблем практичної діяльності соціального працівника. Так, наприклад, за результатами дослідження проблем державних та комунальних соціальних служб у задоволенні потреб внутрішньо переміщених осіб у м. Харкові було відзначено, що співробітники цих установ «в якості головних проблем називали велику кількість клієнтів, а також конфліктну поведінку переселенців, які звертаються по допомогу, емоційне вигорання працівників, відсутність чітких стандартів в роботі, необхідність виконувати більше роботи без додаткової винагороди» [4, с. 43-44]. «Основними ознаками синдрому емоційного вигорання є: відчуття емоційного виснаження; наявність негативних почуттів по відношенню до клієнтів; негативна самооцінка» [12, с. 257]. Безперечно, такі особистісні прояви синдрому погрожують порушенням стабільного функціонування організації та впливають на якість наданих послуг.

Ще одним професійним ризиком можна вважати ризик «професійної втоми» соціального працівника. Найбільш загальним є визначення «втоми як тимчасового зниження працездатності внаслідок інтенсивної або тривалої роботи, яке виявляється в зниженні кількісних і якісних показників роботи і погіршенні координації робочих функцій» [6]. Цей стан виявляється у формалізації функцій, перенесенні відповідальності на інші структури чи осіб, безініціативності, бюрократизації тощо. Велика кількість клієнтів, складність і водночас унікальність їх проблем вимагають від соціального працівника постійної максимальної уваги, організованості, оперативності реагування. Робота за умови таких високих вимог, без належного механізму компенсації затрат, неодмінно призведе до виникнення відчуття втоми і спровокує розвиток синдрому емоційного вигорання.

Зважаючи на перелічені професійні ризики

в соціальній роботі зазначимо, що фахівці некомерційних організацій соціального спрямування, які здійснюють соціальну роботу, мають бути підготовленими до значних емоційних навантажень, вміти контролювати свій психологічний стан та не допускати хибних оцінок власних можливостей та ступеню складності завдань, що постають перед ними.

Звернімось до аналізу кадрових ризиків, які найбільш імовірні в діяльності некомерційних організацій соціального спрямування, що надають соціальні послуги. В наукових публікаціях існує чимало класифікацій кадрових ризиків. Їх поділяють за формою прояву, залежно від характеру втрат компанії, за джерелом формування тощо [3; 7; 9; 11]. На наш погляд, кадрові ризики будь-якої організації в значній мірі залежать від системи управління, адже більшість небезпек, пов'язаних із діяльністю співробітників, є результатом управлінських помилок чи неефективного управлінського впливу (зв'язок між організаційними патологіями та кадровими ризиками проаналізований у нашій попередній публікації [2]). Тому розглядати кадрові ризики в організаціях соціального спрямування доцільно крізь призму класифікації за критерієм залежності від етапу управління персоналом. Проаналізуємо кадрові ризики для некомерційних організацій соціального спрямування, що здійснюють соціальну роботу, спираючись на одну з таких класифікацій, яка була запропонована Ю. Дудневою [3, с. 248].

1) Ризики, що пов'язані з набором, підбором та відбором персоналу. Які небезпеки можуть виникнути в організації, якщо менеджери припускаються помилок на цьому етапі? Очевидно, що головним негативним наслідком цього стане потрапляння в організацію непрофесіоналів, немотивованих на активну працю співробітників. При наборі кадрів принциповим є не тільки визначення рівня професійних знань і навичок, але й ступеню готовності кандидата витримувати психологічні й емоційні навантаження, уміння раціонально розподіляти час та ресурси. Ігнорування цих вимог до практичної соціальної роботи з часом призведе до швидкої професійної втоми й вигорання фахівця.

2) Ризики адаптації. Ми пропонуємо розглядати їх в двох аспектах: як ризики адаптації до професії і як ризики адаптації до колективу, організації в цілому. Управлінським недоліком (помилкою), що неодмінно викликає ризики першого типу, буде відсутність чи формальний характер супервізії. Досвідчені фахівці, котрі

володіють прийомами аутотренінгу, відновлення емоційної рівноваги, самоаналізу, досконало розуміють специфіку професійної діяльності, мають виконувати роль наставника і помічника для нових (особливо молодих) співробітників. Ризики другого типу можуть виникнути внаслідок погано функціонуючої системи внутрішньо-організаційної комунікації, коли нових членів колективу недостатньо або невірно інформують про правила, норми поведінки, звичаї, особливості взаємодії. Негативними наслідками цих ризиків для функціонування організації можуть стати конфлікти, відсутність лояльності, збільшення плинності кадрів, ускладнення реалізації будь-яких змін тощо. Все це буде знаходити відображення у недоброзичливому спілкуванні із клієнтами, неувважному ставленні до їх прохань і поверхневому підході до вирішення проблем.

3) Ризики, що пов'язані з мотивацією співробітників. Як відомо, система мотивування має бути комплексною (включати різні види мотивів), гнучкою та своєчасною. Вище зазначалось, що соціальним працівникам часто доводиться працювати із такою кількістю клієнтів, яка перевищує їх фізичні та психологічні можливості. Недостатність морального визнання і матеріальної винагороди (середня зарплата соціального працівника в Україні коливається у межах 3200-5600 грн.) виступає потужним демотивуючим чинником. В організації такі ризики спричиняють плинність кадрів, безініціативність співробітників, формальне виконання обов'язків, порушення трудової дисципліни.

4) Ризики неефективного використання персоналу. Вони можуть призвести до зниження ефективності роботи організації в цілому, надання неякісних послуг, внутрішньоорганізаційним конфліктам та напруженим стосункам із клієнтами. Причинами таких ризиків можуть бути як недосконалість управлінської системи, так і неналежні умови праці. Зазвичай людина виявляє слабку зацікавленість роботою, якщо не розуміє, які перспективи чекають на неї, якщо не отримує підтримки з боку колег і керівництва, якщо її потенціал не оцінюється й не використовується. В роботі фахівців соціальних установ виникнення таких небезпек є цілком імовірним. Попри різноманітність проблем, які доводиться вирішувати спеціалістам, застосовуючи різні підходи й прийоми, завжди залишається актуальною потреба в опануванні новими знаннями й методами та обміні практичним досвідом із колегами. Тож задля забезпечення організації від виникнення

даного типу ризиків кадрова політика має містити положення щодо кар'єрного просування співробітників, систему обміну професійними знаннями та підвищення кваліфікації засобами практичних семінарів, тренінгів, конференцій, дистанційного навчання, форумів тощо. Така робота сприяє не тільки акумуляції актуальних знань і навичок, але й допомагає систематизувати власний досвід, виявити недоліки, обґрунтувати напрямки розвитку.

5) Ризики, що пов'язані зі звільненням працівників. Цей тип ризиків зазвичай загострюється для організацій, що мають власні інноваційні розробки, цінну комерційну інформацію, бази даних тощо. Звільнення працівника, який мав доступ до цих ресурсів, може загрожувати витоком інформації, потраплянням секретних даних до конкурентів, економічними втратами. Для організацій соціального спрямування вивільнення «незадоволених» чи «ображених» співробітників може спровокувати ризики статусних (іміджевих) втрат за рахунок поширення неправдивої інформації або утворення конфліктних ситуацій. Отже, на кожному з етапів роботи з персоналом у будь-якій організації виникають особливі обставини, які можуть спровокувати чи загострити дію ризикоутворюючих факторів.

Очевидно, що значна частина кадрових ризиків є наслідком недосконалої кадрової політики організації чи її цілковитої відсутності. Припускаємо, що в певних організаціях, що надають соціальні послуги, робота із персоналом взагалі не налагоджена, тож виникнення ризикових ситуацій різної природи є цілком імовірним.

Робота із соціально вразливими категоріями населення є дуже складним полем діяльності. В ній одні ризики можуть стати провокуючим чинником для розвитку інших. Наприклад, актуалізація ризиків клієнтів може стати чинником виникнення ризиків у соціальних працівників, соціальних служб, громади, суспільства загалом. Так само цей принцип стосується й професійних та кадрових ризиків соціальної роботи, які взаємно обумовлюють один одного. Тому програми профілактики й подолання наслідків, пов'язаних із дією ризиків, повинні бути комплексними та охоплювати роботу як з окремими співробітниками, так і діяльність у напрямку створення ефективної моделі кадрової політики загалом. У нашій попередній публікації ми розглядали технологічний аспект профілактики одного із професійних ризиків соціальних працівників – професійної деформації [1]. Важ-

ливим аспектом такої роботи є системність та різноманітність впливу на співробітника. Враховуючи особливості даного типу організацій (а саме обмеженість використання фінансових та матеріальних стимулів), доцільно вибудовувати систему превенції на інших доступних ресурсах. «Професійне вигорання не залежить від рівня заробітної плати. Це в першу чергу почуття потрібності, корисності і власної значущості в організації. Важливо бачити рівні розвитку фахівця і вчасно реагувати на зміну «професійного настрою» співробітника» [7]. Ця рекомендація М. Є. Кузнецової, з якою ми погоджуємось, базується на одному з найважливіших принципів ефективної моделі управління – працюючий канал зворотного зв'язку. Виникнення яких проблем може попередити цей ресурс? По-перше, він убезпечить керівників від прийняття хибних управлінських рішень, адже інформація, що надходить «знизу» завжди відображає реальний стан речей та ті проблеми, які найбільше турбують рядових співробітників. По-друге, покаже доцільність і своєчасність прийнятих раніше рішень. По-третє, висвітлить актуалізовані потреби працівників, зони конфліктності чи невдоволення. По-четверте, допоможе визначити загальний рівень довіри та лояльності персоналу.

Вище ми відзначали, які вади в роботі організації можуть спостерігатись у випадку, коли співробітник не знаходить підтримки серед колег і керівництва, коли залишається сам-на-сам із питаннями і проблемами. Тож, для будь-якої організації та особливо для некомерційної організації соціального спрямування, подібні ситуації є абсолютно ризиконебезпечними. Тому робота з попередження й подолання професійних ризиків емоційного вигорання, професійної деформації та втоми соціальних працівників шляхом корекції управлінського впливу й розробки відповідних програм індивідуального й групового характеру можлива лише за умови налагодження зворотного зв'язку та повноцінної комунікації між усіма управлінськими ланками.

З боку керівництва має застосовуватись якомога ширший спектр прийомів роботи з працівниками. Зазначимо основні: 1) підтримка ініціативи співробітника. У сфері соціальної роботи така ініціатива може стосуватись використання нетрадиційних методів у роботі з певними категоріями клієнтів (наприклад, розвиток волонтерського руху серед людей похилого віку чи осіб, що позбулись залежності) або організація мобільної соціальної роботи, сутність якої поля-

гає в тому, що працівники соціальних служб не очікують звернення клієнтів, а виходять на вулиці, де перебуває значна кількість людей, котрі потребують допомоги й пропонують свої послуги. Це формуватиме у працівника відчуття власної необхідності, цінності роботи і буде потужним мотиватором подальшої плідної праці. 2) Організація різних заходів із обміну досвідом як всередині організації, так і за її межами. Сьогодні використовується чимало різних форм такої роботи – тренінги, семінари, конференції тощо. Це доволі дієвий спосіб профілактики професійного вигорання й втоми, адже шляхом обговорення професійних питань відбувається не тільки обмін знаннями й «хитрощами» практичної діяльності, але й зняття стресу, перенесення акцентів на інші питання, «відволікання» від проблем. 3) «Рух у професії». Під цим прийомом ми розуміємо, з одного боку, просування співробітника кар'єрними сходами в межах своєї професійної позиції, з іншого – можливість змінювати види діяльності, залишаючись на одній професійній сходинці. Розуміння працівником перспектив і об'єктивна оцінка власних можливостей упорядковує та організує діяльність, адже кожна наступна кар'єрна позиція вимагає додаткових знань, спеціальних навичок, які необхідно опановувати для здійснення нового кроку. Цей прийом працює на попередження розвитку професійної втоми, не допускає формального підходу, перешкоджає неякісному виконанню обов'язків. Можливість змінювати види діяльності також сприяє активізації особи та збагачує знаннями й практичним досвідом. 4) Професійне зростання, підвищення кваліфікації соціальних працівників. Сучасна соціальна робота є сферою перетинання теоретичних знань й практичних методів і прийомів, тому отримання нової інформації, знайомство з інноваційними технологіями роботи з клієнтами (особливо досвідом закордонних фахівців) є умовою надання якісних послуг та ефективної роботи установи загалом. Поява нових груп клієнтів, ускладнення проблем нужденних завжди вимагатимуть від соціального працівника уміння об'єктивно аналізувати, діагностувати

потреби та розробляти таку стратегію взаємодії з клієнтами, яка принесе максимальний взаємовигідний результат. Таким чином, постійне професійне зростання фахівців може стати превентивним заходом виникнення більшості професійних і кадрових ризиків. 5) Організація заходів по відновленню емоційно-психологічної рівноваги співробітників, навчання контролю та ефективному розподілу особистісних ресурсів (у формі індивідуальних і групових тренінгів, майстер-класів, консультацій), проведення корпоративних свят та організація дозвілля.

Втім, «розвиток кожної конкретної організації безпосередньо пов'язаний із розвитком суспільства, технологічним прогресом, особливостями співробітників і навколишнього середовища» [10, с. 34]. Це виправдовує неуніверсальність дії зазначених вище прийомів і заходів. Тому керівництво конкретної організації, безперечно, має випрацювати власну стратегію роботи із персоналом з урахуванням дії різних умов і чинників та специфіки клієнтських груп і особливостей фахівців.

Висновки.

Підбиваючи підсумки, ми можемо відзначити наступне. 1) Кадрові та професійні ризики є досить поширеним феноменом у соціальній роботі та мають свої особливості, які обумовлені, з одного боку, специфікою та складністю власне соціальної роботи як професійного виду діяльності, а з іншого – недоліками кадрової політики та управління кадрами в некомерційних організаціях соціального спрямування, що здійснюють соціальну роботу. 2) Кадрові та професійні ризики в соціальній роботі мають суб'єктивно-об'єктивну природу, обумовлюють один одного та мають багато різновидів. 3) Засоби запобігання та подолання наслідків дії кадрових та професійних ризиків у соціальній роботі є досить різноманітними. На практиці вони повинні здійснюватися комплексно на індивідуальному, груповому й організаційному рівнях, стосуватись професійних і особистісних характеристик працюючих у некомерційних організаціях соціального спрямування, які здійснюють соціальну роботу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бутиліна О. В. Профілактика професійної деформації соціального працівника як соціальна технологія. International scientific conference "Modernization of educational sistem: world trends and national peculiarities": Conference Proceedings, February 23, 2018. – Kaunas: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2018. – С. 101-104.
2. Бутиліна О. В. Організаційні патології та кадрові ризики: діалектика взаємозв'язку / О. В. Бутиліна, А. І. Кудринська // Габітус. – 2018. – № 7. – С. 45-48.
3. Дуднева Ю. Е. Сутність та класифікація кадрових ризиків організацій / Ю. Е. Дуднева // Економіка і суспільство. – 2017. – № 8. – С. 245-249.
4. Євдокимова І. А. Проблеми державних та комунальних соціальних служб у задоволенні потреб внутрішньо переміщених осіб у м. Харкові / І. А. Євдокимова // СОЦІОПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. – 2017. – № 6. – С. 39-47.
5. Кривошеїн В. В. Соціальні ризики постсучасності: сутність та класифікація / В. В. Кривошеїн // Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences. – 2018. – Vol. 1. – № 1-2. – С. 16-28.
6. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці / Я. В. Крушельницька. – Київ: КНЕУ, 2000. – 232 с.
7. Кузнецова М. Е. Формализация управления кадровыми рисками / М. Е. Кузнецова // Интернет-журнал «Наукоеведение». – 2016. – Т. 8. – № 3.
8. Митрофанова А. Е. Концепция управления кадровыми рисками в работе с персоналом организации / А. Е. Митрофанова // Компетентность. – 2013. – № 3. – С. 40-45.
9. Мішина С. В. Класифікація кадрових ризиків підприємства / С. В. Мішина, О. Ю. Мішин // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2016. – № 53. – С. 87-92.
10. Слободской А. Л. Риски в управлении персоналом / А. Л. Слободской. – Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 155 с.
11. Финоченко Т. А. Профессиональный риск на основе специальной оценки условий труда / Т. А. Финоченко, Е. А. Семиглазова // Электронный научный журнал: Инженерный вестник Дона. – 2017. – № 3.
12. Фирсов М. В. Теория социальной работы / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. – 2001. – 432 с.

REFERENCES

1. Butylina, O.V. (2018). Profilaktyka profesijnoji deformaciji socialnogho pracivnyka jak socialjna tekhnologhija [Social worker professional deformation prevention as a social technology]. *Proceedings of International Scientific Conference "Modernization of educational system: world trends and national peculiarities"*, February 23, 2018, Kaunas: Baltija Publishing, 101-104 [in Ukrainian].
2. Butylina, O.V., & Kudrynsjka, A.I. (2018). Orghanizacijni patologhiji ta kadrovi ryzyky: dialektyka vzajemozv'jazku [Organizational pathology and personnel risks: the dialectic of interconnection]. *Ghabitus*, 7, 45-48 [in Ukrainian].
3. Dudnjeva, Ju.E. (2017). Sutnistj ta klasyfikacija kadrovych ryzykiv orghanizacij [The essence and classification of personnel risks of an organization]. *Ekonomika i suspiljstvo*, 8, 245-249 [in Ukrainian].
4. Yevdokymova, I.A. (2017). Problemy derzhavnykh ta komunaljnykh socialjnykh sluzhby u zadovolenni potreb vnutrishnjo peremishhenykh osib u m. Kharkovi [Problems of state and municipal social agencies in meeting needs of internally displaced persons in Kharkiv]. *SOCIOPROSTIR: mizhdyscyplinarnyj elektronnyj zbirnyk naukovykh pracj z sociologhiji ta socialjnoji roboty*, 6, 39-47 [in Ukrainian].
5. Kryvoshejin, V.V. (2018). Socialjni ryzyky postsuchasnosti: sutnistj ta klasyfikacija [Social risks of postmodernity: nature and classification]. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 1 (1-2), 16-28 [in Ukrainian].
6. Krusheljnyckja, Ja.V. (2000). *Fiziologhija i psykologhija praci* [Physiology and psychology of labor]. Kiev: KNEU [in Ukrainian].
7. Kuznetsova, M.Ye. (2016). Formalizatsiya upravleniya kadrovymi riskami [Formalization of personnel risk management]. *Internet-zhurnal «Naukovedenie»*, 8 (3) [in Russian].
8. Mitrofanova, A.Ye. (2013). Kontseptsija upravleniya kadrovymi riskami v rabote s personalom organizatsii [Conception of personnel risk management in work with the personnel of the organization]. *Kompetentnost*, 3, 40-45 [in Russian].

9. Mishyna, S.V., & Mishyn, O.Ju. (2016). Klasyfikacija kadrovych ryzykiv pidpryjemstva [Classification of personnel risks of an enterprise]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 53, 87-92 [in Ukrainian].
10. Slobodskoy, A.L. (2011). *Riski v upravlenii personalom* [Risks in personnel management]. St. Petersburg: Izd-vo SPbGUEF [in Russian].
11. Finochenko, T.A., & Semiglazova, Ye.A. (2017). Professionalnyy risk na osnove spetsialnoy otsenki usloviy truda [Professional risk based on a special assessment of working conditions]. *Elektronnyy nauchnyy zhurnal: Inzhenernyy vestnik Dona*, 3 [in Russian].
12. Firsov, M.V., & Studenova, Ye.G. (2001). *Teoriya sotsialnoy raboty* [Social work theory]. Moscow: Gumanit. izd. tsentr VLADOS [in Russian].

Євдокимова Ірина Анатоліївна

Канд. соц. наук, доцент
Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Yevdokymova Iryna

PhD, Assoc. Prof
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

Email: i.yevdokimova@karazin.ua

ORCID 0000-0001-7099-757X

Бутиліна Олена Вікторівна

Канд. соц. наук, доцент
Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Butylina Olena

PhD, Assoc. Prof
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

Email: elena_butylina@ukr.net

ORCID 0000-0002-3943-4098

Цитування: Євдокимова І. А. Професійні та кадрові ризики в соціальній роботі / І. А. Євдокимова, О. В. Бутиліна // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 2. – С. 23-31.

Citation: Yevdokymova, I.A., & Butylina, O.V. (2019). Profesiini ta kadrovi ryzyky v sotsialnii roboti [Professional and personnel risks in social work]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (2), 23-31.

Стаття надійшла / Article arrived: 09.01.2018

Схвалено до друку / Accepted: 12.02.2019

Transformation of system of values in the context of global problems: theoretical sociological analysis

Aksiniya Rus-Poltavska, Zaporizhzhya National University

The article identifies the significant impact of global issues on the transformation of the system of values and describes the features of social being in the conditions of the modern crisis. The problem of destroying the value system as an obstacle to achieving personal interests in conditions of hard survival during a crisis has been studied. The social risks of transforming the value system in crisis conditions are indicated.

This article also analyzes the reasons for the lack of constructive proposals for finding a better way out of the global crisis. Attention is focused on the low level of thinking of modern man. This is the reason that modern people can not understand complex modern problems and successfully solve them. Anxiety about this was expressed by the entire world community at «The World Conference on Sustainable Development» (Rio de Janeiro, 1992, 2017 and 2012.), where it was said about the need to introduce a new paradigm of thinking. The task was solved by our compatriot – academician, professor, systemologist Malyuta Alexander Nikolaevich. To successfully solve any problems of any nature and complexity, the scientist offers a new modern technology – the fundamental system methodology «Invariant modeling», based on the theory of hyper complex dynamic systems (HDS).

The concept of third-generation system methods asserts that there are only three possible solutions in the crisis development zone. And only one of these options provides a harmonious way out of the global crisis.

This article examines global problems that, in the current crisis, must be addressed first.

We did not succeed in finding research that describes the system of values as a technology to activity. Therefore, in spite of the huge number of works on value issues, the lack of constructive proposals and effective ways to address the consequences of the transformation of the value system in a globalizing environment require further study and new developments.

The article suggests an optimal way out of the crisis zone and further steps to develop a harmonious life-supporting society to revive the systems of moral norms and values that will contribute to constructive, purposeful and effective human activity.

Keywords: *system of values; social risks; system methods; standard of thinking; hierarchical development; effective activity*

Трансформація системи цінностей в контексті глобальних проблем: теоретико-соціологічний аналіз

Аксинія Рус-Полтавська, Запорізький національний університет

У статті показані соціальні ризики трансформації системи цінностей в умовах глобальної кризи. Позначені особливості та проведено зіставлення соціального буття людини в умовах стабільності і загального соціально-економічного спаду. Розглянуто такі цінності, як свобода, рівень життя, виживання, безпека, розвиток і подальші перспективи життя громадян України. Вивчено проблему знищення системи цінностей як перешкоди для досягнення особистих інтересів в умовах жорсткого виживання. Акцентовано увагу на загальному спаді інтелектуального і психологічного ресурсу сучасних громадян України, що веде до деградації суспільства і руйнування державності.

У статті проаналізовано причини відсутності конструктивних пропозицій щодо виходу з кризи протягом тривалого часу. Увага зосереджена на проблемі існуючого стандарту мислення людини і його взаємозв'язку з системою цінностей. Виявлено причини, через які сучасні люди не можуть зрозуміти складні сучасні завдання і успішно їх вирішити. Вказано на необхідність зміни системи цінностей і сучасного рівня стандарту мислення людини відповідно до вимог часу. У зв'язку з цим в статті згадано рішення Всесвітньої конференції зі сталого розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 2017 і 2012 рр.), в якому йдеться про необхідність введення нової парадигми мислення. Як вирішення цього завдання наведені новітні наукові розробки вітчизняного вченого і активного громадянського діяча Малюти А. Н. – закономірності нової системної методології третього покоління «Інваріантне моделювання» (ІМ), що базується на теорії гіперкомплексних динамічних систем (ГДС). В якості однієї з закономірностей якої запропонований постулат:

в зоні кризи існує всього три можливих варіанти розвитку системи (суспільства). І тільки один з цих варіантів забезпечує гармонійний вихід з глобальної кризи.

У статті виділені глобальні завдання, що вимагають першочергового рішення в сучасних умовах. Намічені подальші кроки по відродженню системи моральних норм і цінностей для рішення задачі побудови життєзабезпечуючого суспільства.

Ключові слова: система цінностей; соціальні ризики; системні методи; рівень мислення; ієрархічний розвиток; ефективна діяльність

Трансформация системы ценностей в контексте глобальных проблем: теоретико-социологический анализ

Аксиния Рус-Полтавская, Запорожский национальный университет

В статье показаны социальные риски трансформации системы ценностей в условиях глобального кризиса. Обозначены особенности и проведены сопоставления социального бытия человека в условиях стабильности и общего социально-экономического спада. Рассмотрены такие ценности, как свобода, уровень жизни, выживание, безопасность, развитие и дальнейшие перспективы жизни граждан Украины. Изучена проблема уничтожения системы ценностей как препятствия для достижения личных интересов в условиях жесткого выживания. Акцентировано внимание на общем спаде интеллектуального и психологического ресурса современных граждан Украины, ведущего к деградации общества и разрушению государственности.

В статье проанализированы причины отсутствия конструктивных предложений по выходу из кризиса в течение длительного времени. Внимание сосредоточено на проблеме существующего стандарта мышления человека и его взаимосвязи с системой ценностей. Выявлены причины, из-за которых современные люди не могут понять сложные современные задачи и успешно их решить. Указано на необходимость изменения системы ценностей и современного уровня стандарта мышления человека в соответствии с требованиями времени. В связи с этим в статье упомянуто решение Всемирной конференции по устойчивому развитию (Рио-де-Жанейро, 1992, 2017 и 2012 гг.), в котором говорится о необходимости введения новой парадигмы мышления. В качестве решения данной задачи приведены новейшие научные разработки отечественного ученого и активного гражданского деятеля Малюты А. Н. – закономерности новой системной методологии третьего поколения «Инвариантное моделирование» (ИМ), базирующейся на теории гиперкомплексных динамических систем (ГДС). В качестве одной из закономерностей которой предложен постулат: в зоне кризиса существует всего три возможных варианта развития системы (общества). И только один из этих вариантов обеспечивает гармоничный выход из глобального кризиса.

В статье выделены глобальные задачи, требующие первоочередного решения в современных условиях. Намечены дальнейшие шаги по возрождению системы моральных норм и ценностей для решения задачи построения жизнеобеспечивающего общества.

Ключевые слова: система ценностей; социальные риски; системные методы; уровень мышления; иерархическое развитие; эффективная деятельность

Formulation of the problem:

Global changes cause transformational processes in the system of values of the individual and society. But personality is formed under the influence of specific conditions of life, which are also affected by global processes. Therefore, global problems are the subject of situational analysis in this article.

Today we are witnessing a situation in which two crises coincided in society: the artificial, massive crisis that put humanity on the verge of survival, and the natural global crisis associated with the processes taking place in the cosmos. About the close relationship between life on Earth and the Cosmos almost one hundred years ago was

spoken by the national scientist and researcher of nature Academician V.I. Vernadsky. It was he who foreseen the onset of such a period in the development of mankind, when all knowledge accumulated by mankind would not be enough to solve everyday objectives. The same was said at the «World Conference on Sustainable Development» in Rio de Janeiro in 1992 [12], where it was stated that the current level of thinking is not enough to solve complex modern problems. Thus, a unanimous decision was made to develop a new paradigm of thinking but the problem has not been resolved.

With the advent of any crisis, all human flaws are exacerbated. Famous domestic and American sociologist P. Sorokin [21] in his work «The

Crisis of Our Time» writes that «demoralization, disintegration, war, anarchy, revolution, crime, cruelty and other destructive forces do not contribute to business and prosperity». To survive in such circumstances, everyone chooses their own ways of protecting. Most often, a person has to fall to the level of survival [15]. At this level, a person is not able to think about universal values and, moreover, to carry out creative activities for the benefit of other people and society as a whole.

The ideology of consumption, the depreciation of human values and human life leads the Ukrainian society to moral degradation. The lack of constructive proposals to solve this problem for a long time suggests the exhaustion of the informational and know-how resources of the passing period. For the transition of humanity to a qualitatively new stage of development, new knowledge, new laws, new thinking and a new system of values are needed.

To overcome a crisis situation, a parallel resolve of a number of different-quality tasks is necessary, each of which, due to its severity, can be considered as a separate problem requiring a specific approach to its solution. Obviously, not only a complex set of multifunctional objectives, but even their understanding requires an adequate approach, accompanied by serious methodological support, which will allow penetrating the essential moments of the current situation, finding its deep roots and causes in order to understand their essence and find a way out. In connection with the mentioned problems to the priority objectives which require urgent decision, it is possible to include:

1. At the global level. It is necessary to complete resolve of the goal of developing a new paradigm of thinking set forth at the «World Conference on Sustainable Development» in Rio de Janeiro (1992, 2017, 2012), without which (thinking) understanding and resolution of the global problems are fundamentally impossible. A strengthening of global problems can lead a crisis situation to the conditions under which humanity in principle cannot find a way out of a sharply exacerbated situation that can lead to a fatal outcome for all living things on Earth.

2. At the pan-European level. It is necessary to complete and unanimously adopt the rules of pan-European life by all those involved in the process of building a united Europe. This task has been solved partly for today, but alternatives to its solution in the form of a general constitution do not satisfy all participants of the European process.

3. At the level of Ukraine. It is necessary to achieve at least a primary stabilization of the socio-

economic situation, without which the task of social development will be just an unrealizable dream.

The listed tasks are not the only ones. They are the most acute and require increased public attention to their implementation.

Analysis of recent research and publications.

Attempts to theoretically comprehend human values were made even by the first antique thinkers. Aristotle [23] associates values in human life as the source of all things and phenomena. Particularly important in the works of Aristotle, we consider the allocation of such values, which contribute to human happiness. This is a moral and intellectual improvement and an active citizen position. In ancient times, the main values of man were: kindness, beauty and knowledge. They are reflected in modern areas of science (intelligence, emotions, physical body).

In researches of scientists, a special place among the many values occupy the so-called «universal values», which represent non-material categories and form the framework of value orientations of any human community, regardless of civilization, political, social and other differences. Today there is no single interpretation of the concept of values for all academics, but many still try to unite basic values, calling them «common values shared by all humanity», «common values», «our common values», «core values», «fundamental values», «universal values» [10]. This confirms our view that under the conditions of globalization the role of the axiological factor grows with the interaction of all systems at all levels – interpersonal, group, community, state and the world as a whole.

Outstanding philosopher I. Kant [11], exploring the motives of human behavior in the work «Fundamentals of Metaphysics of Morality», introduces the concept of «imperative» – the motivation to act. According to Kant, «a categorical imperative» orders to commit acts in accordance with the principles of high morality, which exists a priori and does not depend on the environment and human thinking. For a person it must be good that is good for all.

M. Scheler believes that the true, «eternal» values belong to the spiritual world of man. And the higher degree of the hierarchical pyramid of the system of values is the religious ideals. Although some positions in the theory of the scientist cannot be divided, but we agree with his statement that in the absence of absolute values in the spiritual structure of the individual, human consciousness is filled with «idols and fetishes» [3], which deliberately leads

man to the wrong path. The scientist sees the reason for the poverty of the value preferences of modern people in the lack of spirituality and practicality of modern civilization.

In Europe, the value issues began to be studied closely in the 1960's with the development of the new philosophical direction, «Axiology». At this time, the concept of «value» as a category appears for the first time. This term began to denote any objects and phenomena of the material or spiritual culture of man. In his work «Microcosm. Thoughts about the natural and social history of mankind. The experience of anthropology», the German philosopher G. Lotz [22] equates values with ideas that should be «full, good and beautiful», calls them the ideal supernatural being, above which nothing exists. He considered more valuable things that harmoniously correlates with the most global processes and as a result of which a person is able to find and realize his destiny. Sociologists E. Durkheim and R. Merton note that any change in the social situation associated with social reorganization inevitably leads to the destruction of the value-normative system [6; 19].

In the post-Soviet space, the value issues were not widely studied until the end of the last century. And only from the 80s materials begin to appear in which the authors analyze the crisis of values as a reaction to global changes taking place in the world. E.N. Golovakha and N.V. Panina, L.M. Yegorova and many other authors write [4; 7] about the consequences of the destruction of moral foundations for states where there is a significant deterioration of the economic situation.

There are profound differences in the number and set of human values among scholars in different fields of research, although some speak of the universal nature of «basic values» (S.L. Rubinstein, M. Rokich, G.B. Ananiev, Sh. Schwartz, O.M. Leontiev, etc.). V.O. Yadov in his model of the dispositional personality structure places human values in the first place by value, showing the priority of value orientations to other forms and motivating factors of perception, assessment of reality and behavior in society [9].

Leading domestic sociologists of the National Academy of Sciences of Ukraine V.S. Bakirov and A.O. Ruchka believes that the consequences of the extreme aggravation of value issues today – are the global spread of uncertainty and confusion among the Ukrainian population [1; 20].

Globalization makes us look at humanity as a whole as a global community. A globalized world

generates global projects. This is today the World Values Survey (WVS) [24] project. This is a unique source of empirical research, which has been initiated by the American sociologist Ronald Inglehart since 1981. WVS consolidated the results of sociological research from almost a hundred countries of the world. The results, which are summarized in the Inglehart diagram, reflect the trend of changes in values in all spheres of human life – from everyday life, religion, life and work motivation, living standards, social and economic level of development, democracy, environmental protection, worldview to issues of state management. On the basis of the global study in the World Values project, a sociologists classified of values from two broad categories: 1) the values of survival (economic and physical security, xenophobia, low evaluation of freedom and human rights, humility) and values of self-expression (high estimates of personality, human rights, life success); 2) traditional values (religion, family, respect for power, absolute standards, social conformism) and secular-rational values (rational behavior, achievement of success, superiority of secular state, low role of religion).

According to the results of R. Inglehart's table, a conclusion was made about the impact of globalization processes on the change in the value system of people around the world: with the growth of the country's economic development, the difference in values between generations increases. In our opinion, an alarming factor is that with every new generation of people the former system of values is destroyed, which may have been more understandable, profoundly meaningful and strong in the spiritual and moral sense. Since the system of values was formed under the influence of culture and customs, which were achieved in the public and private life by generations of ancestors in the entire previous history of the existence of a particular state. We believe that modern values in a globalized world are aimed at satisfying individual human needs, at separating and alienating people from each other, are very contradictory even among members of small groups and often far from the concept of spirituality.

E.N. Golovakha [8] expresses fears that the unbelief of the citizens of Ukraine in the possibility of changing the institutional and value foundations of society may prove to be a real tragedy for our country. Obviously, today it is appropriate to speak of the close relationship between global processes and changes taking place in the system of values. This is confirmed by Sorokin's words: «If the state is in

crisis in all its subsystems (political, economic and legal), then it is obvious that the problem lies in the lack of agreement and harmony both in the system of values, norms and rules, and between the three subsystems indicated» [21]. V. Hagieva, in his work «Global Crisis: Causes, Directions, Solutions», also emphasizes the fact that it is impossible to restore the system of statehood on the basis of alienated norms and values [5].

In the opinion of S.O. Burtsev, the process of transformation of the system of values as a result of globalization lies in the fact that the «ulitarian-pragmatic» and «material-practical» values [2] are in the foreground, which correlates with Scheller's conclusions. The author believes that the lack of fundamental scientific developments in the value problems and the lack of a unified concept of human values that would meet the requirements of the transition society, leads to the low effectiveness of any research in this area.

The overwhelming number of scientists, researchers, political and public figures consider the total oblivion of universal human values and the rapid decline of the moral principles of the population to be the most important cause of today's crisis.

Purpose of the study: To study the influence of global issues on the transformation of the system of values.

The presentation of the main material.

The global crisis is a consequence of the emerging contradictions, sharp changes, the disruption of absolutely all processes in society and the emergence of new opportunities in the form of new knowledge and new properties of the coming new era. «The crisis (from the Greek. Krisis – turning point) is a sharp turning point, a difficult transition» [18, p. 653]. The peculiarity of the current crisis is that today the old established schemes are being destroyed and the surrounding reality is uncertain and frightening.

In a stable society everything is calm and basically does not require the adoption of complex and fast solutions. The path of human life is clear and pre-planned, everything is maximally adjusted and it is known what needs to be done and what is going to happen next. In conditions of stability a person needs only to make a minimum of efforts, consisting of a series of previously known steps and rules, repeatedly tested in practice by predecessors, to master the next social role on the steps of social ladder. The past epoch is rightly called contemplative. Humanity had a fairly calm, measured life, there

was no need for urgent and unpredictable actions. Sustainable development provides predictability for the following events, the ability to manage these events and choose the right event option.

But in times of crisis everything is different: the consumer attitude towards life, human, society and resources dominates, it's hard to understand what exactly should be done, what will be tomorrow, where to go and by with whom. A person is forced to perform independent actions, the result of which is unknown in advance. In such circumstances, the overwhelming majority of Ukrainian citizens are rapidly developing psychological problems, there are no pronounced desires and aspirations, life does not bring satisfaction and joy. There comes a crisis of senselessness, a state of apathy, total loneliness and a complete decay of energy. People do not have clear goals for life, there is no understanding and objective assessment of the state vector of development, the spiritual core of the personality is lost, the general system of values has been destroyed. All this inevitably leads to a change in the worldview and a decrease in the intellectual and psychological resource of modern citizens of Ukraine. The impoverishment of the civic awareness of the person is inherent in the population.

Today in Ukraine there are such social processes that destroy statehood:

1. There is no nation-wide ideology and its national scenario of country's development.
2. The absence of a state program of a healthy lifestyle leads to the loss of health even in newborns (90% of pathologies – obesity, asthma and other non-childhood diseases, as well as a high infant mortality rate) [16].
3. Mortality is higher than fertility. The population of Ukraine decreased by almost 10 million people (from 51 million in 1989 to 42 million in the first half of 2018) and continues to decline sharply.
4. Destruction of the education system. Significant decrease in its level with the introduction of a common testing system – the Bologna system of education. After its approbation, a number of European countries refused it.
5. Destruction of the country's research base. The outflow of intellectual and professional resources in the person of the best students, scientists and specialists.
6. Destruction of military-industrial potential of the country.
7. Lack of trust to authority, disappointment and dullness of main part of the population, which

humbly expects that «someone» will come and set the order.

8. The popularization of today's fashionable, but alien to our mentality of lifestyles, the promotion of consumer attitude to life, the spread of drugs, violence and sexual abuse leads to the destruction of morality.

It is safe to say that today, the tendency toward the rapid degradation, poverty and extinction of the Ukrainian population is quite clearly traceable. And this is against the backdrop of enormous resource potential of our country (in comparison with other Western countries) – human resources, the latest achievements of science, land, forest, water, gas, metal, coal, etc.

In any social and economic crisis, there are clearly two opposing processes in nature – a sharp increase in the financial enrichment of the minimum number of people and a constant increase in the impoverishment of main part of the population. These processes dramatically influence the change of the former system of values. At the top (trough) are those who have more rights, power and money. They become masters of the situation. In terms of survival, and this is exactly what is happening now, crime, lies, a tough and brutal struggle for power, the achievement of the desired goal come to the fore.

The rapid change in the conditions of life, the constant threat to life, as well as the lack of the least prospects for normalization of the situation, as if the trap holds the consciousness of people who do not have free time for full communication, self-development and comprehension of reality. In such conditions, the most valuable for a person is the ability to survive. As a rule, a simple person, being in conditions of constant risk of losing money, health and peace of mind, does not want to change the usual conditions into frightening uncertainty. Fearing responsibility, he cannot build his own life independently, because it is necessary to think and act for this.

He will look for a leader to follow. He will follow him, and in case of failure, he will blame the leader and justify his own inaction. In turn, the one who knows where he wants to go and has all the conditions for this (power, money) will lead the population. With the help of the classic «bread and circuses» he will lure new people. This cannot fundamentally change the situation, but it does put the vigilance and lazy mind of citizens of Ukraine to sleep. Usually, in such cases, complete freedom and favorable conditions are always promised. In fact, a person is immersed in the conditions under

which his life becomes worse than under serfdom – impoverished and deprived of rights. It is useless to do any actions – nothing works. This is a dangerous path, since there are no clear leaders now, but there are many charlatans and manipulators, as in all troubled times.

The rapid deterioration of the socio-economic situation in Ukraine prevents the increase of morality and the formation of a life-affirming value system among the population. Global social change leads to a reassessment of values and changes in ways to achieve goals. It can provoke in the country the creation of «Makhnov» gangs, anarchist movements, which, without recognizing any power over themselves, will plunder and kill people under the slogans of liberation from the tyranny of the existing power with impunity. Whatever it was, but the «bad world» that actually exists today is better than all the gangster's bands that crush everything on its path

In conditions of uncertainty, when it is difficult to navigate in the surrounding reality, a person does not see and, moreover, does not understand the processes that are going on that interfere with the conscious control of their life. The above refers to the main part of the population of Ukraine (more than 70%), which has an objective way of thinking, that is, it can work well with its hands and do physical work. For such people it is important to see and own the subject of their activities (saw, picked, move). They, as a rule, work well, perfectly perform routine monotonous work, but without abstract thinking they cannot understand the invisible, but obvious processes that permeate society. However, to effectively solve complex contemporary problems, not only the ability to think abstractly from the subject of visualization is required, it is also necessary to have the ability to perform a synthesis operation (vision as a whole). This provides synthetic thinking.

In the zone of crisis development there are only three possible exits characteristic of the three states of the system (in our case, this society): destruction, stationarity and development. The first way out (in social terms) is unacceptable, because it leads to the destruction of the system. The second option is practically not implemented, since it is associated with the sustainable functioning of the system, which is difficult to ensure in crisis conditions. And only the third option provides a way out of the crisis - the path to hierarchical development, based on the laws of the new system methodology [13; 14]. The hierarchical path of development is the only

acceptable option for the development of the system in a global crisis. Hierarchical development is a creative process, a new, larger and more complex creation. To build hierarchically complex systems, it is necessary to have a systemic thinking and a stable system of values that corresponds to the time [17], which should be based on a high morality and humanistic world view.

Such activity is allowed only to those who in their development reached the highest social stage of spiritual (moral) development, or the level of self-actualization [15]. Prior to this level, a person will be busy adjusting the conditions of their own existence. He has no common interests with a group of people, with the inhabitants of the city or the population of his country as a whole. The stubborn unwillingness to think and answer for the consequences of their actions, the lack of awareness in the actions performed, especially among the top government officials – all this indicates the destruction of the personal value system and leads to an increase in the destabilizing processes that destroy modern society.

The listed issues related to the analysis of the situation existing in crisis conditions, cannot be considered as hopeless and unsuitable for positive change. It can be fundamentally changed at all hierarchical levels – from global to terrestrial, to locally continental, up to the consciousness of an individual. It is necessary to start the first steps on the above-mentioned priority directions. In this crisis situation, procrastination only worsens the solution of these vital tasks. That is why it is necessary to change the direction of the multifaceted vector of human efforts on the positive side. In order not to be late we have to enter the path of sustainable socio-economic development, which satisfies the majority of all participants in this complex process.

Conclusions and offers

The fact that today's crisis is a general collapse of everything there is a positive aspect. When the old laws are outdated and there are no new ones,

in addition to the great shocks, the time comes for maximum freedoms and opportunities for those who have a purpose and an insurmountable desire and determination to act. In a crisis, the person's decision is necessary, his constant efforts in achieving his goal, as well as full awareness of responsibility for his actions.

The system of values provides a concrete limitation in the activity. Different types of activities require different value approaches. If there is no mutual conformity (the system of values and activities), it is impossible to carry out productive activity. But values in the works of the vast majority of researchers – an abstract characteristic, which is not related to the activity. The assessments were conducted from the point of view of aesthetics, and not technological capacity. Aesthetic beauty depends on the taste and mood. This can be explained by the specifics of the passing period (contemplative). The coming era is era of activity. Therefore, with the change in socio-economic conditions, the system of values must change. In further research it is necessary to pay attention to the influence of value norms on the effectiveness of human activities.

The issue of the existing standard of human thinking and its relationship with the system of values has not been sufficiently studied. Therefore, despite the huge amount of work on value topics, the lack of constructive proposals and effective ways to solve the problem of the consequences of the transformation of the value system in the context of globalization requires further refinement and study of this topic.

Thus, for a successful recovery from the crisis and the restoration of a life-affirming society, it is necessary to revive the system of moral norms and values that will contribute to the commission of purposeful and constructive human actions, the formation of a modern standard of thinking and increase the intellectual development of the population of Ukraine in accordance with the requirements of the times.

REFERENCES

1. Bakirov, V.S., & Ruchka, A.O. (2013). Sociologija cinnostej s'ogodni [Sociology of values today]. *Proceedings of the IX Allukrainian Scientific and Practical Conference «Problems of development of sociological theory: conceptualization of value changes in modern society»*. Kyi'v [in Ukrainian].
2. Burcev, S.A. (2008). Transformacija sistem cennostej v perehodnom obshchestve [Transformation of value systems in a transition society]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
3. Denezhkin, A.V., Malinkin, A.N., & Fillipova, A.F. (1994). *Sheler M. Izbrannye proizvedenija [Sheler M. Selected works]*. Moscow: Gnozis [in Russian].
4. Egorova, L.N. (1992). Obshhechelovecheskiye cennosti kak ob'ekt fylosofskogo analiza [Universal Values as an Object of Philosophical Analysis]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow. Retrieved from: <http://www.dslib.net/soc-filosofia/obwechelovecheskie-cennosti-kak-obekt-filosofskogo-analiza.html> [in Russian].
5. Gadzhieva, V. (2010). Global'nyj krizis: prichiny, napravlenija, puti reshenija [Global Crisis: Causes, Directions, Solutions]. *Vek globalizacii*, 1 (5), 106-111. Retrieved from <https://www.socionauki.ru/journal/articles/127591/> [in Russian].

6. Gofman, L.B. (1991). Durkheim E. O razdelenii obshchestvennogo truda [On the division of social labor]. *Metod sotsiologii*. Moscow: Publisher Nauka [in Russian].
7. Golovaha, E.I., & Panina, N.V. (1994). *Sotsial'noe bezumie. Istoriya, teoriya i sovremennaya praktika [Social madness. History, theory and modern practice]*. Kiev: Publisher Abris [in Russian].
8. Golovaha, E., Kostenko, N., & Makeeva, S. (2014). *Obshchestvo bez doverya [Society without trust]*. Kyev: Ynstitut sotsiologii. Natsional'naya akademiya nauk Ukrainy [in Russian].
9. Jadov, V.A. (1975). O dispozitsionnoy regulatsii sotsial'nogo povedeniya lichnosti [About dispositional personality structure]. *Metodologicheskie problemy sotsial'noy psikhologii*. Moscow: Nauka [in Russian].
10. Jusupov, R.M. (2015). Obshchechelovecheskiye cennosti: epistemologicheskyy resurs poniyatiya [Universal Values: The Epistemological Resource of a Concept]. *Mezhdunarodnyy pravovoy kur'er*. Retrieved from: <http://inter-legal.ru/obshchechelovecheskiye-tsennosti-epistemologicheskij-resurs-poniyatiya-universal-values-epistemologicheskoye-resheniye> [in Russian].
11. Kant, Y. Metafizyka nrayov [Metaphysics of manners]. *Vvedeniye v metafiziku nrayov*. Retrieved from: https://www.civisbook.ru/files/File/Kant_Metaphisika_1.pdf [in Russian].
12. Koptjug, V.A. (1992). Konferenciya OON po okruzhayushhej srede i razvitiyu [Earth summit '92 United Nations conference on environment and development]. *Ynformatsionnyy obzor. Rossiyskaya Akademiya nauk*. Novosibirsk. Retrieved from: <http://www.prometeus.nsc.ru/koptjug/ideas/unrio92/unrio92.pdf> [in Russian].
13. Maljuta, O.M. (1990). *Zakonomirnosti systemnogo rozvytku [Patterns of system development]*. L'viv: Vyshha shkola [in Ukrainian].
14. Maljuta, A.H. (2010). *Ynvariantnoye modelirovaniye [Invariant modeling]*. (Chp. 2). Chernygov: Centr grazhdanskyh ynycyatyv Severnaya Zvezda [in Russian].
15. Maslow, A.H. (2003). *Motivatsiya y lychnost' [Motivation and Personality]*. Moscow: Pyter [in Russian].
16. Mynzdrav: Ukrayna lydyruet v Evrope po urovnyu smertnosti novorozhdennykh. (2017). [Ministry of Health: Ukraine is the leader in the level of infant mortality in Europe]. *Vesty*. Retrieved from <https://vesti-ukr.com/strana/228954-minzdrav-ukraina-lidruet-v-evrope-po-urovnyu-smertnosti-novorozhdennykh> [in Russian].
17. Politov, A.V. (2014). Ontologicheskij smysl poniyatiya hronotopa v filosofskikh ideyakh A. Uhtomskogo i M. Bahtina [The ontological meaning of the concept of chronotope in the philosophical ideas of A. Ukhtomsky and M. Bakhtin]. *Nauchnyy ezhegodnik Instituta filosofii i prava Ural'skogo otdeleniya Rossijskoy akademii nauk*, 14 (4) [in Russian].
18. Prohorov, M. (1983). *Sovetskij jenciklopedicheskij slovar' [Soviet Encyclopedic Dictionary]*. Moscow: Sovetskaja Jenciklopediya [in Russian].
19. Robert, K.M. (2006). *Sotsial'naya teoriya y sotsial'naya struktura [Social Theory and Social Structure]*. Moscow: HRANYTEL' [in Russian].
20. Ruchka, A.O. (2011). Cinnisni priorytety naselennja Ukrai'ny za umov transformacii' [Valuable priorities of the Ukrainian population in the conditions of transformation]. *Ukrai'ns'ke suspil'stvo. Sociologichnyj monitoring. Natsional'na akademiya nauk Ukrai'ny* [in Ukrainian].
21. Sorokin, P. Krizis nashego vremeni [The Crisis of Our Age]. *Sochineniya. Biblioteka jelektronnoj literatury*. Retrieved from: <http://litresp.ru/chitat/ru/C/sorokin-pitirim-aleksandrovich/sochineniya/11> [in Russian].
22. Storcheus, N.V. (2017). German Lotce: chto est' istoriya? Istoriya, politologiya, sociologiya, filosofiya: teoreticheskie i prakticheskie aspekty [Hermann Lotke: what is history? History, political science, sociology, philosophy: theoretical and practical aspects]. *Proceedings of the I-II International Scientific and Practical Conference*. Novosibirsk: SibAK [in Russian].
23. Uchenie Aristotelya o nraystvennykh cennostyakh [Aristotle's teaching on moral values]. *Studentcheskaja biblioteka onlajn*. Retrieved from: https://studbooks.net/631535/kulturologiya/uchenie_aristotelya_nraystvennykh_tsennostyakh [in Russian].
24. *World Values Survey. Institute for Comparative Survey Research. Vienna – Austria*. Retrieved from: <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>

Рус-Полтавська Аксінія Валентинівна

Аспірант

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66.

Rus-Poltavska Aksiniya

Postgraduate student

Zaporizhzhya National University

66, Zhukovskoho Str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

Email: aksiniya358@gmail.com

ORCID 0000-0002-9171-5946

Цитування: Рус-Полтавська А. В. Трансформація системи цінностей в контексті глобальних проблем: теоретико-соціологічний аналіз / А. В. Рус-Полтавська // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 2. – С. 32-39.

Citation: Rus-Poltavskaya, A.V. (2019). Transformatsiia systemy tsinnostei v konteksti hlobalnykh problem: teoretiko-sotsiologichnyi analiz [Transformation of system of values in the context of global problems: theoretical sociological analysis]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (2), 32-39.

Стаття надійшла / Article arrived: 11.01.2018

Схвалено до друку / Accepted: 14.02.2019

Теория динамического хаоса в исследованиях социально-философской и социальной направленности

Анна Селиверстова, Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского

В статье рассматривается применение теории динамического хаоса к изучению социальных явлений. В связи с является необходимым обращение к истокам создания теории динамического хаоса в естествознании (А. Пуанкаре, И. Пригожин, Э. Лоренц и др.), в котором были выявлены нелинейные динамические системы в естественной среде (турбулентные потоки, атмосфера, биологические популяции и т. д.). Но в социальных науках такими системами являются общество, его экономические, политические и другие сферы, обладающие свойствами открытости, нестабильности и нелинейного развития. Поэтому категория «хаос» в настоящее время прочно вошла в арсенал социальных и гуманитарных наук, хотя еще недавно она относилась исключительно к естественнонаучным знаниям (теория хаоса в математике, физике, биологии и т. д.). В синергетике впервые описание процессов самоорганизации как взаимного перехода порядка и хаоса было предложено И. Р. Пригожин.

В украинской философской мысли одной из первых работ, в которой была освещена проблема развития нелинейных самоорганизующихся систем, была работа И. С. Добронравова (1991). Научная монография И. В. Ершова-Бабенко (1992) также оказала значительное влияние на развитие исследований сложных нелинейных систем, поскольку впервые система психики человека рассматривалась как нелинейная самоорганизующаяся система.

Психосинергетическая модель социальной реальности основана на том факте, что социальная реальность представляет собой психомерную среду, то есть сложную нелинейную систему, состоящую из другой сложной нелинейной целостности, которая определяется фазовыми переходами между различными состояниями хаоса и порядка. Применение теории хаоса также возможно на микро- и макроуровне социальных исследований, которые представлены украинскими исследователями в области синергетики (И. С. Добронравова, Л. Финкель) и в психосинергетике (И. В. Ершова-Бабенко).

Ключевые слова: динамический хаос; социальная философия; синергетика; психосинергетика; нелинейная самоорганизующаяся система

The theory of dynamic chaos in the socio-philosophical and social studies

Anna Seliverstova, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

The article discusses the application of the theory of dynamic chaos to the study of social phenomena. Appeal to the origins of the creation of the theory of dynamic chaos in natural science (A. Poincaré, I. Prigogine, E. Lorenz, and others) revealed nonlinear dynamic systems in the natural environment (turbulent flows, atmosphere, biological populations, etc.). The category of “chaos” is now firmly established in the arsenal of the social sciences and humanities, although only recently it referred exclusively to natural science knowledge (the theory of chaos in mathematics, physics, biology, etc.). In synergetics, for the first time, the description of self-organization processes as a mutual transition of order and chaos was proposed by I.R. Prigogine.

But in the social sciences such systems are society, its economic, political and other spheres, which have the properties of non-closure, instability and non-linear development. In Ukrainian philosophical thought, one of the first works in which the problem of the development of nonlinear self-developing systems was highlighted was the work of I.S. Dobronravova (1991). Scientific monograph I.V. Yershova-Babenko (1992) also had a significant impact on the development of studies of complex non-linear systems, since for the first time the system of the human psyche was considered as a non-linear self-organized system.

The psycho-synergetic model of social reality is based on the fact that social reality is a psychomeric environment, i.e. a complex nonlinear system consisting of other complex nonlinear integrity, which are determined by phase transitions between different states of chaos and order. The application of chaos theory is also possible at the micro and macro levels of social research, which is presented by Ukrainian researchers in synergetics (I. S. Dobronravova, L. Finkel) and in psychosynergetics (I.V. Yershova-Babenko), L. Bevzenko and others.

Keywords: dynamic chaos; social philosophy; synergy; psycho-synergetic; nonlinear self-organizing system

Теорія динамічного хаосу у дослідженнях соціально-філософської та соціальної спрямованості

Анна Селіверстова, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

У статті розглядається застосування теорії динамічного хаосу до вивчення соціальних явищ. Для цього необхідним є звернення до витоків створення теорії динамічного хаосу в природознавстві (А. Пуанкаре, І. Пригожин, Е. Лоренц та ін.), яка заснована на вивченні нелінійних динамічних систем у природному середовищі (турбулентні потоки, атмосфера, біологічні популяції тощо). Але в соціальних науках теж знаходять подібні системи – перш за все це суспільство та його економічна, політична та інші сфери, які мають властивості відкритості, нестабільності і нелінійного розвитку. Тому категорія «хаосу» тепер міцно закріплена в арсеналі суспільних і гуманітарних наук, хоча лише нещодавно вона стосувалася виключно природничих знань (теорія хаосу в математиці, фізиці, біології тощо). У синергетиці вперше опис процесів самоорганізації як взаємного переходу порядку і хаосу було запропоновано І. Р. Пригожиным.

В українській філософській думці однією з перших робіт, в якій висвітлювалася проблема розвитку нелінійних самоорганізуючих систем, була робота І. С. Добронравова (1991). Наукова монографія І. В. Єршова-Бабенко (1992) також здійснила значний вплив на розвиток досліджень складних нелінійних систем, оскільки вперше система людської психіки розглядалася як складна нелінійна система, що самоорганізується.

Психосинергетична модель соціальної реальності ґрунтується на тому, що соціальна реальність – це психомірне середовище, тобто складна нелінійна система, що складається з іншої складної нелінійної цілісності, яка визначається фазовими переходами між різними станами хаосу і порядку. Застосування теорії хаосу можливе також на мікро- та макрорівні соціальних досліджень, які представлені українськими дослідниками в галузі синергетики (І. С. Добронравова, Л. Фінкель) та психосинергетики (І. В. Єршова-Бабенко).

Ключові слова: динамічний хаос; соціальна філософія; синергетика; психосинергетика; нелінійна система, що самоорганізується

Постановка проблемы и актуальность темы исследования.

Широкое распространение в настоящий момент различных философских и социально-философских публикаций, связанных с проблемой хаоса и его динамики, не вызывает особого удивления, поскольку длительное время социально-гуманитарная мысль была сосредоточена на социально-философском анализе порядка, стабильности и линейности развития социальных систем. На это оказывала влияние в первую очередь системная методология, направленная на изучение социальных целостностей как замкнутых сложных систем, стремящихся к сохранению порядка и гомеостаза (Т. Парсонс). Однако развитие постнеклассических научных исследований привело к утверждению и формированию нового синергетического подхода как общенаучной исследовательской программы, философии, выдвинувшей новые стратегии и новые методологические принципы. Развитие социальной философии в аспекте социальной синергетики показало важность и значимость синергетических моделей и схем для понимания и объяснения функционирования, изменения и развития социальных си-

стем. Осуществления социально-философского анализа с новых научных позиций синергетического мировидения.

В синергетике Г. Хакена и теории изменений И. Пригожина было обосновано, что в основе явлений самоорганизации лежат процессы формирования порядка и хаоса (И. Пригожин). Поскольку и порядок, и хаос формируются как результат проявления процессов самоорганизации, то изучение их фазового перехода друг в друга имеет в настоящее время актуальное значение для всех социо-гуманитарных наук (социальная философия, социология, психология, педагогика, история, экономика, др.). Оно дает представление о новой социально-философской модели социальных изменений, в которой отражается сложность, неустойчивость и непредсказуемость социальной реальности.

Цель настоящей работы состоит в рассмотрении возможности применения теории динамического хаоса в социальной философии и социальных науках на основании работ украинских философов.

Анализ исследований и публикаций.

Категория «хаос» в настоящее время прочно вошла в арсенал социальной философии, соци-

о-гуманитарных наук, хотя еще недавно она относилась исключительно к естественнонаучному знанию (теория хаоса в математике, физике, биологии, т. д.). В математике ее развивали такие западные ученые, как А. Пуанкаре, Э. Лоренц. В синергетике впервые описание процессов самоорганизации как взаимоперехода порядка и хаоса было предложено И. Р. Пригожиным.

В социальном знании впервые применение теории хаоса было предложено в коллективной монографии в США под редакцией Л. Килья и Э. Эллиота «Теория хаоса в социальных науках: основы и применения» (1996) [12]. В ней проблема хаоса была исследована всесторонне и глубоко, что стало основанием для многочисленных ссылок на нее в работах по синергетике, наук о сложном и в других социо-гуманитарных исследованиях. Л. Киль и Э. Эллиот также отмечают, что социальные системы являются «историческими», т. е. зависящими от путей и траекторий своего прошлого развития. Это совпадает с постановкой вопроса И. Пригожина, впервые сделавшим акцент на роли историчности.

Кроме того, важной работой в области исследований хаоса стала работа Дж. Глейка «Хаос. Создание новой науки» (2001) [4]. В ней впервые в данном аспекте были подняты проблемы становления и развития теории хаоса в естественнонаучном и социальном знании, а также в управлении социальными системами. По мнению Дж. Глейка, теория хаоса сегодня является одной из основных частей естественных наук, которая может быть интегрирована в социально-гуманитарное знание. Поскольку эта теория позволяет выявлять и объяснять многие аспекты и проблемы развития нелинейных социальных самоорганизующихся систем.

Украинскими философами категория хаоса подвергается осмыслению в разных областях социо-гуманитарного знания: в философском (А. В. Кулик, 2015), в социальном (Л. Д. Бевзенко, 2002), социально-философском (Н. А. Омельченко, 2008) и культурологическом знании (И. Донникова, 2011), а также в синергетике (И. С. Добронравова, 1990) и психосинергетике (И. В. Ершова-Бабенко, 1992, 2015).

Изложение основного материала.

Одним из самых значительных научных открытий последних десятилетий является открытие динамического (детерминированного) хаоса в неустойчивых системах. Это открытие было сделано усилиями ученых различных специальностей (математиков, физиков, биологов и т. д.). Как пишет Дж. Глейк: «грядущим поколениям

XX век будет памятен лишь благодаря созданию теорий относительности, квантовой механики и хаоса. Хаос, заявляют они, стал третьей из революций, последовательно освобождавших физику из тенет ньютоновского видения мира ... теория относительности раздалась с иллюзиями Ньютона об абсолютном пространстве-времени, квантовая механика развеяла мечту о детерминизме физических событий и, наконец, хаос развенчал Лапласову фантазию о полной предопределенности развития систем. Из этих трех открытий лишь теория хаоса применима к Вселенной, которую мы можем наблюдать и ощущать, к объектам, которые доступны человеку» [4, с. 4].

Суть этого открытия состоит в том, что любая динамическая система, при отсутствии случайных воздействий на неё, начинает вести себя непредсказуемым (хаотическим) образом. Например, если есть некие начальные условия движения динамической системы, то в будущем оказывается невозможным предсказать ее движение ввиду того, что система отклоняется от начальных условий и развивается хаотично. «Основным свойством динамических систем, демонстрирующих режим детерминированного хаоса, является чувствительная зависимость режима функционирования к сколь угодно малым изменениям начальных условий. Именно это обстоятельство ведет к потере детерминированной предсказуемости и необходимости вводить вероятностные характеристики для описания динамики таких систем. В этом смысле становится понятным термин детерминированный хаос, который характеризует рождение случайного, непредсказуемого поведения системы, управляемого детерминированными законами» [1, с. 75].

Наиболее полное описание явления детерминированного хаоса в физических системах дал американский математик и метеоролог Э. Лоренц (1963), который первым выявил так называемый «эффект бабочки» (1972). Пытаясь найти необходимые параметры для предсказания погоды, Лоренц обнаружил, что даже полученная информация о температуре, влажности, давлении и т. д., не может помочь метеорологу сделать точное предсказание погоды на определенный более или менее длительный промежуток времени (неделя, месяц). Поскольку стоит возникнуть небольшому и кратковременному погодному явлению, например, грозовому шторму, буре и т. д., как любое предсказание утрачивает актуальность. Сделав доклад в 1972 г. на тему «Может ли взмах крыльев бабочки в Бразилии

вызвать торнадо в Техасе?», Лоренц также представил определенную компьютерную модель, которая наглядно подкрепляла его результаты. Таким образом, благодаря открытию Лоренца, в настоящее время «эффектом бабочки» называют небольшие изменения, происходящие в системе и могущие приводить к сколь угодно большим и непредсказуемым последствиям в будущем.

Важным следствием открытия Лоренца стал не столько вопрос о предсказуемости погоды, сколько его вывод, касающийся поведения нелинейных неустойчивых систем в целом. Он уделял внимание математическому описанию любых систем, связанных с аperiodичностью развития. И оказалось, что таких систем существует огромное множество: «после открытия детерминированного хаоса, ясного понимания свойств эффекта и разработки методов его диагностики хаос был обнаружен практически во всех областях современного естествознания: в физике, радиотехнике, химии, биологии, механике и др.» [1, там же].

Выводом Лоренца стало построение первой математической модели детерминированного хаоса так называемого «странный аттрактора». Математическим прообразом детерминированного хаоса, в итоге, наиболее часто выступают так называемые странные аттракторы – сложным образом устроенные граничные множества в фазовых пространствах динамических систем. Первый странный аттрактор был построен Э. Н. Лоренцом в 1963 году при изучении процессов теплообмена в жидкостях.

Выбор этого термина неслучаен, поскольку под понятием «странность» понимается то, что при малых отклонениях от начальных условий движения системы ее хаотичность нарастает, но все же описывается некоторой закономерностью. «Простой аттрактор – это область притяжения фазовых траекторий. Проще говоря, это место притяжения. Например, аттрактор для обычного маятника – его нижняя точка, на которой он окажется в момент остановки. А странный аттрактор в свою очередь – это точка притяжения, попадая в которую, невозможно просчитать дальнейшее поведение системы, когда состояние системы может стать хаотическим или более упорядоченным» [11, с. 81]. Для примера с маятником, это верхняя точка. Таким образом, в условиях непредсказуемости (хаотичности) движения системы при более внимательном рассмотрении удастся найти ряд повторяемостей и закономерностей в ее поведении, что отличает

данное явление от классических случайных процессов. В отличие от классических случайных процессов, явление детерминированного хаоса может быть многократно повторенным в лабораторных экспериментах.

Явления детерминированного хаоса возможны только в нелинейных системах. Поэтому с открытием детерминированного хаоса полностью развеялись ранее существующие иллюзии в физике о том, что возможно любое адекватное описание реальных процессов с помощью линейных математических моделей. Взгляд на нелинейные системы, как на некоторое «приблизительное» усовершенствование линейных моделей, уходит в прошлое. Детерминированный хаос не является каким-то исключительным режимом поведения динамических систем, наоборот, такие режимы наблюдаются практически во всех областях как естественного, так и социо-гуманитарного профиля. Они даже иногда встречаются чаще и являются более типичными, чем полностью предсказуемые линейные системы. Поэтому не будет преувеличением в настоящий момент вывод о том, что материальный мир «погружен в хаос», а, как утверждает И. Пригожин, линейные системы в природе являются скорее исключением.

Из области естествознания теория детерминированного хаоса постепенно распространилась на область социально-философского, социо-гуманитарного знания, поскольку самоорганизующиеся сложные системы, например, такие как экономическая система, социальные системы, система человеческой психики, культурные системы развиваются неопределенно, непредсказуемо и нелинейно.

В украинской философской мысли одной из первых работ, в которых освещалась проблема развития нелинейных самоорганизующихся систем, стала работа И.С. Добронравовой (1990), посвященная исследованию синергетики как научного направления, в котором изучается единая «сущность самых разных явлений, рассматриваемых как процесс перехода от неупорядоченности к порядку» [5, с. 3], как символа становления нелинейного мышления.

Научная монография И. В. Ершовой-Бабенко (1992) [8] также оказала существенное влияние на развитие социальной философии в аспекте исследований сложных нелинейных систем, поскольку в ней впервые система человеческой психики была рассмотрена в качестве нелинейной самоорганизующейся системы. Психика в

этом случае предстает «как гиперсистема синергетического порядка с фазовой структурой перехода, включая межфазовые переходы нового типа; фазы представлены открытыми нелинейными самоорганизующимися средами разного масштаба и состава: дожизненная, прижизненная (система психической реальности – СПР), послезиженная фазы, каждая из которых в определенных условиях может проявлять себя как управляющий параметр» [10, с. 102].

Таким образом, психика становится не просто системой, но неустойчивой динамической системой, в которой существует большое число составляющих, причем каждая из составляющих сама является «самоорганизующейся системой соответствующего подуровня гиперсистемы психики или системы психической реальности» [10, с. 129]. Такая система отличается возможностью перехода в неустойчивое (хаотическое) состояние. «При этом направление ее предстоящего движения зависит от флуктуации существенным образом, т. е. рано или поздно система, находящаяся в таком состоянии, придет в движение, но в непредсказуемом направлении. Для того, чтобы изменить направление, направить психическую систему в ту, а не в другую сторону, достаточно очень малого воздействия и в этом случае в принципе невозможно предсказать, куда “направится” психическая система» [10, с. 130]. Эта принципиальная невозможность предсказания и показывает, что психическая система попадает в хаотическое (неустойчивое) состояние под влиянием совсем незначительных воздействий.

В психосинергетике (И. В. Ершова-Бабенко) удалось ввести новый термин «состояния-аттракторы», описывающий хаотические изменения, возникающие в психике. Причем эти изменения могут быть представлены как динамический хаос, содержащий в себе потенциальную возможность возникновения чего-то. Как отмечает И. В. Ершова-Бабенко, такие состояния возникают в период панических атак. Особенностью этого психического состояния является то, что его очень трудно преодолеть, поскольку оно «характеризуется устойчивым проявлением (в т. ч. с возвратами, “качелями”, колебаниями) состояния панического страха, фиксирующего на себе внимание. Такое состояние ничем не купируется, разве что на короткое время ...» [10, с. 129].

Рассматривая социальную реальность с позиций психосинергетики, обнаруживается такое ее свойство как психомерность, т. е. социальная

реальность предстает как психомерная среда (ПС), поскольку социальная реальность по сути является продуктом психической деятельности людей, их мышления, поведения, отношений и т. д. [10; 11]. Действительно, социум характеризуется большим разнообразием форм различных психических структур, которые формируются в процессе жизнедеятельности людей, или с позиций психосинергетики социум непосредственно связан с выдвиганием и обоснованием идеи фазовой структуры гиперсистемы психики, ввиду наличия в ней прижизненной фазы. Социальная реальность как психомерная среда (ПС) оперирует «информацией, смыслами, психосинергетической энергией, характером и стадиями среды, состоянием и скоростью на разных уровнях в соответствии с «граничными условиями» (предложенными И. Пригожиным в исследованиях хаоса) [9, с. 37].

В социальной реальности как психомерной среде реализация концептуальной психосинергетической модели (философской категории, принципа) «среда в среде» подразумевает несколько уровней. Уровень среды подсознания (интуиция личности) в среде сознания. В целом это внутриспсихический мир личности. Эта среда в свою очередь включена в среду поступков, имеющую, как минимум, два уровня: по отношению к самому себе в роли социального субъекта – внутренний уровень среды; по отношению к социуму и внешним социальным субъектам – внешний уровень среды. Таким образом среда поступков рассматривается и в социальной среде. Следовательно, каждая из сред имеет возможность реализовать (активизировать и актуализировать) «троякую» направленность – во вне-, т. е. в среду следующего уровня, во внутрь себя, т. е. по отношению к самой себе и в среду предыдущего уровня. Активизация и актуализация могут быть достигнуты в том числе и без внешнего воздействия (свойство самоорганизующихся сред по определению). Поскольку речь идет о человеке в социальной среде, о социально-философском анализе рассматриваемых вопросов, то особое значение приобретает представление и понимание постнеклассической наукой особенностей поведения информационно-эмоционального и энерго-информационного уровней, а также понимание, осмысление «психосинергетических стратегий человеческой деятельности» [9].

Также в философском исследовании [9] социальная реальность конституируется на «возможности неравновесных фазовых переходов

психики из одного состояния в другое без вмешательства извне», совмещения «бывших» психических реальностей с живущими (уровень культуры, социо-культуро-гуманитарных процессов) [9, с. 70]. Следовательно, социальная среда включается в цепочку открытых в синергетике стадий / отношений: «самоорганизация – хаос – порог самоорганизации – новое качество, новый порядок».

Особенностью самоорганизационных моделей, предложенных Л. Д. Бевзенко [2] в социальном познании, является их интегративный характер, поскольку они охватывают как процессы, возникающие и развивающиеся на макроуровне, так и трансформации микроуровня социальной реальности, которые присутствуют в представлениях и переживаниях человека и составляют его «жизненный мир». Описывая состояние социальной реальности в период кризиса или социальных изменений, Л. Бевзенко указывает на решающую роль человеческого фактора [3].

Хаос, в который погружается общество, становится средой, рождающей новый социальный порядок. Он еще не появился и не установился, он существует только в виде возможных вариантов, поэтому непредсказуемость – это характерная черта данного хаотического состояния. В этом состоянии общества особенно повышается роль и значимость коммуникации между членами общества, их активность и способность к установлению связей и отношений. Поэтому индивид, который привык к стабильному состоянию общества, к рациональному принятию решений в ситуации медленно меняющегося общества, к определению четких прогнозов дальнейших путей развития, будет неприспособленным к новым условиям нестабильности и чувствовать себя неуверенно. Однако состояние хаоса нельзя понимать как состояние абсолютной неопределенности развития социальной системы. Оно воспринимается таковым потому, что трудно определить, какая из многочисленных зарождающихся в старой социальной системе самоорганизующихся структур станет управляющей, обуславливающей формирование и замену одних структур другими и развитие функциональных отношений между ними.

Индивид в обществе может рассматриваться также и как источник социального хаоса, поскольку противоречивая человеческая сущность в потенциальном виде содержит как творческие, так и деструктивные способности. И. А. Донникова (2011) отмечает, что творческие способно-

сти человека, создавая культуру, помогают ему вырабатывать механизмы самоорганизации его личной и общественной жизни. Поскольку человек, создавая социальные связи и участвуя в межличностных взаимодействиях, становится инициатором негэнтропийных процессов в обществе. Но деструктивные способности человека, наоборот, приводят к усилению хаотических состояний в обществе [4].

Практическое применение теории детерминированного хаоса для исследования социальной реальности было проведено в работе И. С. Добронравовой и Л. Финкеля, посвященной анализу выборов в центральные органы власти Украины в 2000–2004 гг. Ход исследований заключался в следующем: с помощью математических методов (визуализация многомерных измерений) были получены графики выбора кандидатов и политических партий в парламент Украины, которые нуждались в дальнейшей теоретической интерпретации. В данном исследовании была зафиксирована динамически хаотическая среда: «среда осуществления выбора при проведении выборов в Украине может быть математически определена как находящаяся в состоянии динамического хаоса. Динамический хаос отличается от статистического тем, что ему предшествует самоорганизация, он является ее определенной фазой и способен продуцировать принципиально сложные структуры (например, фракталы, характеризующиеся масштабной инвариантностью)» [6, с. 171–172].

Состояние динамического хаоса, как подчеркивают авторы, обнаруженное в политической ситуации 2000–2004 гг. в Украине не является чем-то негативным, как это представляется с точки зрения привычных оценок. Наоборот, порядок и хаос в синергетической картине мира соотносятся как две стороны одной медали, хаос является условием порядка. На основании хаоса создается единство в многообразии, что в политическом контексте означает становление и развитие демократических институтов.

Таким образом, теория динамического хаоса имеет определенное место в современных социально-философских исследованиях в Украине. Однако ее применение в целом носит ограниченный характер, поскольку главная трудность социо-гуманитарного знания заключается в том, что не удастся в полной мере использовать математический аппарат при изучении тех или иных социально-культурных феноменов. Область его использования является довольно ограниченной

и в большинстве случаев не достигает того уровня строгости и универсальности, который легко достижим в естественных науках при изучении физических, химических, биологических и др. нелинейных систем. Таким образом, по справедливому замечанию М. А. Чешкова, «... главная трудность в этой области знания видится в том, что понятие «хаос» представляет собой метафору, употребляемую для характеристики соотношения детерминированности и случайности, не является логически строгим» [13, с. 129]. Эта метафоричность принципиально неустранима, поэтому требуются более сложные процедуры для перенесения понятия “динамического хаоса” из области естественных наук в социо-гуманитарные.

Выводы:

1) психосинергетическая модель социальной реальности основывается на том, что социаль-

ная реальность является психомерной средой, т. е. сложной нелинейной средой или системой, состоящей из других сложных нелинейных целостностей, которые определяются фазовыми переходами между различными состояниями хаоса и порядка; 2) для изучения поведения таких систем была разработана в естественных науках теория детерминированного хаоса (Э.Лоренц, И. Пригожин и др.); 3) однако в социальных науках ее применение пока ограничено и требует дальнейшей разработки; 4) несмотря на то, что украинские исследователи (И. С. Добронравова, И. В. Ершова-Бабенко, Л. Бевзенко и др.) достигли определенных результатов в исследовании нелинейных самоорганизующихся систем, в том числе в их социально-философском анализе, тем не менее, математическая теория детерминированного хаоса еще остается на уровне метафорической модели теории хаоса.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Анищенко В. С. (1997). Детерминированный хаос / В. С. Анищенко // Соревский образовательный журнал. – № 6. – С. 70-77.
2. Бевзенко Л. Д. (2002). Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – Киев: ИС НАНУ, 437 с.
3. Бевзенко Л. (2014). Социальная интеграция – концептуальные акценты в контексте социосамоорганизационного похода / Л. Бевзенко // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 6 (17). – 416 с.
4. Глейк Дж. (2001). Хаос. Создание новой науки / Дж. Глейк. – СПб.: Амфора, 2001. – 398 с.
5. Добронравова И. С. (1990). Синергетика: становление нелинейного мышления / И. С. Добронравова. – Киев, 230 с.
6. Добронравова И. С. (2005). Динамический хаос в социуме как среда социальной самоорганизации / И. С. Добронравова, Л. Финкель // Социология: теория, методы, маркетинг. – №1. – С. 168-180.
7. Донникова И. А. (2011). Культурогенная сущность социальной энтропии / И. А. Донникова. – Одесса: Печатный дом, 280с.
8. Ершова-Бабенко И. В. (1992). Методология исследования психики как синергетического объекта / И. В. Ершова-Бабенко. – Одесса, ИНКОМ. – 124с.
9. Ершова-Бабенко И. В. (2005). Психосинергетические стратегии человеческой деятельности / И. В. Ершова-Бабенко. – Винница: Nova kniga, 368 с.
10. Ершова-Бабенко И. В. (2015). Психосинергетика / И. В. Ершова-Бабенко. – Херсон: изд-во Гринь Д. С. – 488 с.
11. Петров П. А. (2017). Теоретические основания концепции “управляемого хаоса” в социальной философии / П. А. Петров // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки. – Т. 8. – № 4. – С. 77-87.
12. Теория хаоса в социальных науках: основы и применения / Под редакцией Л. Киля, Э. Эллиотта. – Мичиганский университет, 1996. – 345 с.
13. Чешков М. А. (1999). Синергетика: за и против (заметки о науке эпохи Глобальной смуты) / М. А. Чешков // Общественные науки и современность. – № 6. – С.128-140.

REFERENCES

1. Anisichenko, V.S. (1997). Determinirovannyj haos [Deterministic chaos]. *Sorovskiy educational journal*, 6, 70-77. Moscow [in Russian].
2. Bevzenko, L.D. (2002). *Socialnaya samoorganizatsia. Sinergeticheskaya paradigma: vozmojnost socialnyh interpretacij* [Social self-organization. Synergetic paradigm: the possibility of social interpretations]. Kiev: IS NASU [in Russian].
3. Bevzenko, L. (2014). Socialnaya integracia – conceptualnyy akcenty v kontekst samoorganizatsionnyj podchod. [Social integration – conceptual accents in the context of the socio-self-organizing campaign]. *Sotsialni vymiry suspilstva*, 6 (17) [in Russian].

4. Glake, J. (2001). *Chaos. Sozdanie novoj nauki [Chaos. Creating a new science]*. Saint Petersburg: Amfora [in Russian].
5. Dobronravova, I.S. (1990). *Synergetika: formirovanie ne-linejnogo myshlenia [Synergetics: the formation of non-linear thinking]*. Kyiv: Lebed [in Russian].
6. Dobronravova, I.S., & Finkel, L. (2005). Dynamicheskij chaos v soziume kak sreda socialnoj samoorganizacii [Dynamic chaos in society as an environment of social self-organization]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 168-180 [in Russian].
7. Donnikova, I.A. (2011). *Kulturnij smysl socialnoj entropii [The cultural essence of social entropy]*. Odesa: Printing house [in Russian].
8. Yershova-Babenko, I.V. (1992). *Metodologia issledovaniya psichiki kak synergeticheskogo objecta [Methodology of the study of the psyche as a synergistic object]*. Odesa: INCOM [in Russian].
9. Yershova-Babenko, I.V. (2005). *Psychosynergeticheskie strategii chelovecheskoj aktivnosti [Psycho-synergetic strategies of human activity]*. Vinnytsia: Nova kniga [in Russian].
10. Yershova-Babenko, I.V. (2015). *Psychosynergetika [Psychosynergy]*. Kherson: publishing house Grin D.S. [in Russian].
11. Petrov, P.A. (2017). Teoreticheskie osnovania koncepta "upravlyaemogo chaosa" v socialnoj filosofii [Theoretical foundations of the concept of "controlled chaos" in social philosophy]. *Scientific and Technical Bulletins of St. Petersburg State Polytechnical University. Humanities and social sciences*, 8 (4), 77-87 [in Russian].
12. Kiel, L., & Elliott, E. (1996). *Teoria chaos v socialnich naukach: osnovy i primenenija [Chaos Theory in Social Sciences: Basics and Applications]*. University of Michigan [in Russian].
13. Cheshkov, M.A. (1999). Synergetika: za i protiv [Synergetics: Pros and Cons (notes on the science of the Global Time of Troubles)]. *Social studies and modernity*, 6, 128-140 [in Russian].

Селиверстова Анна Сергеевна

Аспирант

Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского
65000, Одеса, ул. Старопортофранковская, 26

Seliverstova Anna

Postgraduate student

South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankovskaia Str., Odesa, 65000, Ukraine

Email: chokaiv@gmail.com

Цитування: Селиверстова А. С. Теорія динамічного хаосу в дослідженнях соціально-філософської і соціальної направленості / А. С. Селиверстова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 2. – С. 40-47.

Citation: Seliverstova, A.S. (2019). Teorija dinamičeskogo haosa v issledovanijah social'no-filosofskoj i social'noj napravlenosti [The theory of dynamic chaos in the socio-philosophical and social studies]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (2), 40-47.

Стаття надійшла / Article arrived: 15.01.2018

Схвалено до друку / Accepted: 18.02.2019

Соціально-філософські засади театралізації політичної сфери

Лада Прокопович, Одеський національний політехнічний університет

Мета дослідження – виявлення і осмислення соціально-філософських засад театралізації політичної сфери. Виходячи з гіпотези про те, що театралізація сприяє підвищенню ефективності комунікацій в сфері політики, в якості методологічної стратегії дослідження обрано концепцію театральності соціокомунікативних проявів культури (на базі методів соціокультурного аналізу). Цей підхід дозволив з'ясувати, що поєднання в політичних «виставах» елементів гри, перформансу, ритуалу, карнавалу, маскараду сприяє: приверненню уваги опонентів; демонстрації солідарності із протестним рухом; формуванню іміджу відповідно до ролі / амплуа, яку політик виконує у політичному «театрі»; створенню додаткових каналів комунікації політика із «публікою» (народом, електоратом). В якості одного з таких каналів розглядаються костюмні прикраси і аксесуари, які є не лише доповненням до іміджу політика, а й важливим елементом драматургії. Дозволяючи замінити пряме повідомлення на знаково-символьну форму, прикраси сприяють наданню процесу комунікації ігрового, театрального формату. Це, з одного боку, пожвавлює процес спілкування політика із «публікою», сприяє розширенню аудиторії, але, з іншого боку – привносить в процес передачі інформації елемент інтерпретації. Цією обставиною активно користуються мас-медіа, посилюючи свою роль у політичному «театрі». З'ясовано також, що певною мірою театральність завжди була притаманна політиці. Проте театральне не завжди в ній превалує: прагнення до театралізації зростає по мірі розділення політичної сфери на публічну і «приховану». Посилення театральних проявів у сучасній політичній сфері вказує на те, що саме така тенденція набуває розвитку в соціальних відносинах. Це в свою чергу обумовлює появу нових технологій і форматів комунікації в системі «влада – суспільство».

Ключові слова: політика; театральність; гра; перформанс; ритуал; карнавал; маскарад; імідж; соціальні комунікації

Socio-philosophical foundations of theatricalization of the political sphere

Lada Prokopovych, Odessa National Polytechnic University

Public policy is always focused on finding the most effective ways to communicate with the broad masses (society, population, electorate). Historical experience shows that one of such methods is the introduction of theatrical elements into the communication process. The purpose of this study is to identify and comprehend the social and philosophical foundations of the theatricalization of the political sphere. The concept of theatricality of sociocommunicative manifestations of culture was chosen as a methodological research strategy (based on methods of sociocultural analysis). This approach made it possible to find out that the combination of the elements of the game, performance, ritual, carnival, masquerade in political “spectacles” helps to: attract the attention of opponents; demonstrations of solidarity with the protest movement; the formation of the image of the politician in accordance with the role that he plays in the political “theater”; creating additional channels of communication policy with the “public”. One of these channels is costume jewelry and accessories, which are not only an addition to the image of a politician, but also an important dramatic element. By allowing the replacement of a direct message with a sign-symbolic form, jewelry helps to impart a gaming, theatrical format to the communication process. On the one hand, it helps to expand the audience, but, on the other hand, it introduces an element of interpretation into the process of information transfer. This circumstance is used by the mass media, strengthening its role in the political “theater”. It has also been established that to a certain extent theatricality has always been inherent in politics. But the theatrical component does not always prevail in it: the desire for theatricality increases with the division of the political sphere into public and “hidden”. Strengthening theatrical manifestations in the modern political sphere indicates that this is the trend that is developing in social relations. This, in turn, determines the emergence of new technologies and communication formats in the system “power – society”.

Keywords: politics; theatricality; a game; performance; ritual; carnival; masquerade; image; social communications

Соціально-філософські основи театралізації політичної сфери

Лада Прокопівич, Одеський національний політехнічний університет

Ціль дослідження – виявлення і осмислення соціально-філософських основ театралізації політичної сфери. Ісходя з гіпотези про те, що театралізація сприяє підвищенню ефективності комунікацій в сфері політики, в якості методологічної стратегії дослідження обрана концепція театральності соціокомунікативних проявів культури (на базі методів соціокультурного аналізу). Цей підхід дозволив з'ясувати, що поєднання в політичних «спектаклях» елементів гри, перформансу, ритуалу, карнавалу, маскараду сприяє: привертанню уваги опонентів; демонстрації солідарності з протестним рухом; формуванню іміджу політика в відповідності з роллю / амплу, яку він виконує в політичній «театрі»; створенню додаткових каналів комунікації політика з «публікою» (народом, електоратом). В якості одного з таких каналів розглядаються костюмні прикраси та аксесуари, які є не тільки доповненням до іміджу політика, але й важливим елементом драматургії. Дозволяючи замінити пряме повідомлення на знаково-симвільну форму, прикраси сприяють наданню процесу комунікації ігрового, театального формату. Це, з однієї сторони, сприяє розширенню аудиторії, але, з іншої сторони – привносить в процес передачі інформації елемент інтерпретації. Цим обставиною користуються мас-медіа, посилюючи свою роль в політичній «театрі». Встановлено також, що в певній ступені театральність завжди була властива політиці. Але театральне не завжди в ній переважає: прагнення до театралізації зростає з мірою розділення політичної сфери на публічну та «приховану». Підсилення театральних проявів в сучасній політичній сфері свідчить про те, що саме така тенденція отримує розвиток в соціальних відносинах. Це, в свою чергу, обумовлює виникнення нових технологій та форматів комунікації в системі «влада – суспільство».

Ключові слова: політика; театральність; гра; перформанс; ритуал; карнавал; маскарад; імідж; соціальні комунікації

Постановка проблеми.

Публічна політика завжди орієнтована на пошуки найбільш ефективних способів комунікації з широкими масами (суспільством, населенням, народом, електоратом). Історичний досвід показує, що одним із таких способів є привнесення в процес комунікації елементів театральності.

Театралізація політики проявляється не лише у використанні в політичній риториці таких словосполук, як «закулісні ігри», «маріонеточний режим», «політичні ляльководи», «політична авансцена» і т.д., а й в активному привнесенні в різні види політичної діяльності елементів гри, ритуалу, перформансу. І чим більш розповсюдженом стає це явище, тим більш актуальними стають спроби вивчити його та осмислити.

Аналіз досліджень і публікацій.

Риси театральності виявляються в різних соціальних процесах і культурних феноменах: в моді [20], правовій діяльності [11], субкультурах, практиці візуалізації культурної ідентичності [17], проектуванні міських та музейних просторів [9] та в багатьох інших.

Якщо перші спроби пояснити прагнення людей до театралізації свого життя зводились до думки про бажання вийти за шаблонні рамки

нудної, прісної дійсності [7], приміряти на себе чужі (інші) соціальні маски / ролі [2], то тепер стає очевидним, що такі прояви ігрового початку більш характерні для карнавалізації (за М. Бахтінін) і ритуалізації. Театралізація ж спостерігається тоді, коли є «актор» і «публіка», і між ними відбувається комунікація [16].

В цьому плані сучасна політика є сферою, в якій всі ці форми соціальної діяльності – гра, перформанс, ритуалізація, карнавалізація – поєднуються, набуваючи все більш виразних і іноді чудернацьких рис. Осмислення цих проявів та тенденцій потребує дослідницького апарату, який формується в рамках предмету соціальної філософії зі впровадженням нових методологічних підходів та стратегій. Однією з таких стратегій є концепція театральності соціокомунікативних проявів культури [16]. Саме такі прояви складають основу діяльності в сфері політики.

Мета дослідження – виявлення і осмислення соціально-філософських засад театралізації політичної сфери.

Виходячи з гіпотези про те, що політичний «театр» поєднує в собі такі риси, як гра, ритуалізація, перформанс, карнавалізація, які мають сприяти підвищенню ефективності комунікації між політиками та загалом, завдання досліджен-

ня полягає в аналізі цих явищ у даному контексті.

Виклад основного матеріалу.

В своїй книзі «Життя, гра, театральність» Анатолій Баканурський писав: «Раціоналізм Нового часу, який привніс в суспільне життя серйозність, позбавив його елементів діонісійства, замінивши їх тверезим до нудьги аналізом буття, спробував витіснити ігрове начало із суспільного та приватного життя». І далі: «І все ж таки, усерйознення життя не могло придушити в людині однієї з біологічно притаманних їй якостей – гри» [1, с. 5]. Іншими словами, тут «усерйознення» прийнято в якості ознаки відходу від гри.

Але ж «усерйознення» – це також гра. Гра за іншими правилами, в рамках іншої (не діонісійської) драматургії.

Втім, перехід до «серйозних» ігор, підмічений А. Баканурським, можна пояснити усвідомленням комунікативних властивостей гри. Гри не ритуальної, де всі учасники є одночасно і акторами, і глядачами, а театральної, з розділенням на режисерів, акторів, глядачів.

Причому в «серйозних» іграх театральності навіть більше, ніж у «несерйозних». Бо в них «грають» з певною метою, з орієнтацією на певну цільову аудиторію (публіку). «Правильне» використання цього комунікаційного каналу дозволяє задавати правила «гри», контролювати хід «гри» і, як наслідок, досягати потрібного результату.

І тут спостерігається інша тенденція – чим серйознішою є «гра», тим більш несерйозним стає її зовнішній прояв. Це красномовно демонструє сучасна політика, де схильність до видовищності, перформативності все частіше викликає порівняння вже навіть не з театром, а з театром абсурду, буфонадою, а також із цирком (з виступами клоунів та ілюзіоністів).

Несерйозність політичної гри, як зауважує С. П. Поцелуєв, парадоксально поєднується з серйозністю її тематичного змісту, що і породжує парадоксальне сприйняття того, що відбувається: свідомість глядача змушена сприймати все як реальність і як фікцію одночасно [13, с. 179].

При аналізі політичних перформансів зазвичай фокусуються на таких питаннях, як образно-виразні способи репрезентації влади та владних зазіхань; використання розважального компонента в медійних трансляціях політичних новин; ефективні методи та прийоми втягування в політичну комунікацію; перформативні способи маніфестацій дискурсу протесту; використання жанрів політичного театру, політичного кліпу,

політичного агітаційного відео в якості перформативних ресурсів політичної комунікації [19] і т.д. Наводячи приклади політичних перформансів, У. Ільницька перелічує інавгурацію президента, коронацію монарха, військові паради, авіа-шоу, присвоєння військових звань, урочисті засідання парламентів, судові засідання (з суддівськими мантиями) і т.ін. [8, с. 194]. Проте, всі ці приклади можна віднести скоріш до політичних ритуалів. Бо в них, як зауважує Н. Хома, є кордон між виконавцем і глядачем, в той час як у перформансі кордон стирається, творчі «зигзаги» заохочуються, акцент робиться на взаємодії «сцени» і «глядацького залу», де рівноцінною є і роль дійових осіб, і аудиторії [21, с. 20].

Втім, існують політичні ритуали, які, маючи протокольний характер, не позбавляють учасників певної творчої свободи і не виключають заохочення «публіки».

Одним із прикладів такої ритуальності є практика офіційних церемоній висаджування дерев, яка тісно пов'язана із семантикою міфологічного символу Древа життя [18]. Цей образ присутній в первинних картинах світу майже всіх племен і народів, які коли-небудь населяли Землю. Деякі культурні традиції донесли цей символ і до наших днів. Це стало можливим завдяки тому, що інформація про цей символ передавалася від покоління до покоління одночасно декількома засобами: мовою, піснями, орнаментом. Тут проявилися відголоски синкретизму обрядовості, коли слово, жест, рух, рисунок, пісня поєднувалися в єдине ціле і були невід'ємні один від одного.

Древо життя, або Світове древо, символізує єдність всього світу, воно є космологічною знаковою системою світобудови. В ньому поєдналися уявлення про час, простір, життя та смерть, соціальну організацію. Древо – центр космосу, стрижень, навколо якого обертається життя, весь всесвіт. «Світове (космічне) древо підтримує небо, корені його – у підземному світі, стовбур – між землею і небом, гілки простягнуті в космічний світ. Воно є до того ж деревом життя, пізнання, безсмертя, а також містом перебування богів і душ померлих людей» [5, с. 38].

В українській культурі образ Древа життя зберігся в колядках, ліричних піснях, загадках, вишитих рушниках, розпису посуду, ювелірних прикрасах, а також в ритуально-святкових атрибутах, таких як новорічна ялинка, вербові гілочки на Вербній неділі, Тополя та багато інших. Зрозуміло, що в цих випадках дерева (або гілки) виконують скоріше декоративну функцію,

ніж міфологічно-сміслову. Зараз все це формує святкову сценографію «театру» людського буття.

Але в політичному «театрі», в практиці церемонії висаджування дерев, символіка Древа життя збереглася майже без смислових трансформацій.

Президенти різних держав, лідери політичних партій та громадських рухів висаджують дерева, закладають парки та алеї. Як правило, ці акції називають посадкою Древа миру і дружби. «Лідери держав-членів ШОС в Шанхаї посадили дерево миру і дружби. Прекрасна і благородна магнолія в китайській культурі символізує натхнення, піднесення. 14 червня це дерево призвано засвідчити глибоку дружбу між державами-членами ШОС» (інтернет-видання «China.org.cn»). «На кордоні між Південною та Північною Кореєю відбулась історична зустріч між лідерами обох країн... У якості символічного жесту вони посадили сосну на демаркаційній лінії в демілітаризованій зоні... На табличці, встановленій біля дерева, вигравіювано напис: «Тут пустили коріння мир і процвітання» («24 канал», 27 квітня 2018 р.). «Президент Панами Хуан Карлос Варела Родригес, який прибув до Ізраїлю з офіційним візитом, посадив оливкове дерево у Гаю Націй в Єрусалимському лісі» (інформаційна агенція «Cursorinfo», 17 травня 2018 р.). «Дональд Трамп та Емануель Макрон посадили на лужку Білого Дому саджанець дуба, який подружжя Макрон привезло у подарунок з Франції» (газета «Факти», 24 квітня 2018 р.).

При цьому, як правило, мається на увазі, що державні мужі не просто озеленяють місцевість, а закладають основи нового життя, процвітання і таке інше. «І виростив Господь Бог з землі всяке дерево, приємне на вид і гарне для їжі, і дерево життя посеред раю, і дерево пізнання добра і зла» (Бут. 2.9). Не інакше, як саме цю роль беруть на себе політики, особливо президенти, і саме у такому контексті посиляють вони меседжі своєму електорату.

Екс-президент України Віктор Ющенко намагався вирощувати не лише дерева «приємні на вид і гарні для їжі», а й не менш приємні на вид кущі. Керуючись відомим виразом «Без верби і калини нема України», він активно висаджував калину не тільки біля Секретаріату Президента, а й на території меморіального комплексу пам'яті жертв Голодомору. Причому той факт, що кущі, посаджені саме президентом, не дали плодів, мало яке періодичне видання залишило без уваги. Детально описувалися чахлі гілочки

без ягід та листя. Як вираз, повний фатального символізму, наводилися слова агронома Володимира Волкова про те, що «у калини президента слабке коріння» (газета «Сегодня.ua», 31 липня 2009 р.).

Здавалося б стійкий стереотип потребує саме від чоловіків: виховати сина, побудувати дім та посадити дерево. Але ж жінки, що опинилися в політиці (або біля неї) намагаються показати, що готові поєднувати і роботу, і дім, і присадибне господарство. До цього PR-прийому люблять звертатись дружини президентів Сполучених Штатів Америки. В 1943 році під час Другої Світової Війни Елеонора Рузвельт, дружина тридцять другого президента США, вперше розбила город в саду Білого дому. На цьому городі вирощувалися фрукти, овочі та зелень. Перша леді країни намагалася особистим прикладом показати американцям, як можна забезпечити себе продуктами в кризові часи.

2009 рік в США ознаменувався черговою кризою і черговим городом на лужку Білого дому. Цього разу його розбила Мішель Обама. Мас-медіа наперебій повідомляли деталі посівної кампанії: «Мішель Обамі допомагали 25 учнів однієї з начальних шкіл. Вони посадили салат різних сортів, цибулю, зелений горошок, огірки та декілька інших видів зелені» (газета «Корреспондент», 6 квітня 2016 р.). Зрозуміло, що основна мета цього заходу – не пропаганда здорового харчування (як запевняла Мішель Обама), а спроба пов'язати ім'я Барака Обами з ім'ям Франкліна Рузвельта – одного з найбільш популярних і знакових президентів в історії США. І щоб там не писали ЗМІ з цього приводу, жоден із них не обійшовся без відсилки до історії «Городу перемоги» Елеонори Рузвельт.

Так чи інакше, але практика політичних піар-технологій показує, що символіка Древа життя настільки міцно «вкоренилася» у підсвідомості людей, що служить ефективним інструментом впливу на сприйняття іміджу того чи іншого державного діяча, того чи іншого політичного заходу. І, судячи зі всього, цей інструмент ще довго не втратить своєї актуальності.

Іншим видом перформансів, які влаштовують сучасні політики, є костюмовані вистави. Іноді це є останньою можливістю «докричатись» до можновладців. Так, наприклад, 10 серпня 2018 року Dailymail повідомила про те, що індійський політик Нарамаллі Сивапраasad з'явився у парламенті, вдягнений як Адольф Гітлер. Політик приклеїв собі вуса із зубної щітки та вдягнув під-

жак кольору хакі зі свастикою на рукаві. При зустрічі з колегами він використовував нацистське привітання. Свій вчинок політик пояснив тим, що хоче добитись більше бюджетних коштів для розвитку свого штату на півдні Індії.

У жовтні 2018 року один з представників української делегації у ПАРЄ Олексій Гончаренко виступав на сесії в гумових рукавицях. Журналістам він пояснив, що це символічний акт для попередження про «токсичність» і небезпеку, яка виходитиме від російської делегації (після скандалу з отруєнням Скрипалів у Солсбері). Але ведуча засідання не оцінила цей демарш. Розкритикувавши зовнішній вигляд депутата, вона порадила йому не вести себе «як на театральній сцені».

Мабуть, в залі ПАРЄ ця порада є доречною, але в загальному полі сучасної політики вона не дуже актуальна.

Погляд на політичне життя як на театр призвів навіть до того, що у Німеччині у 2004 році колектив редакції німецького сатиричного журналу «Титанік» під керівництвом Мартіна Зонненборна заснував політичну партію під назвою «Партія». Ця лаконічність запозичена авторами із досвіду сатиричних кабаре. Одне з найпопулярніших у Німеччині називається просто – «Заклад». Тобто таким чином засновники партії «Партія» одразу заявили про те, що громадську та політичну дискусію мають намір вести саме у такому «театральному» форматі, бо вважають його найбільш адекватним в умовах, що склалися.

Появу партії було сприйнято спокійно, більшість конкурентів розмірковувала так: нехай сатирики бавляться, все одно серйозна політика – не для них. Проте «Партія» не збиралась діяти як всі – включатись у політичні дискусії, ганьбити супротивників, захищати соратників. Більш того, вона навіть не робила ставку на студійну сатиру в рамках кабаре або журналу. Фундатори «Партії» хотіли перетворити на театр все політичне життя країни.

На виборах в 2017 році партія висунула кандидатом у канцлери відомого кабареїста турецького походження Serdar Somuncu. Його передвиборчий лозунг: «Більше лисини, ніж у Шульца, більше Гітлера, ніж Ердоган».

В Україні театралізація політичного життя дійшла вже до того, що політики один одному вручають «Оскара» за акторську майстерність, як у вересні 2017 року в ефірі TV програми «Свобода Слова» Олексій Гончаренко вручив копію відомої статуетки Юлії Тимошенко.

Яким би провокаційним це не виглядало, але акторська майстерність і справді є важливим елементом іміджу політика як публічної особи. Відомо, наприклад, що Муссоліні годинами репетирував свої промови перед дзеркалом, підбираючи найбільш ефектні фрази, жести, пози. Сучасним політикам, які постійно виступають не лише з трибун, а й з телеекранів, артистизм потрібен ще більше.

А якщо політики мають бути акторами, то чому актори не можуть бути політиками?

Це питання сколихнуло політичний дискурс в січні 2019 року, коли відомий український комедійний актор Володимир Зеленський оголосив про свій намір поборотися за пост голови держави на наступних виборах. Політики, політичні експерти, журналісти, політологи, філософи, громадськість почали активно осмислювати феномен присутності акторів у політичній сфері. Згадали Рональда Рейгана, який був президентом США з 1981 по 1989 роки; Арнольда Шварценеггера, який був губернатором Каліфорнії; Марьяна Шареца, прем'єр-міністра Словенії, лідера партії «Позитивна Словенія» і за сумісництвом – відомого коміка та пародиста; Луку Максимовича, сербського коміка, лідера партії «Чи пробували ви САРМ?» (сарм – балканський варіант голубців); Беппе Грілло, який заснував партію «П'ять зірок» в Італії, та інших.

Найбільш показовою в цьому плані є ситуація з ісландським коміком Йоном Гнарром, який у 2010 році став мером Рейк'явіку. На вибори він йшов від партії під назвою «Найкраща партія», яку заснував зі своїми колегами та друзями-анархістами. Їх передвиборча кампанія проходила у форматі гострої сатиричної пародії на сучасну політику. Наприклад, «Найкраща партія» позиціонувала себе як «відкрито корумповану» і урочисто обіцяла не виконувати своїх передвиборчих обіцянок. А обіцяла ця партія своїм виборцям безкоштовні полотенця у басейнах, знайти білого ведмеда для зоопарку, відкрити «Діснейленд» в аеропорті Рейк'явіку та «очищення в політиці».

«Нашою передвиборчою стратегією стало створення нового світу, протилежного існуючому, – пояснювала після перемоги керівник передвиборчого штабу Хайда Хельгадоттір. – Політика визначається літніми чоловіками, які обмінюються їдкими пігулками. Ми ж зробили ставку на життєвий досвід, щирість і гумор. І у нас був ідеальний кандидат. Йон – майстер стендапу з відмінним почуттям міри. І він досконало

володіє тим, що так важливо для гарного політика – винятковим чуттям аудиторії» (інформаційна агенція «Волинські новини», 2 січня 2019 р.).

Не вдаючись до аналізу результативності політичної діяльності всіх цих осіб, дослідники насамперед намагаються окреслити та осмислити саму тенденцію: і щодо присутності акторів у політиці (та їх перемог над іншими кандидатами на виборах), і щодо театралізації сфери політики взагалі. Частіш за все її пояснюють формуванням «суспільства споживання» та «суспільства спектаклю». Політична сфера все більше нагадує не лише театр, а й ринок розважальних шоу, де конкурують актори, акторські ампула, ляльководи, продюсери, сценарні групи і, звісно ж, режисерські школи. Як зауважує М. Напс, «суспільство споживання сформувало цілу армію «режисерів-постановників», зайнятих підготовкою спектаклів за заданою темою – від мистецтва до політики» [12, с. 1217].

До характеристик цієї ситуації іноді додають таку, як карнавалізація. Але ця характеристика тут проявляється не зовсім однозначно. Бо сутність карнавалу полягає не лише у соціальному «перевертанні», коли слуги стають панами, а пани – слугами, коли відміняються всі традиційні табу, коли міняються місцями серйозне і блазнівське, а й в тому, що це перевертання є тимчасовим, точніше – короточасовим. Лише на декілька днів або навіть годин блазень може стати королем. А потім все повертається до попереднього ладу [15]. Проте в сучасній політиці цей стан тягнеться роками. До того ж, чи справді відбувається «перевертання», а не злиття, змішування соціальних ролей та політичних ампула? І чи дійсно йдеться про порушення традиційних табу, а не руйнування самого цього поняття?

Доводячи до абсурду ситуацію зі змішуванням ролей у політичному «театрі» (або у новому форматі політичного «карнавалу»), інший кандидат у президенти України, экс-міністр екології та природних ресурсів (2014–2015) Ігор Шевченко вирішив за допомогою передвиборчої агітації знайти собі дружину. Про це він написав на своїй сторінці у соціальній мережі та на біл-бордах: «Хочеш стати дружиною Президента? Ігор Шевченко шукає кохану». Яку роль в даному випадку грає політик – роль кандидата у президенти чи роль кандидата у наречені, роль політика або роль клоуна у політиці?

Це, до речі, стосується і Володимира Зеленського як кандидата у президенти. Попри те, що опоненти міцно закріпили за ним ярлик «кло-

ун», ступінь самостійності цієї фігури дає підстави деяким політичним експертам вбачати в ній роль скоріш «маріонетки». Про це свідчить, наприклад, застереження директора Київського центру політичних досліджень і конфліктології Михайла Погребинського: «Такі люди небезпечні, тому що вони не мають стійких світоглядних установок і можуть стати іграшкою в руках досвідчених інтриганів» (канал «NesOne», 11 січня 2019 р.). Отже, «клоун» як самостійна фігура або «маріонетка», як іграшка в чужих руках? Або й те, й інше? Складна, «гібридна» роль?

З'ясування, чи є «клоун» самостійною фігурою в політичній грі, потрібне для визначення його функцій як блазня або як трикстера. Якщо він «блазень», то виконує лише комунікативну функцію – як посередник у відносинах між певними політичними групами або персоналіями (за аналогією з блазнями при королівських дворах середньовічної Європи [15]). Якщо він «трикстер», то його функція полягає в активній діяльності, націленій на руйнування «старого», неактуального (через порушення норм і правил, дискредитацію цінностей і т.д.). Не створюючи нічого нового (це функція «культурного героя»), він готує простір для його появи. Така діяльність потребує якщо не абсолютної, то значної свободи дій. А це передбачає, що «трикстер» має бути фігурою самостійною, незалежною. Чи є такі серед «клоунів» українського політикуму?

Продовжуючи тему «клоунади» у передвиборчій кампанії в Україні 2019 року, головний редактор газети «Горожанин» Віталій Теплов намагається пов'язати її не лише із персональними зазіханнями кандидатів, а й із загальною соціально-політичною ситуацією, що склалася у країні. «Ці вибори, – пише журналіст, – самі по собі задають клоунівську повістку дня. У відповідності до закону емоційних хвиль, на якому базується вся драматургія. Навіть у фільмі жахів жахіття має бути строго дозованим... Адже неможливо дві години поспіль ужахатись, потрібне перемирення емоцій... Надлив 14-го року має змінитись іншою хвилею. П'ять років у стані надриву не проживе жодне суспільство. Власне, ми вже бачимо елементи клоунади, які були б неможливими на всіх минулих виборах, але легко вписуються у фабулу цього року» (сторінка у Facebook, 4 січня 2019 р.).

Хай там як, а тенденція до театралізації політичної сфери стає все більш очевидною. І в цьому процесі набуває вагомості зовнішня складова іміджу політика. Це обумовлено прагнен-

ням не лише до візуалізації певних рис «образу», а й до пошуку додаткових каналів комунікації з «публікою».

Одним із таких «каналів» є костюмні прикраси та аксесуари, які зазвичай сприймаються як доповнення до іміджу політика, як частина загальної сценографії, а не як важливий елемент драматургії.

Втім, є багато прикладів, які свідчать про активну роль костюмних прикрас в політичному «театрі» [14].

В періоди революційних переворотів, коли прояви театрального в політичних процесах стають особливо явними й актуальними, саме костюмна атрибутика дозволяє втягти в політичний «театр» максимальну кількість членів суспільства, роблячи їх не лише глядачами, а й учасниками.

Так, в 1790 році у Франції представники опозиційної аристократичної молоді ввели в моду чорні фраки – на знак жалоби за монархією. Жіноча мода також не залишилась осторонь: кокетливі шляпки були замінені головними уборами, які нагадували каски, а діаманти в каблучках – камінням зі стін Бастилії. «Протистояння» політичних таборів того часу виражалось і в тому, що з одного боку увійшли у моду сережки зі скла з гравіруванням «Батьківщина», а з іншого – черепахові каблучки з написом «Бережи короля» [3].

Щось подібне можна було спостерігати і в Україні 2014 року. В якості протесту проти прийняття авторитарних законів від 16 січня 2014 року, які, зокрема, забороняли носіння масок і шоломів під час мирних вуличних акцій, учасники народного віча приходили у каструлях, мисках, друшляках, будівельних та військових касках на головах. Ці «головні убори», прикрашені жовто-блакитними стрічками та квіточками, звичайно ж, не стали модою, але увійшли в історію, як атрибути специфічної сценографії українського політичного «театру».

Використання одягу як символу соціального протесту стало своєрідною модою у сучасних протестних акціях. Досліджуючи цей феномен, Анастасія Воронкова, наприклад, згадує 75 церемонію вручення премії «Злотий глобус» у січні 2018 року, коли «зірки» вийшли на червону доріжку в чорних сукнях, виразивши у такий спосіб свій протест проти насилля над жінками та дискримінації за статевою ознакою в кіноіндустрії [6].

Згадалися і в'язані рожеві шапочки з «котячими вушками» (pussy hats), які стали символом

протестного Маршу жінок у січні 2017 року. Марш сформувався із супротиву намаганням Республіканської партії США позбавити федеральної підтримки організацію Planned Parenthood, яка надає медичні послуги із забезпечення здоров'я матері і дитини. В ході передвиборчої кампанії Дональд Трамп пообіцяв не надавати фінансування Planned Parenthood, поки там роблять аборти. Демонстрантки, що вийшли на вулиці, вважали неприпустимим таке втручання політиків у справи, які стосуються лише жінок та їхнього здоров'я. Згодом акція вийшла за кордони США і відбулась в великих містах інших країн з розширеними лозунгами проти різних видів дискримінації.

Річницю президенства Дональда Трампа у січні 2018 року було відзначено також жіночими протестами, де окрім рожевих шапочок і плакатів з лозунгами «Місце жінки – у Білому домі», були і плакати такого змісту: «Обери клоуна – чекай цирку!»

Трамп відреагував на ці акції в Twitter: «Гарна погода по всій країні, гарний день для того, щоб жінки вийшли на марші. Виходьте зараз туди, щоб відсвяткувати історичні події та безпрецедентний економічний успіх і створення благополуччя, які сталися протягом останніх 12 місяців. Найнижчий рівень безробіття серед жінок за останні 18 років!»

Тобто ще раз бачимо, що тема «клоуна» і його ефективності у владі є актуальною не лише для українського політикуму.

Щодо використання елементів одягу у протестних акціях, то в цю тенденцію вписуються і «жовті жилети», які стали спочатку маркером, а потім і символом протестного руху в Європі наприкінці 2018 – початку 2019 років.

Часто одяг, прикраси та аксесуари використовуються не лише у масовому політичному «театрі», а й в індивідуальному. В контексті соціальної комунікації вони грають іноді навіть більш суттєву роль, ніж іміджеві стратегії, бо можуть бути носіями конкретної інформації.

Найбільш плідно знаково-символьним змістом прикрас для комунікації користуються політики-жінки. Для деяких з них прикраси і аксесуари стають засобами для політичних жестів та заяв.

Особливої майстерності в цьому досягла Мадлен Олбрайт – колишній постійний представник США в ООН, а пізніше – держсекретар США.

У 1994 році у відповідь на гостру критику Олбрайт на адресу Саддама Хусейна в іракській пресі були опубліковані вірші, в яких її було

названо «неперевершеною змією». На наступній зустрічі з офіційними представниками Іраку Мадлен Олбрайт з'явилася з брошкою у вигляді золотої змії.

З того випадку вона й почала носити брошки, які демонстрували її політичну позицію, і з часом розробила власну дипломатичну мову брошок. А пізніше навіть написала про це книгу «Читай по моїх брошках: історії з дипломатичної шкатулки для коштовностей».

Цією вигаданою Мадлен Олбрайт грою «у брошки», як засобом комунікації, скористалася одного разу дружина Іцхака Рабіна Лія, подаривши їй коштовну брошку у вигляді голуба. До подарунка вона додала записку: «Навіть голуби потребують підтримки». Важко сказати, наскільки цей «меседж» вплинув на політику Олбрайт щодо Ізраїлю, але з тих пір вона завжди була «голубом миру» для цієї країни.

Інший американський політик, экс-губернатор Аляски Сара Пейлін, також використовувала прикраси у відповідності до ситуації. Коли вона була кандидатом у президенти США, на одній із зустрічей з виборцями вона з'явилася з кулоном у вигляді зірки Давида. На запитання журналістів, чому християнка носить цей символ, вона відповіла, що надягла його на честь річниці з'єднання Єрусалиму. Ще одного разу вона надягла цей кулон під час візиту до Ізраїлю.

Однак, чи завжди «меседжі», які посилаються за допомогою прикрас, зчитуються правильно?

В 2004 році під час офіційного візиту до Росії Мадлен Олбрайт носила дві брошки у вигляді повітряних кульок. Російська преса поспішила інтерпретувати це як віру Олбрайт у підйом та відродження Росії. Оптимізм російських ЗМІ можна зрозуміти, але чи дійсно саме це мала на увазі Мадлен Олбрайт?

Так чи інакше, але ЗМІ охоче втягуються в цю прикрасо-комунікативну гру, доводячи її іноді до рівня політичних скандалів.

Наприклад, у 2006 році в Україні розгорівся гучний скандал, пов'язаний із перловим намистом Юлії Тимошенко. Виступаючи у парламенті, депутат від Партії регіонів Євгеній Кушнар'юв, критикуючи популізм лідера БЮТ, заявив: «Одного намиста Юлії Тимошенко вистачить для того, щоб нагодувати декілька середньостатистичних людей протягом декількох років» (газета «Кореспондент», 6 жовтня 2006 р.). Після цих слів Тимошенко встала зі свого місця у сесійній залі, підійшла до трибуни, зірвала з себе намисто і кинула його в Кушнар'юва.

Депутат від КПУ Кравченко запропонував віддати намисто лідера БЮТ на експертизу, щоб в'яснити, скільки воно коштує. На що Юлія Тимошенко відповіла: «Там немає жодної справжньої перлини. Це звичайна біжутерія».

Далі почалися експертизи (або їх імітація), журналістські розслідування та численні публікації.

Тема виявилася настільки зворушливою для широкого загалу, що навіть гумористичні телешоу не обійшли її увагою. Наприклад, у «95 кварталі» жартували про те, що «Юлія Тимошенко являється обладательницею самой дорогой коллекции самых дешёвых бус».

Зрозуміло, що справа тут не в намисті як такому. І не в перлинах. Адже перлові намиста – звичайна прикраса. Для політиків-жінок – навіть протокольна. Але в даній ситуації вона стала інструментом для створення певного інформаційного простору (з широким діапазоном інтерпретацій) навколо конкретного політика.

Втім, Юлія Тимошенко – далеко не єдина, хто опинявся в епіцентрі скандалу зі своїми прикрасами та аксесуарами. Брошка (музейний раритет) на одязі Катерини Ющенко в день інавгурації її чоловіка в президенти України, сумка від Chanel Анни Герман, намисто Марії Захарової та інші прикраси і аксесуари в різні часи оживлювали драматургію політичного «театру».

Про те, що люди схильні бачити в костюмних прикрасах не лише естетичну складову, а й інформаційну, миттєво співвідносячи її з контекстом, говорить і випадок з британською принцесою Кентською, яка вимушена була вибачатись за свою брошку в стилі blackatoo. Ця прикраса, яка традиційно зображує арапа-слугу, була на принцесі під час різдвяного обіду у королеви Єлизавети II. Користувачі соціальних мереж гнівно осудили вибір принцеси, вирішивши, що «расистська» брошка ображає наречену (на той момент) принца Гарі Меган Маркл, яка має афроамериканське коріння. Інтерпретація знаково-символьного змісту прикраси тут явно отримала перевагу, бо з великої кількості критиків мало хто звернув увагу на поганий смак, на невиправдано великий розмір брошки, на невіддалене поєднання її із костюмом. Втім, скоріш за все, саме цей дисонанс і змусив «публіку» звернути увагу на смисловий зміст прикраси.

В результаті – хотіла того принцеса чи ні, але її брошка стала ще одним приводом для громадської дискусії про базові європейські цінності.

Це, в свою чергу, підтверджує особливу роль костюмних прикрас в соціокультурних комуніка-

ціях. Костюмні прикраси, як предмети культури з широкими семантичними можливостями, служать зручним засобом оперативної передачі інформації будь-якого характеру: від естетичних вподобань їх носіїв до гучних політичних заяв.

У випадку, коли прикраси застосовуються для передачі певних повідомлень, слід звернути увагу на інтерпретаційний характер такої інформації. Тут заміна прямого повідомлення на знаково-символьну форму є запрошенням адресата до своєрідної гри в трактовки, смислові інтерпретації.

Це, з одного боку, робить процес спілкування політика із «публікою» більш емоційним, жвавим, що сприяє розширенню аудиторії, але, з іншого боку, привносить в комунікацію як в процес передачі інформації елемент інтерпретації, що часто призводить до смислових деформацій. Втім, у деяких політичних технологіях це і є метою. Тобто іноді метою є не діалог, а його імітація (що змусило С. П. Поцелуєва навіть ввести поняття політичного парадіалогу як квазі-художньої пародії на діалог [13, с. 168]).

Викривлення комунікації може також відбуватись внаслідок надання неповної інформації або штучного зміщення акцентів з одних подій на інші [4; 10]. Тому ефективність комунікації в політичній сфері слід оцінювати не за якістю передачі інформації, а за відповідністю «технологічним» цілям і завданням.

До цієї гри в смислові інтерпретації, як бачимо, охоче долучаються ЗМІ, які у політичному «театрі» є і «сценою» для сучасних

політиків-«акторів» [22], і дискусійним майданчиком для політичних експертів, і (все частіш) «режисерами» певних подій, здатними надавати власні інтерпретації, зміщувати акценти, розпалювати або гасити скандали і т. д.

Втім, посилення впливу ЗМІ на театралізацію політичної сфери потребує подальших, більш глибоких досліджень.

Висновки.

Аналіз проявів театральності у політичній сфері показує, що основною причиною цих проявів є прагнення до підвищення ефективності комунікації політиків із загалом і громадськості із політиками.

Поєднання в політичних «виставах» гри, перформансу, ритуалу, карнавалу, маскараду дозволяє: привернути увагу опонентів; продемонструвати солідарність із протестним рухом; сформувати імідж відповідно до ролі / амплуа, яку політик виконує у політичному «театрі»; створити додаткові канали комунікації політика із «публікою» тощо.

Певною мірою театральність завжди була притаманна політиці. Проте театральне не завжди в ній превалує: прагнення до театралізації зростає по мірі розділення політичної сфери на публічну і «приховану» (а також позбавлену ідеології *realpolitik*). Посилення театральних проявів у сучасній політичній сфері вказує на те, що саме така тенденція набуває розвитку в соціальних відносинах. Це в свою чергу обумовлює появу нових технологій і форматів комунікації в системі «влада – суспільство».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Баканурский А. Г. Жизнь, игра, театральность: исследование в трех актах с прологом и эпилогом / А. Г. Баканурский. – Херсон: Гринь Д.С., 2013. – 318 с.
2. Баканурский А. Г. Театр как эскейп: исследовательский очерк / А. Г. Баканурский. – Херсон: Гринь Д.С., 2015. – 120 с.
3. Бакеркина О. А. Мода и театр: грани взаимодействия / О. А. Бакеркина. – Екатеринбург: РГППУ, 2012. – 133 с.
4. Баштаник О. В. Проблема викривлення комунікації в управлінських відносинах та відтворення політичного порядку / О. В. Баштаник // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 17-23. DOI: 10.15421/171889.
5. Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов / Н. Н. Велецкая. – М., 1978. – 240 с.
6. Воронкова А. І. Протести і мода в сучасному суспільстві: політологічний вимір / А. І. Воронкова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 11. – С. 40-46. DOI: 10.15421/1718150.
7. Евреинов Н. Н. Театр как таковой / Н. Н. Евреинов. – Одесса: Негоциант, 2003. – 45 с.
8. Ільницька У. В. Перформансна комунікація як політична технологія та складова іміджевої PR-стратегії збройних сил / У. В. Ільницька // Військово-науковий Вісник. – 2009. – № 12. – С. 189-200.
9. Кальницкая Е. Я. Театральная режиссура как метод дизайнерского проектирования музейного пространства / Е. Я. Кальницкая // Вестник Санкт-Петербургского университета. Искусствоведение. – 2018. – Т. 8. – Вып. 3. – С. 480-507. DOI: 10.21638/11701/spbu15.2018.309.
10. Костельнюк М. М. Маніпуляційні технології в політичних процесах: термінологічний інструментарій / М. М. Костельнюк // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 5. – С. 123-132. DOI: 10.15421/171877.

11. Мелякова Ю. В. Буття права та буття у праві: від перформативу до перформансу / Ю. В. Мелякова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2018. – № 1. – С. 90-113. DOI: 10.21564/2075-7190.36.123267.
12. Напсо М. Д. Общество потребления и театрализация современной жизни / М. Д. Напсо // Психология и Психотехника. – 2015. – № 12. – С. 1214-1219. DOI: 10.7256/24540722.2015.12.17375.
13. Поцелуев С. П. Диалог и квазидиалог в коммуникативных теориях демократии / С. П. Поцелуев. – Ростов-на-Дону: СКАГС, 2010. – 496 с.
14. Прокопович Л. В. Исследование костюмных украшений и аксессуаров как средств коммуникации в политическом «театре» / Л. В. Прокопович // ScienceRise. – 2018. – № 1. – С. 16-19. DOI: 10.15587/2313-8416.2018.121879.
15. Прокопович Л. В. «Театр» блазнів як феномен європейської культури / Л. В. Прокопович // Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland: Intrnational Multidisciplinary Conference (Wolomin, Republic of Poland, 19-20 October 2018). Wolomin, 2018. – P. 176-178.
16. Прокопович Л. В. Театрализация социокультурной коммуникации: методологическое обоснование исследовательского подхода / Л. В. Прокопович // ScienceRise. – 2017. – № 7. – С. 29-32. DOI: 10.15587/2313-8416.2017.106701.
17. Прокопович Л. В. Визуализация культурной идентичности посредством костюмных украшений как форма театрализации повседневности / Л. В. Прокопович // ScienceRise. – 2016. – № 11. – С. 15-19. DOI: 10.15587/2313-8416.2016.82838.
18. Прокопович Л. В. Эксплуатация архетипа Древа жизни в политических PR-технологиях / Л. В. Прокопович // Аркадія. – 2010. – № 3. – С. 21-24.
19. Русакова О. Ф. Коммуникативные стратегии перформативного дискурса / О. Ф. Русакова // Дискурс-Пи. – 2014. – С. 12-14.
20. Скалацька О. В. Соціально-філософський аналіз бренду одягу: український контекст / О. В. Скалацька // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2016. – Т. 19. – № 7. – С. 30-35. DOI: 10.15421/171629.
21. Хома Н. М. Політичний перформанс як постмодерна форма соціального протесту / Н. М. Хома // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2014. – Вип. 1. – С. 18-22.
22. Neuman R. The Affect Effect. Dynamics of emotion in political thinking and behavior / R. Neuman, G. Marcus, M. Mackuen. – Chicago: The University of Chicago Press, 2007. – 440 p.

REFERENCES

1. Bakanursky, A.G. (2013). *Zhizn', igra, teatral'nost': issledovanie v trokh aktakh s prologom i epilgom [Life, play, theatricality: a study in three acts with a prologue and epilogue]*. Kherson [in Russian].
2. Bakanursky, A.G. (2015). *Teatr kak eskeyp: issledovatel'skiy ocherk [Theater as an escape: a research essay]*. Kherson [in Russian].
3. Bakerkina, O.A. (2012). *Moda i teatr: grani vzaimideystviya [Fashion and theater: the face of interaction]*. Ekaterinburg [in Russian].
4. Bashtannyk, O.V. (2018). Problema vykryvlennia kommunikatsii v upravlinskykh vidnosynakh ta vidtvorennia politychnoho poriadku [Problem of miscommunication in management relations and reconstitution of the political order]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 21(7), 17-23. DOI: 10.15421/171889 [in Ukrainian].
5. Veletskaya, N.N. (1978). *Yazycheskaya simbolika slavyanskikh arhaicheskikh ritualov [The pagan symbolism of the Slavic archaic rituals]*. Moscow [in Russian].
6. Voronkova, A.I. (2018). Protesty i moda v suchasnomu suspilstvi: politolohichniy vymir [Protests and fashion in modern society: political science]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 21(11), 40-46. DOI: 10.15421/1718150 [in Ukrainian].
7. Evreinov, N.N. (2003). *Teatr kak takovoy [The theater itself]*. Odessa [in Russian].
8. Ilynitskaya, U.V. (2009). Performansna komunikatsiya yak politychna tekhnolohiya ta skladova imidzhevoyi PR-stratehiyi zbroynykh syl [Performance communication as a political technology and component of the image PR-strategy of the armed forces]. *Viys'kovo-naukovyy visnyk*, 12, 189-200 [in Ukrainian].
9. Kalnitskaya, E.Ya. (2018). Teatral'naya rezhissura kak metod dizaynerskogo proektirovaniya muzeynogo prostranstva [Theatrical staging as a method of museum space designer's projecting]. *Vestnik Saint-Petersburg university*, 8 (3), 480-507. DOI: 10.21638/11701/spbu15.2018.309 [in Russian].
10. Kostelniuk, M.M. (2018). Manipuliatsiini tekhnolohoi v politichnykh protsesakh: terminolohichniy instrumentarii [Manipulation technologies in political process: terminological tools]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 21(5), 123-132. DOI: 10.15421/171877 [in Ukrainian].
11. Melyakova, Ju.V. (2018). Buttya prava ta buttya u pravi: vid performatyvu do performansu [The being of law and the being in the law: from performative text to performance]. *The Bulletin of NLU "Law Academy named Yaroslav the Wise"*, 1 (36), 90-113. DOI: 10.21564/2075-7190.36.123267 [in Ukrainian].
12. Napso, M.D. (2015). Obshchestvo potrebleniya i teatralizatsiya sovremennoy zhizni [Consumer

- society and theatricalization of modern life]. *Psychology and Psychotechnics*, 12, 1214-1219. DOI: 10.7256/24540722.2015.12.17375 [in Russian].
13. Potseluev, S. (2010). *Dialog i kvazidialog v kommunikativnykh teoriyakh demokratii* [Dialogue and quasi-dialogue in communicative theories of democracy]. Rostov na Donu: SKAGS [in Russian].
14. Prokopovich, L.V. (2018). Issledovaniye kostyumnykh ukrasheniy i aksessuarov kak sredstv kommunikatsii v politicheskom "teatre" [Study of jewelry and accessories as a means of communication in a political "theater"]. *ScienceRise*, 1, C. 16-19. DOI: 10.15587/2313-8416.2018.121879 [in Russian].
15. Prokopovich, L.V. (2018). "Teatr" blazniv yak fenomen yevropeis'koyi kul'tury ["Theater" of cliwns as a phenomenon of European culture]. *Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland: Intrnational Multidisciplinary Conference (Wolomin, Republic of Poland, 19-20 October 2018)*. Wolomin, 176-178 [in Ukrainian].
16. Prokopovich, L.V. (2017). Teatralizatsia sotsiokul'turnoy kommunikatsii: metodologicheskoe obosnovaniye issledovatel'skogo podkhoda [Theatricalization of sociocultural communication: methodological substantiation of the research approach]. *ScienceRise*, 7, 29-32. DOI: 10.15587/2313-8416.2017.106701 [in Russian].
17. Prokopovich, L.V. (2016). Visualizatsiya kul'turnoy identichnosti posredstvom kostyumnykh ukrasheniy kak forma teatralizatsii povsednevnosti [Visualization of cultural identity through costume jewelry as a form of theatricality of everyday life]. *ScienceRise*, 11, 15-19. DOI: 10.15587/2313-8416.2016.82838 [in Russian].
18. Prokopovich, L.V. (2010). Ekspkuatatsiya arkhetipa Dreva zhizni v politicheskikh PR-tekhnologiyakh [Exploitation of the archetype of the Tree of Life in political PR-technologies]. *Arcadia*, 3, 21-24 [in Russian].
19. Rusakova, O.F. (2014). Kommunikativnyye strategii performativnogo diskursa [Communicative strategies of performance discourse]. *Discourse-Pi*, 12-14 [in Russian].
20. Skalatskaya, H.V. (2016). Sotsial'no-filosofs'kyy analiz brendu odyahu: ukrayins'kyy kontekst [Social and philosophical analysis of brand clothes: the Ukrainian context]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 19 (7), 30-35. DOI: 10.15421/171629 [in Ukrainian].
21. Khoma, N.M. (2014). Politychnyy perfomans yak postmoderna forma sotsial'noho protestu [Political performance as a postmodern form of social protest]. *National Technical University of Ukraine Journal Political science. Sociology. Law*, 1, 18-22 [in Ukrainian].
22. Neuman, R., Marcus, G. & Mackuen, M. (2007). *The Affect Effect. Dynamics of emotion in political thinking and behavior*. Chicago: The University of Chicago Press.

Прокопович Лада Валеріївна

Канд. тех. наук, доцент

Одеський національний політехнічний університет
65044, Україна, м. Одеса, пр. Шевченка, 1

Prokopovych Lada

PhD, Assoc. Prof

Odessa National Polytechnic University
1, Shevchenko ave., Odessa, 65044, Ukraine

Email: lada.prokopovich@gmail.com

ORCID 0000-0001-8626-91722

Цитування: Прокопович Л. В. Соціально-філософські засади театралізації політичної сфери / Л. В. Прокопович // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 2. – С. 48-58.

Citation: Prokopovych, L.V. (2019). Sotsialno-filosofski zasady teatralizatsii politychnoi sfery [Socio-philosophical foundations of theatricalization of the political sphere]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (2), 48-58.

Стаття надійшла / Article arrived: 15.01.2018

Схвалено до друку / Accepted: 19.02.2019

Безпековий вимір українсько-російських відносин навколо Криму в політичній діяльності Народного Руху України у 1991–2008 рр.

Андрій Ткачук, аташе з питань оборони Посольства України у республіці Австрія

У статті розглянуто безпековий вимір українсько-російських відносин навколо Криму в політичній діяльності Народного Руху України. Досліджено ключові політичні заяви НРУ, що стосувалися Криму та розташованої в Севастополі військової бази Чорноморського флоту РФ. Дана оцінка позиції політичної сили щодо російської політики в Криму. З'ясовано, що в своїй діяльності члени НРУ звертали постійну увагу на відсутність чіткої державної політики української влади стосовно Криму та розташованого на півострові військового контингенту Російської Федерації. У більшості випадків НРУ вказував, що саме відсутність продуманої української політики в Криму поруч із діяльністю самої Росії є каталізатором дестабілізуючих подій на півострові. Окрему увагу «рухівці» звертали на діяльність різного роду культурно-просвітницьких формувань на території АР Крим, які були повністю лояльними до Росії. Крім цього, особливий акцент у статті зроблено у позиції НРУ щодо базування Чорноморського флоту РФ. З'ясовано, що у візії політичної сили наявність ЧФ РФ в Криму дестабілізуюче впливала не лише на суспільно-політичну ситуацію в Криму, але й по всій території України. Водночас «рухівці» вказували, що відсутність продуманої української політики в двосторонніх взаєминах навколо Криму у подальшому могла перерости у повномасштабний конфлікт. Окреслено основні пропозиції НРУ щодо можливого врегулювання напруження в двосторонніх відносинах. Зроблено висновки про те, що 1991–2008 рр. Народний Рух України як політична сила чітко усвідомлював приховані загрози для національної безпеки, які містилися в українсько-російських відносинах навколо Криму. Водночас, не зважаючи на численні політичні заяви та звернення до вищого керівництва держави, пропозиції, озвучені НРУ, жодним чином не були взяті до уваги, що в майбутньому стало каталізатором початку російської відкритої агресії проти України.

Ключові слова: Крим; Чорноморський флот; політика; українсько-російські відносини

The security dimension of Ukrainian-Russian relations around Crimea in the political activity of the People's Movement of Ukraine in 1991–2008th.

Andriy Tkachuk, Defense Attach Embassies of Ukraine in the Republic of Austria

In this general article with security dimension of Ukrainian-Russian relations around Crimea in the political activity of the People's Movement of Ukraine is discussed. The key political statements of the PMU concerning the Crimea and Sevastopol military base of the Black Sea Fleet of the Russian Federation were investigated. An assessment of the position of political force on Russian policy in the Crimea is given. It was found out that in their activity, the members of the PMU paid constant attention to the lack of a clear state policy of the Ukrainian authorities regarding the Crimea and the military contingent located on the peninsula of the Russian Federation. In most cases, the PMU pointed out that the lack of well thought-out Ukrainian policy in the Crimea along with the activity of Russia itself is a catalyst for destabilizing events on the peninsula. Particular attention of the «Rukhivtsy» paid attention to the activity of various cultural and educational groups in the Crimea, which were completely loyal to Russia. In addition, the special emphasis in the article is made in the position of the PMU on the base of the Black Sea Fleet of the Russian Federation. It was found out that in the vision of political power, the presence of the Black Sea Fleet of Russia in the Crimea was destabilizing not only on the socio-political situation in the Crimea, but also throughout the territory of Ukraine. At the same time, «Rukhivtsy» indicated that the lack of well-thought Ukrainian policy in bilateral relations around Crimea could further develop into a full-scale conflict. The main proposals of the PMU concerning the possible regulation of tension in bilateral relations are outlined. It is concluded that in 1991–2008 the People's Movement of Ukraine as a political force was clearly aware of the hidden threats to national security contained in the Ukrainian-Russian relations around Crimea. At the same time, in spite of numerous political statements and appeals to the top government of the state, the proposals voiced by the PMU did not take into account in any way that in the future they became a catalyst for the beginning of Russian open aggression against Ukraine.

Keywords: Crimea; Black Sea Fleet; politics; Ukrainian-Russian relations

Измерение безопасности украинско-российских отношений вокруг Крыма в политической деятельности Народного Руха Украины в 1991–2008 гг.

Андрей Ткачук, атташе по вопросам обороны Посольства Украины в республике Австрия

В статье рассмотрено безопасное измерение украинско-российских отношений вокруг Крыма в политической деятельности Народного Руха Украины. Исследовано ключевые политические заявления НРУ, касающиеся Крыма и расположенной в Севастополе военной базы Черноморского флота РФ. Данная оценка позиции политической силы относительно российской политики в Крыму. Установлено, что в своей деятельности члены НРУ обращали постоянное внимание на отсутствие четкой государственной политики украинских властей по отношению к Крыму и расположенного на полуострове военного контингента Российской Федерации. В большинстве случаев НРУ указывал, что именно отсутствие продуманной украинской политики в Крыму рядом с деятельностью самой России является катализатором дестабилизирующих событий на полуострове. Особое внимание «руховцы» обращали на деятельность разного рода культурно-просветительских формирований на территории АР Крым, которые были полностью лояльными к России. Кроме этого, особый акцент в статье сделан в позиции НРУ относительно базирования Черноморского флота РФ. Установлено, что в видении политической силы наличие ЧФ РФ в Крыму дестабилизирующее влияла не только на общественно-политическую ситуацию в Крыму, но и по всей территории Украины. В то же время «руховцы» указывали, что отсутствие продуманной украинской политики в двусторонних отношениях вокруг Крыма в дальнейшем могло перерасти в полномасштабный конфликт. Определены основные предложения НРУ относительно возможного урегулирования напряжения в двусторонних отношениях. Сделаны выводы о том, что 1991–2008 гг. Народный Рух Украины как политическая сила осознавала скрытые угрозы для национальной безопасности, содержащихся в украинско-российских отношениях вокруг Крыма. В то же время, несмотря на многочисленные политические заявления и обращения к высшему руководству государства, предложения, озвученные НРУ, никоим образом не были приняты во внимание, что в будущем стало катализатором начала российской открытой агрессии против Украины.

Ключевые слова: Крым; Черноморский флот; политика; украинско-российские отношения

У 1990-х рр. відновлена Українська держава увійшла в якісно новий та надзвичайно важливий період своєї історії. Переживаючи етап переходу до існування в статусі самостійної держави, вона повинна була послаблювати взаємозв'язки з колишньою метрополією – Росією, оскільки лише в такому випадку Україна отримувала реальний шанс на утвердження в якості самостійної, європейської демократичної держави. Такі обставини змушували тогочасні політичні сили приділяти особливу увагу розробці політики національної безпеки. Серед політичних партій, які виникли напередодні прийняття Акту про відновлення державної незалежності України у 1991 р. та відігравали значну роль в її суспільно-політичному житті впродовж першої декади її незалежності був Народний Рух України (далі – НРУ). Створений як якісно нова державницька політична сила НРУ добре розумів важливість врахування російського чинника при розробці політики національної безпеки держави. Більше того, члени НРУ були активними учасника-

ми політичних дискусій, що точилися навколо взаємин із Росією. До слова, остання розглядала Україну як сферу своїх особливих інтересів та намагалася зберегти свій вплив на суспільно-політичне життя в ній. Одним із засобів збереження російського впливу на Україну був Чорноморський флот та півострів Крим, які після розпаду СРСР в політичних колах РФ трактували як виключно «російські».

Незважаючи на те, що після розвалу Радянського Союзу Крим, який після закінчення Другої світової війни був фактично розбудований виключно завдяки зусиллям УРСР, залишився в складі України у статусі Автономної республіки (далі – АР Крим), через діяльність різного роду проросійських організацій, а також наявність значної кількості проросійськи налаштованого населення він залишався активним важелем російського впливу на українську політику, становив загрозу національній безпеці. Такий стан речей розуміли в НРУ, часто вказуючи на негативні тенденції в двосторонніх відносинах. Як засвідчив подальший розвиток подій, попри

запевнення в «дружніх / братських» відносинах Росія підступно анексувала Крим та здійснила військове вторгнення на територію України. В таких умовах особливої актуальності набули наукові студії, що стосуються впливу політичних партій на формування політики національної безпеки України в умовах російської військової агресії. Однією з них є кримська тематика.

Дослідження позиції українських політичних партій, зокрема НРУ, щодо безпекового виміру українсько-російських відносин навколо Криму дозволить з'ясувати особливості геополітичної візії однієї з найбільших політичних партій, що коли-небудь існували в Україні. Саме тому метою даної статті є вивчення позиції Народного Руху України щодо російського чинника у формуванні національної безпеки України на прикладі українсько-російських відносин навколо півострова Крим.

У вітчизняному науковому дискурсі окреслена проблема не стала об'єктом окремого спеціального дослідження. Як виняток можна згадати наукові студії українських політологів, істориків та правників, що стосувалися розвитку російсько-українських відносин у новітній період історії після розвалу СРСР. Серед таких праць слід звернути увагу на роботи О. Мардаренко та С. Овсієнко [20], Ю. Діденко [8], О. Гарань [5, 6], С. Бондаренко [1, 2], Гончарук [7], Н. Кіндрачук [19] та ін. Втім, аналіз вітчизняної історіографії вказує на те, що озвучена тема не отримала належного висвітлення, а тому становить собою значний інтерес для вивчення та буде актуальною для комплексного дослідження в майбутньому.

Заснований на початку осені 1989 р. НРУ з'явився у той переломний момент української історії, яка визначила подальшу долю існування не лише СРСР, але й усього світу. Майже 70-річний термін перебування в складі СРСР спричинив глибоку політичну та соціокультурну кризу, вирішення яких ознаменувало б остаточне врегулювання питання існування чи не існування Української держави і нації взагалі [1, с. 104]. Будучи широкою коаліцією консолідованих національно-демократичних сил, НРУ став своєрідним спрямовуючим вектором для національно-демократичного руху [2, с. 81], який забезпечив перехід від пасивного сприйняття рішень до готовності самостійно їх виробляти та нести за них відповідальність. Домінування національної ідеї дозволяло визначити Народний Рух України як виразни-

ка інтересів українського народу [21, с. 17]. Саме «рухівці», як тоді називали учасників НРУ, відіграли роль каталізатора демократичних процесів, формуючи своєю радикальною позицією рішучість, впевненість і відданість ідеї демократичної, правової та самостійної України, забезпечення її національної безпеки.

З моменту розвалу СРСР українсько-російські відносини супроводжувалися постійними спробами Москви зберегти офіційний Київ у зоні свого контролю. Взаємне дипломатичне визнання та задекларовані наміри розвивати взаємовигідні міждержавні відносини у баченні російських теоретиків існували лише у тому випадку, якщо вони відповідали стратегічним інтересам РФ зі збереження свого впливу над Україною, що містилися в реваншистській стратегії Кремля щодо нашої держави. А тому будь-які самостійні кроки України як незалежної держави миттєво викликали негативну реакцію в РФ.

В НРУ розуміли, що Росія намагатиметься нав'язати свою політичну волю Україні через різного роду важелі, яких у колишньої союзної метрополії залишалося чимало. Однією з них був Крим. Агресивні дії Росії з підтримки кримського сепаратизму, а також висунення територіальних претензій щодо України не змусили себе довго чекати. 25 січня 1992 р. на Великій Раді Руху було ухвалено Звернення до членів Ради Безпеки ООН, у якому «рухівці пропонували» перенести на 6-ти місячний термін пропозиції затвердження Російської Федерації постійним членом Радбезу. Причиною ухвали такого звернення стало те, що Росія, беручи під своє підпорядкування майно, армію та фінанси колишнього СРСР, фактично оголошувала економічну блокаду Україні та пред'являла їй територіальні претензії [24, Арк. 7]. Однак вже у підсумковій Ухвалі від 9 травня 1992 р. члени Малої ради НРУ жодним чином не вказували на причетність Росії до подій в Криму, обмежившись згадкою лише про «гкчп'їста Багрова», який на тлі «політики загравання та безперервних поступок шовіністам» з боку української влади поставив півострів «перед загрозою кровавої міжусобиці» [22, арк. 14]. Через деякий час Центральний провід НРУ звернув увагу на російське втручання в події в Придністров'ї, вказавши, що саме Росія та Румунія є причинами кровопролитного конфлікту [23, арк. 39].

У серпні 1992 р. НРУ виступив з критикою

дій першого президента України Л. Кравчука стосовно долі Чорноморського флоту і входження України в Співдружність незалежних держав (далі – СНД). Підписання домовленостей з Росією члени НРУ розцінювали як «ще один болючий удар по нашій державній незалежності». У заяві політичної сили йшлося, що для розбудови державності «меншим злом був би навіть перехід до України тільки частини флоту, ніж створення прецеденту спільних з Росією військових частин із базуванням їх на українській землі». Тодішній співголова НРУ В. Чорновіл вважав, «створення СНД відразу після всеукраїнського референдуму, коли Україна мала унікальні шанси на здобуття дійсної незалежності, так і подальше поступове втягування України в спільні імперські структури – частина єдиного плану, ланки єдиного імперського ланцюга, накинута на шию України» [12, арк. 58].

У червні 1993 р. Мала Рада НРУ ухвалила заяву щодо українсько-російських переговорів навколо ситуації в Криму та на Чорноморському флоті. Члени НРУ заявили, що мають серйозні підстави вважати, що в цих документах були зафіксовані поступки на користь Росії й на шкоду державності України. В двосторонній українсько-російській угоді, на думку членів НРУ, містилися положення, реалізація яких спричиняла шкоду державному суверенітету. Зокрема, це була згода української влади на розподіл не лише флоту, але й берегових військ, споруд, що перебували під юрисдикцією України. НРУ вбачав у цьому небезпечний прецедент виникнення російської державної власності та дислокації військ РФ на території Криму, що відкривало шлях до посилення сепаратизму в інших регіонах України. Натомість угода, що стосувалася участі РФ у фінансуванні соціально-економічної сфери Севастополя та інших міст Криму, давала усі підстави для економічного контролю над Кримом. НРУ звинувачував у такому стані речей непослідовну політику президента Л. Кравчука в питаннях зовнішньої та внутрішньої політики, розбудови Збройних сил України та зміцнення територіальної цілісності [9, арк. 4].

Зважаючи на активізацію антиукраїнських сепаратистських сил в Криму, НРУ відверто вказував, що вони користувалися підтримкою урядових кіл Росії. Цілком справедливо «рухівці» вважали, що усі кроки, спрямовані на «розшматування України і розпалювання громадянської війни, ескалації конфлікту між

Україною та Росією», активно заохочувалися депутатами Державної Думи РФ не без відома російського президента Б. Єльцина. Чорноморський флот та російські вимоги вивести українські збройні формування з Криму відігравали не останню роль в цьому конфлікті, оскільки були грубим порушенням Конституції України. НРУ вимагав від світової спільноти вжиття активних заходів, спрямованих на припинення втручання у справи суверенної Української держави, а також надання гарантій безпеки та територіальної цілісності України [18, арк. 52-53].

Зважаючи на події в Чеченській республіці Ічкерія в 1990-х, НРУ заявляв, що російська армія становить серйозну загрозу безпеці України, оскільки перебуває на її території. Саме тому члени партії пропонували ухвалити рішення про виведення за межі нашої держави всіх російських військ, дислокованих на її території, та посилення захисту державних кордонів України [15, арк. 66].

Після підписання українсько-російського договору щодо розподілу Чорноморського флоту НРУ звернув увагу, що «кримське питання» та й проблема Чорноморського флоту стала своєрідною «національною проблемою». Угоди в Ялті й Дагомисі трактувались як принизливі та нерівноправні, щоправда позитивним моментом вважалось збереження Севастополя в складі України. Як вважали в НРУ, ухвалений документ мав досить загальний характер і потребував серйозних уточнень і коректив у пункті роздільного базування Чорноморського флоту РФ та Військово-Морських Сил України. НРУ вимагав чіткого визначення місця базування ВМФ України в Севастополі, а також термінів і умов оренди військово-морської бази Росією згідно з принципами міжнародного права та з урахуванням існуючої міжнародної практики. Крім цього, вимагалось визначити статус іноземних військ на території України та громадянський статус російських військовослужбовців і членів їхніх сімей [13, арк. 75].

НРУ підтримував підписання широкомасштабного Договору з РФ про дружбу, співробітництво та партнерство, оскільки вбачав у ньому механізм налагодження добросусідських і справді партнерських стосунків. Однак у політичній силі вказували також і на те, що Росія вирішила піти іншим шляхом, намагаючись швидко повернути втрачений статус світової наддержави за рахунок

сусідніх націй, і її справжньою метою було не допустити інтеграції України в європейські та трансатлантичні структури. Після проведення Росією військових тренувань на території заказника «Байдарський» у 2001 р. НРУ вимагав запровадження негайного парламентського контролю через проведення таких навчань, а оскільки Росія «грубо та цинічно» порушила двосторонній договір щодо розташування Чорноморського флоту РФ на території України та відмовлялася від компенсації завданих збитків, НРУ заявляв, що ініціюватиме денонсації цих угод та обстоюватиме позицію остаточного виведення російських військ з території України, що, зрештою, і відповідало українській конституції. Водночас була поставлена вимога призупинити членство України у складі усіх структур СНД та невідкладного розгляду українським парламентом проекту Постанови, внесеної фракцією НРУ, про вихід України із Міжпарламентської Асамблеї СНД [14, с. 42-44].

Як уже згадувалось, базування Чорноморського флоту РФ в Криму в НРУ розглядали як найбільшу перешкоду становленню України як незалежної держави. Водночас у політичній силі висловлювали обурення через замовчування українськими ЗМІ низки інцидентів, пов'язаних із присутністю на території України військових формувань іншої держави. Обурення НРУ викликав і той факт, що для широкого загалу залишався невідомим зміст зустрічей між представниками українського та російського урядів, які обговорювали різноманітні аспекти перебування Чорноморського флоту РФ у Севастополі. Представники політичної сили вимагали оприлюднення звіту щодо перебування Чорноморського флоту РФ на території Криму та окремо відзвітувати про угоди і домовленості навколо ЧФ РФ, ухвалення рішень стосовно його базування в Україні і розподіл повноважень щодо цього питання [16, с. 151-153]. Гостро відреагували в НРУ на українсько-російський конфлікт навколо острова Тузла у 2003 р. У даному випадку дії РФ у партії розцінювали як провокаційні та спрямовані на поглиблення кризи в двосторонніх відносинах. У візії НРУ поряд із висуненням територіальних претензій, погрозами застосування зброї Росія розв'язала справжню інформаційну війну, що розпалювала шовіністичні настрої в російському суспільстві [11, с. 36-37].

У 10-ту річницю укладення Договору про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною та Російською Федерацією в 2007

р. НРУ виступив з широкою заявою, у якій охарактеризував підписання угоди як «завершення 5-ти літнього переговорного процесу, період напруженості і сепаратистських провокацій, спроб реалізувати територіальні претензії до України». У той же час статус Чорноморського флоту РФ станом на 2007 р. характеризувався як «специфічний» і безпосередньо пов'язувався з політикою президентів України Л. Кравчука (президент у 1991–1994 рр.) та Л. Кучми (президент в 1994–2004 рр.). Поділ Чорноморського флоту у НРУ вважали стратегічною помилкою (якщо не зрадою) Л. Кравчука. А подальша поступливість Л. Кучми, на думку НРУ, дала змогу Росії досягти своєї геополітичної мети – залишитися й закріпитися на території України, зберегти дієві важелі впливу на Україну, що дозволяли їй реалізовувати стратегію глибокого і системного втручання у її внутрішні справи. В НРУ вказували на те, що російський флот, користуючись бездіяльністю місцевої і центральної влади, здійснює в Україні діяльність, неприйнятну військовим структурам. Зокрема, до такої було віднесено пропагандистську, ідеологічну, культурницьку, освітянську діяльність, спрямовану на громадян України в Криму і Севастополі. І хоча реальної реакції з боку влади не було, НРУ вдалося чи не єдиному серед українського політикуму звернути увагу на проблему безпеки в двосторонніх відносинах [3, с. 396-398]. Не ставлячи під сумнів необхідність виконання підписаних угод, НРУ вимагав приведення діяльності базованих в Криму військових сил РФ у сувору відповідність до вимог законодавства України, а у вищих органів влади України – у терміновому порядку вжити заходів щодо безумовної реалізації урядових документів зі здійснення контролю за діяльністю Чорноморського флоту. Крім цього, НРУ вимагав укладення додаткової домовленості про заборону бойового застосування сил флоту РФ, які були дислоковані в Україні, та негайного їх виведення з нашої території на випадок загрози конфлікту РФ з третьою стороною. Поряд з вимогами проведення незалежного аудиту та фахової експертної оцінки фондів, інвентаризації земельних ділянок та акваторій, переданих у тимчасове користування ЧФ РФ, найважливішою ініціативою НРУ було негайне проведення переговорів по узгодженню графіку поетапного виведення ЧФ РФ з української території з терміном його завершення до травня 2017 р [3,

с. 396-398].

У 2008 р. НРУ вкотре звертав увагу на перебування Чорноморського флоту РФ в Україні, що, за словами самих рухівців, «негативно впливало на національну безпеку в політичному, міжнародно-правовому, соціально-економічному, гуманітарному, екологічному, оборонному, міграційному вимірах». НРУ звертав увагу на те, що органи місцевого самоврядування Севастополя тривалий час перебувають під контролем Росії, а тому ухвалюють різного роду антиконституційні рішення. Політична сила висловлювала занепокоєння через широко розгорнуту діяльність створених навколо Чорноморського флоту сателітних організацій, що були легалізовані в правовому полі України. В НРУ вказували, що під прапором «співпраці» Чорноморського флоту РФ з відповідними українськими місцевими органами освіти, культури, науки, інформації здійснювалася стратегія глибокого і системного втручання у внутрішні справи України. Зрештою «рухівці» резюмували, що завдяки цьому Чорноморський флот РФ перетворився на потужний культурно-політичний, ідеологічний і пропагандистський інструмент глибокого проникнення в усі соціально-ментальні тканини українського суспільства в Севастополі та й в Криму [17].

НРУ стверджував, що першопричиною загроз українській нацбезпеці була відсутність обґрунтованої, логічної і послідовної державної політики не лише на рівні випередження, але й навіть реагування на дії антиукраїнських сил в Криму. Безконтрольна діяльність російських військових формувань на території півострова, на думку членів НРУ, аж до 2017 р. могла зробити Україну «заручницею багатьох небезпечних непередбачуваних подій». Саме тому НРУ виступав з ініціативою «укomплектувати керівництво державних органів в АР Крим патріотами України». Крім цього, посилення потребували правоохоронні органи, а українські громадяни – ефективного захисту від погроз фізичного насильства з боку проросійських організацій. «Рухівці» вимагали негайної ліквідації діяльності на території Криму різного роду козачих та інших парамілітарних формувань та рішуче покінчити з незаконним рекрутуванням населення Криму і Севастополя в російське громадянство, зупинити антидержавну діяльність засобів масової інформації. Знову ж таки було вказано на необхідність приведення діяльності сил ЧФ РФ у сувору відповідність до вимог Закону України

«Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України». Елементи системи забезпечення застосування ЧФ РФ ядерної зброї мали бути вивезені з території України як без'ядерної держави. Цікавим та оригінальним, на наш погляд, є твердження діячів НРУ про те, що саме українські ВМС мають виступати центром тяжіння всіх відповідальних державницьких сил півострова, мають стати природним каналом поширення української культури, мови і державницької ідеї. В НРУ вказували, що потужнішого механізму реалізації українських інтересів у цьому анклаві Україна просто не має і всяке посилення ВМС автоматично посилювало політичний вплив офіційного Києва в Севастополі і Криму загалом. Пропонувалося створення в системі державних органів спеціального органу з моніторингу тимчасового перебування Чорноморського флоту РФ на українській території, на який було б покладено відповідальність за оперативний контроль усіх питань, що виникають навколо цієї ситуації [17].

Не минули в НРУ і такого важливого чинника, що впливав на національну безпеку України, як Верховна Рада АР Крим. «Рухівці» вказували на численні факти відвертої агресивної антидержавницької риторики кримського парламенту, яка суперечила українському законодавству. Зокрема, була звернена увага на те, що у вересні 2008 р. низка фракцій ВР АРК з правлячої коаліції влаштували під стінами парламенту і на пленарному засіданні провокації, спрямовані на підтримку агресивних дій РФ проти незалежної Грузії. Це супроводжувалось розміщенням в стінах парламенту АР Крим антиукраїнських гасел та «прикрашенням» трибуни прапорами неіснуючих держав Південної Осетії та Абхазії. Однак жодного, як вказували в НРУ, спротиву таким діям з боку керівництва ВР АРК не спостерігалось. Натомість більшістю голосів було ухвалене рішення про підтримку військових дій РФ та Чорноморського флоту у Грузії, а також звернення до Верховної Ради України з вимогою визнання маріонеткових Абхазії та Південної Осетії. «Рухівці» звертали увагу на те, що парламентарі Криму дозволяли собі речі, які далеко виходили за сферу їхніх повноважень. Зокрема, НРУ звертав увагу на те, що у депутатів АР Крим викликав невмотивоване обурення факт підписання у грудні 2008 р. у Вашингтоні Хартії про стратегічне

партнерство між Україною та США. Тракувалося як «ганебне та принизливе» для України та її керівництва обговорення цієї ситуації у кримському парламенті, що закінчилось ухваленням рішення про неприпустимість відкриття офіційного представництва США у Сімферополі. В умовах, коли керівництво ВР АРК ініціювало прийняття ВР України Закону України про продовження на один рік (з 4 до 5 років) повноважень депутатів ВР АРК, Народний Рух вважав неприпустимим постановку такого питання. Члени НРУ ініціювали розслідування обставин ухвалення цих рішень депутатами ВР АРК та негайне скасування всіх політичних рішень, які були прийняті та відверто суперечили її повноваженням і Конституції України [10].

Народний Рух України як державницька політична сила у час своєї діяльності виступав за налагодження добросусідських відносин України із сусідніми державами, зокрема з Росією. З нею пропонувалося розвивати двосторонні відносини на паритетних засадах, повагою до державного суверенітету та відмовою від будь-яких територіальних претензій. Однак російська політика щодо Криму дозволяла НРУ стверджувати, про деструктивну та ворожу діяльність Росії, спрямовану проти національної безпеки України. НРУ ставив під сумнів законність

українсько-російських домовленостей щодо Чорноморського флоту, які на думку представників політичної сили, дестабілізуюче впливали не лише на суспільно-політичну ситуацію в Криму, але й по всій території України. Водночас «рухівці» вказували, що відсутність продуманої української політики в двосторонніх взаєминах навколо Криму у подальшому могла перерости у повномасштабний конфлікт. НРУ пропонував можливе вирішення кримської проблеми у двосторонніх відносинах. У візії НРУ для цього центральним органам державної влади слід було повністю укомплектувати керівництво АР Крим з українських патріотів, забезпечити надійну роботу правоохоронних органів, припинити діяльність різноманітних «казачих» формувань на території півострова, які займалися відвертою антиукраїнською пропагандою. НРУ також неодноразово виступав за створення державного органу з моніторингу виконання Росією взятих на себе зобов'язань щодо базування Чорноморського флоту в Криму. У різний час «вага» та значимість політичної сили у суспільстві зменшувалась. Тому на цьому тлі низка різких та, на наш погляд, пафосних заяв НРУ, які стосувалися безпекового чинника в українсько-російських відносинах навколо Криму та ЧФ РФ виглядали, щонайменше, непродуманими.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бондаренко С. Історичні передумови виникнення Народного Руху України в контексті відродження української державності / С. Бондаренко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2004. – Вип. 2. – С. 104-109.
2. Бондаренко С. Роль Народного Руху України у національно-політичному житті українського народу наприкінці 80-х–на початку 90-х років XX століття: сучасний стан та перспективи розвитку / С. Бондаренко // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 9. – С. 80-84.
3. Відозва НРУ до 10-ї річниці підписання базових угод про статус та умови тимчасового перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // Провісники свободи, державності і демократії: Документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 396–398.
4. Гарань О. В. Становлення та діяльність політичної опозиції в Україні у 1988–1991 роках: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / О. В. Гарань. – Київ, 1996 р. – 82 с.
5. Гарань О. В. Від створення Руху до багатопартійності / О. В. Гарань. – Київ: Знання, 1992. – 48 с.
6. Гарань О. В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О. В. Гарань. – Київ: Либідь, 1993. – 200 с.
7. Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія / Г. І. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 1997. – 378 с.
8. Діденко Ю. В. Державотворчі ініціативи депутатів Народного Руху України у сфері міжнародних відносин / Ю. В. Діденко // Інтелігенція і влада. – 2009. – Вип. 16. – С. 105-113.
9. Заява Малої Ради НРУ з приводу переговорів України з Російською Федерацією стосовно ситуації в Криму та на Чорноморському флоті. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України, ф. 270, оп. 1, спр. 177.

10. Заява Народного Руху України щодо антидержавницьких дій Верховної Ради Автономної Республіки Крим 21 лютого 2009 р. Прийнято Центральним Проводом Народного Руху України 21.02.2009 року м. Київ. – Режим доступу <http://www.rukh.team/about/documents/>
11. Заява Народного Руху України щодо територіальних претензій з боку Російської Федерації. Рішення керівних органів Народного Руху України (ухвали, заяви, звернення): вересень 2003 р. – Київ, 2004.
12. Заява НРУ з критикою дій Президента України Л. Кравчука стосовно долі Чорноморського флоту і входження України в Союз незалежних держав Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України, ф. 270, оп. 1, спр. 146.
13. Заява НРУ у зв'язку з підписанням угоди між Україною і Росією стосовно Чорноморського флоту Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України, ф. 270, оп. 2, спр. 12.
14. Заява XI Всеукраїнських Зборів (З'їзду) Народного Руху України з приводу українсько-російських відносин. XI Всеукраїнські Збори (З'їзд) Народного Руху України 5–6 травня 2001 р.: Матеріали. Документи. – Київ, 2001. – 120 с.
15. Заява Центрального Проводу НРУ у зв'язку з подіями у Чеченській республіці Ічкерії із закликом до Президента України прийняти рішення про виведення за межі держави всіх російських військ Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України, ф. 270, оп. 2, спр. 12.
16. Заява Центрального Проводу НРУ щодо забезпечення інтересів національної безпеки України у відносинах з Російською Федерацією. Народний Рух України: ухвали, заяви, звернення за 2001–2003 роки. – Київ, 2003. – 370 с.
17. Звернення Народного Руху України до Президента України та Уряду України щодо загроз національній безпеці в Криму 5 вересня 2008 р. – Режим доступу: <http://www.rukh.team/about/documents/>
18. Звернення НРУ до громадян України з огляду на активізацію антиукраїнських сепаратистських сил в Криму Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України, ф. 270, оп. 2, спр. 12, арк. 52 зв.–53.
19. Кіндрачук Н. М. За Україну незалежну. Роль Народного Руху України у здобутті незалежності України: 1989–1991 рр. / Н. Кіндрачук. – Івано-Франківськ: НАІР, 2013. – 199 с.
20. Мардаренко О. В. Джерельна база вивчення українсько-російських відносин у політичній діяльності Народного Руху України (1989–1998 рр.) / О. В. Мардаренко, С. Л. Овсієнко // Інтелігенція і влада. Серія : Історія. – 2013. – Вип. 28. – С. 197–205.
21. Народний Рух України. Всеукраїнські Збори (1990; Київ) // Документи. – Нью-Йорк, Нью-Джерсі: Пролог, 1991. – 74 с.
22. Ухвала Малої Ради НРУ з приводу ситуації в Криму і створення на півострові територіальної автономії Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України, Ф. 270, оп. 1, спр. 145.
23. Ухвала Центрального Проводу НРУ щодо подій в Придніпров'ї та необхідності захисту інтересів українців у цьому регіоні Молдови Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України, ф. 270, оп. 1, спр. 144.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. Ф. 270. НРУ. Офіційні документи і матеріали. – Оп. 1. – Спр. 156. Листи НРУ до Президента України, міністерства закордонних справ, осередків НРУ, громадської української діаспори про захист української державності, проведення масово політичних заходів, надання допомоги демократичним силам, з організаційних та інших питань діяльності НРУ. – Арк. 1–73.

REFERENCES

1. Bondarenko, S. (2004). Istorychni peredumovy vynyknennia Narodnoho Rukhu Ukrainy v konteksti vidrozhennia ukrainskoi derzhavnosti. [Historical prerequisites for the emergence of the People's Movement of Ukraine in the context of the revival of Ukrainian statehood]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Istoriia*, 2, 104–109 [in Ukrainian].
2. Bondarenko, S. (2012). Rol Narodnoho Rukhu Ukrainy u natsionalno-politychnomu zhytti ukrainskoho narodu naprykintsi 80-kh–na pochatku 90-kh rokiv XX stolittia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [The role of the People's Movement of Ukraine in the national-political life of the Ukrainian people in the late 80's and early 90's of the XX century: the current state and prospects of development]. *Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriya: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny*, 9, 80–84 [in Ukrainian].
3. Vidozva NRU do 10-yi richnytsi pidpysannia bazovykh uhod pro status ta umovy tymchasovoho perebuvannia Chornomorskoho flotu Rosiiskoi Federatsii na terytorii Ukrainy [Records of the Rukh to the 10th anniversary of the signing of the basic agreements on the status and conditions of the temporary stay of the Black Sea Fleet of the Russian Federation on the territory of Ukraine]. (2009). *Provisnyky svobody, derzhavnosti i demokratii*:

Dokumenty i materialy. Do 20-yi richnytsi stvorennia Narodnoho Rukhu Ukrainy. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

4. Haran, O.V. (1996). Stanovlennia ta diialnist politychnoi opozytzii v Ukraini u 1988–1991 rokakh. [Formation and activity of the political opposition in Ukraine in 1988–1991]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv

5. Haran, O.V. (1992). *Vid stvorennia Rukhu do bahatopartiinosti [From the creation of the Movement to multi-party system].* Kyiv: Znannia. 48 s [in Ukrainian].

6. Haran, O.V. (1993). *Ubyty drakona (Z istorii Rukhu ta novykh partii Ukrainy) [Kill the dragon (From the history of the Movement and the new parties of Ukraine)].* Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

7. Honcharuk, H.I. (1997). *Narodnyi Rukh Ukrainy. Istoriia [People's Movement of Ukraine. History].* Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].

8. Didenko, Y.V. (2009). Derzhavotvorchi initsiatyvy deputativ Narodnoho Rukhu Ukrainy u sferi mizhnarodnykh vidnosyn [State-building initiatives of deputies of the People's Rukh of Ukraine in the field of international relations]. *Intelihentsiia i vlada, 16,* 105–113 [in Ukrainian].

9. Zaiava Maloi Rady NRU z pryvodu perehovoriv Ukrainy z Rosiiskoiu Federatsiieiu stosovno sytuatsii v Krymu ta na Chornomorskomu floti [Statement of the Small Council of the Rukh regarding the negotiations between Ukraine and the Russian Federation regarding the situation in the Crimea and the Black Sea Fleet]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TSDAHO) Ukrainy, f. 270, op. 1, spr. 177, ark. 4* [in Ukrainian].

10. Zaiava Narodnoho Rukhu Ukrainy shchodo antyderzhavnytskykh dii Verkhovnoi Rady Avtonomnoi Respubliky Krym 21 liutoho 2009 r. Pryiniato Tsentralnym Provodom Narodnoho Rukhu Ukrainy 21.02.2009 roku m. Kyiv [Statement of the People's Movement of Ukraine regarding anti-state actions of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea on February 21, 2009 Adopted by the Central Guard of the People's Movement of Ukraine on 21.02.2009, Kyiv]. Retrieved from: <http://www.rukh.team/about/documents/> [in Ukrainian].

11. Zaiava Narodnoho Rukhu Ukrainy shchodo terytorialnykh pretenzii z boku Rosiiskoi Federatsii [Statement of the People's Movement of Ukraine regarding territorial claims by the Russian Federation]. (2004). *Rishennia kerivnykh orhaniv Narodnoho Rukhu Ukrainy (ukhvaly, zaiavy, zvernennia): veresen 2003 r.* Kyiv [in Ukrainian].

12. Zaiava NRU z krytykoiu dii Prezydenta Ukrainy L. Kravchuka stosovno doli Chornomorskoho flotu i vkhodzhennia Ukrainy v Soiuz nezalezhnykh derzhav [Statement by the NRU criticizing the actions of the President of Ukraine L. Kravchuk regarding the fate of the Black Sea Fleet and the entry of Ukraine into the Union of Independent States]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TSDAHO) Ukrainy, f. 270, op. 1, spr. 146 ark. 58* [in Ukrainian].

13. Zaiava NRU u zviazku z pidpysanniam uhody mizh Ukrainoiu i Rosiieiu stosovno Chornomorskoho flotu [Statement of the NRU in connection with the signing of an agreement between Ukraine and Russia regarding the Black Sea Fleet]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TsDAHO) Ukrainy, f. 270, op. 2, spr. 12, ark. 75–75zv* [in Ukrainian].

14. Zaiava XI Vseukrainskykh Zboriv Narodnoho Rukhu Ukrainy z pryvodu ukrainsko-rosiiskykh vidnosyn [Statement of the XI All-Ukrainian Assembly (Congress) of the People's Movement of Ukraine on the Ukrainian-Russian relations]. (2001). *XI Vseukrainski Zbory (Zizd) Narodnoho Rukhu Ukrainy 5–6 travnia 2001 r.: Materialy. Dokumenty.* Kyiv [in Ukrainian].

15. Zaiava Tsentralnoho Provodu NRU u zviazku z podiiamy u Chechenskkii respublitsi Ichkerii iz zaklykom do Prezydenta Ukrainy pryiniaty rishennia pro vyvedennia za mezhi derzhavy vsikh rosiiskykh viisk [Statement by the Central Rukh of the Rukh in connection with the events in the Chechen Republic of Ichkeria with a call to the President of Ukraine to make a decision on the withdrawal of all Russian troops from the state]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TsDAHO) Ukrainy, f. 270, op. 2, spr. 12, ark. 66* [in Ukrainian].

16. Zaiava Tsentralnoho Provodu NRU shchodo zabezpechennia interesiv natsionalnoi bezpeky Ukrainy u vidnosynakh z Rosiiskoiu Federatsiieiu [Statement of the Central Rada of the Rukh to ensure the interests of Ukraine's national security in its relations with the Russian Federation]. (2003). *Narodnyi Rukh Ukrainy: ukhvaly, zaiavy, zvernennia za 2001–2003 roky.* Kyiv [in Ukrainian].

17. Zvernennia Narodnoho Rukhu Ukrainy do Prezydenta Ukrainy ta Uriadu Ukrainy shchodo zahroz natsionalnii bezpetsi v Krymu 5 veresnia 2008 r. [Appeal of the People's Movement of Ukraine to the President of Ukraine and the Government of Ukraine on threats to national security in Crimea, September 5, 2008]. Retrieved from: <http://www.rukh.team/about/documents/> [in Ukrainian].

18. Zvernennia NRU do hromadian Ukrainy z ohliadu na aktyvizatsiiu antyukrainskykh separatystskykh syl v Krymu [Appeal of the NUU to the citizens of Ukraine in view of the activation of anti-Ukrainian separatist forces in Crimea Central]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TSDAHO) Ukrainy, f. 270, op. 2, spr. 12, ark. 52zv. 53* [in Ukrainian].

19. Kindrachuk, N.M. (2013). *Za Ukrainu nezalezhnu. Rol Narodnoho Rukhu Ukrainy u zdobutti nezalezhnosti Ukrainy: 1989–1991 rr. [The role of the People's Movement of Ukraine in gaining the independence of Ukraine:*

1989-1991]. Ivano-Frankivsk: NAIR [in Ukrainian].

20. Mardarenko, O.V., & Ovsienko, S.L. (2013). Dzherelna baza vyvchennia ukrainsko-rosiiskyykh vidnosyn u politychnii diialnosti Narodnoho Rukhu Ukrainy (1989–1998 rr.) [Source base for the study of Ukrainian-Russian relations in the political activity of the People's Rukh of Ukraine (1989-1998)]. *Intelihentsiia i vlada. Seriia : Istoriia*, 28, 197-205 [in Ukrainian].

21. *Narodnyi Rukh Ukrainy. Vseukrainski Zbory (1990. Kyiv) [People's Movement of Ukraine. All-Ukrainian Assembly (1990; Kyiv)]*. (1991). Dokumenty. – Niu-York, Niu-Dzhersi: Proloh [in Ukrainian].

22. Ukhvala Maloi Rady NRU z pryvodu sytuatsii v Krymu i stvorennia na pivostrovi terytorialnoi avtonomii [Decree of the Small Council of the NRU concerning the situation in the Crimea and the creation of a territorial autonomy on the peninsula]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TSDAHO) Ukrainy*, F. 270, op. 1, spr. 145, ark. 14 [in Ukrainian].

23. Ukhvala Tsentralnoho Provodu NRU shchodo podii v Prydniprovi ta neobkhdnosti zakhystu interesiv ukrainsiv u tsumu rehioni Moldovy [The Central Election Commission's decision on events in the Dnipro region and the need to protect the interests of Ukrainians in this region of Moldova]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TSDAHO) Ukrainy*, f. 270, op. 1, spr. 144, ark. 39 [in Ukrainian].

24. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TsDAHO) Ukrainy*. F. 270. NRU. *Ofitsiini dokumenty i materialy*. – Op. 1. – Spr. 156. *Lysty NRU do Prezydenta Ukrainy, ministerstva zakordonnykh sprav, osередkiv NRU, hromadskoi ukrainskoi diaspory pro zakhyst ukrainskoi derzhavnosti, provedennia masovo politychnykh zakhodiv, nadannia dopomohy demokratychnym sylam, z orhanizatsiinykh ta inshykh pytan diialnosti NRU [Letters of the Rukh to the President of Ukraine, the Ministry of Foreign Affairs, the branches of the Rukh, the public Ukrainian diaspora on the protection of Ukrainian statehood, mass political measures, assistance to democratic forces, organizational and other issues of the Rukh]*. – Ark. 1-73 [in Ukrainian].

Ткачук Андрій Павлович

Канд. іст. наук, аташе з питань оборони
Посольство України у республіці Австрія
А-1180, м. Відень, вул. Нааффгасце, 23

Tkachuk Andriy

PhD, Defense Attaché
Embassies of Ukraine in the Republic of Austria
23, Naaffhasse str., Vienna, A-1180, Austria

Email: zbruch1919@gmail.com

Цитування: Ткачук А. П. Безпековий вимір українсько-російських відносин навколо Криму в політичній діяльності Народного Руху України у 1991–2008 рр. / А. П. Ткачук // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 2. – С. 59-68.

Citation: Tkachuk, A.P. (2019). Bezpekoviyi vymir ukrainsko-rosiiskyykh vidnosyn navkolo Krymu politychnii diialnosti Narodnoho Rukhu Ukrainy u 1991–2008 rr. [The security dimension of Ukrainian-Russian relations around Crimea in the political activity of the People's Movement of Ukraine in 1991–2008th]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (2), 59-68.

Стаття надійшла / Article arrived: 16.01.2018

Схвалено до друку / Accepted: 20.02.2019

Пошук напрямів виходу з кризи соціал-демократичного руху Австрії

Владислав Парлюк, Маріупольський державний університет

Стаття присвячена кризі соціал-демократичних рухів в Західній Європі в XXI ст. Акцентовано увагу на еволюції Соціал-демократичної партії Австрії. Встановлено основне коло авторів, які займалися даною проблематикою. Дослідження умовно розділене на дві частини.

У першій частині показана тенденція зниження електоральної підтримки соціалістичних і соціал-демократичних партій Західної Європи, в тому числі і в Австрії. Виділяються загальні причини кризи соціал-демократів, специфіка втрати голосів Соціал-демократичної партії Австрії. Емпіричну основу даної частини статті становить офіційна електоральна статистика і деякі результати досліджень австрійського Інституту соціальних досліджень і консалтингу SORA. У другій частині в хронологічному порядку виділено і проаналізовано етапи модернізації ідеології і комплексної організаційної реформи Соціал-демократичної партії Австрії. Розглянуто основні положення нової політичної програми партії, структура і важливі моменти нового організаційного Статуту.

З'ясовано основні чинники, які виступили тригером до фундаментального оновлення Соціал-демократичної партії Австрії, особливості даного процесу. Результати дослідження можуть мати певну цінність для вчених, що займаються дослідженням соціал-демократичного руху, а також суб'єктів партійно-політичного життя.

Ключові слова: політичні партії; криза соціал-демократичних рухів; електоральна криза; Соціал-демократична партія Австрії; популістські партії; політична програма; організаційний Статут

The search of ways out of crisis of the Social Democratic Movement of Austria

Vladislav Parlyk, Mariupol State University

The article is devoted to the crisis of social democratic movements in Western Europe in the XXI century. Emphasis is placed on the evolution of the Social Democratic Party of Austria. Of great importance are the developments of such scientists who dealt with this problem, as K. Kholodkovsky, N. Rabotyazhev, A. Vilkov, G. Nidermyulbihler, G. Sidl, G. Moschonas.

The structure of the article is as follows. The first part shows a tendency to reduce electoral support for socialist and social democratic parties in countries such as France, the Netherlands, the United Kingdom, Germany, Sweden, Austria and Greece. The general causes of the crisis of the Social Democrats are highlighted. Firstly, in the conditions of depopulation of the population and globalization of production, the working class is being eroded, conditions which supported decades social democrats across the whole Europe disappear. Secondly, social democrats, addressing target audience ceased to consider its specifics. Thirdly, owing to the crisis phenomena in the EU, migration crisis, deepening of inequality there is a radicalization as right and left electorate.

The analysis of researches of the Austrian Institute of social researches and consulting of SORA indicates that the Social Democratic Party of Austria has ceased to be a «party of workers», its support base is currently voting more for the Austrian Freedom Party. Also the analysis of flows of voters between parliamentary parties (NET) of the last four electoral cycles in Austria states a steady trend of transition of bigger number of votes from social democrats to the right populists.

In the second part in a chronological order four stages of modernization of ideology and complex organizational reform of the Social Democratic Party of Austria which captured the period from May, 2014 to November, 2018 are allocated and analysed. The main provisions of the new political program of the party, in which the Social Democratic Party of Austria offers voters their vision of solving the problems of the 21st century, as well as the structure and important points of the new organizational Statute, are considered. The key points of the new program are the digital revolution, the fair distribution of work and working time, resources and opportunities, as well as education, social security, a dignified old age, the expansion of non-commercial housing construction, forced migration, environmental problems, in particular global warming. Important points of the new Statute include the strengthening of the role of ordinary members of the party, the possibility of obtaining guest member status for one year with the right to become a permanent member of the party, the expansion of thematic and project initiatives.

In conclusions major factors which acted as the trigger to fundamental updating of the Social Democratic Party of Austria, feature of this process are allocated. Results of a research can have a certain value for the scientists researching the social democratic movement and also subjects of party and political life.

Keywords: *political parties; crisis of social democratic movements; electoral crisis; the Social Democratic Party of Austria; populist parties; political program; organizational Statute*

Поиск направлений выхода из кризиса социал-демократического движения Австрии

Владислав Парлюк, Мариупольский государственный университет

Статья посвящена кризису социал-демократических движений в Западной Европе в XXI в. Акцентируется внимание на эволюции Социал-демократической партии Австрии. Установлен основной круг авторов, которые занимались данной проблематикой. Исследование условно разделено на две части.

В первой части показана тенденция снижения электоральной поддержки социалистических и социал-демократических партий Западной Европы, в том числе и в Австрии. Выделяются общие причины кризиса социал-демократов, специфика потери голосов Социал-демократической партии Австрии. Эмпирическую основу данной части статьи составляет официальная электоральная статистика и некоторые результаты исследований австрийского Института социальных исследований и консалтинга SORA. Во второй части в хронологическом порядке выделены и проанализированы этапы модернизации идеологии и комплексной организационной реформы Социал-демократической партии Австрии. Рассмотрены основные положения новой политической программы партии, структура и важные моменты нового организационного Устава.

Выявлены основные факторы, которые выступили триггером к фундаментальному обновлению Социал-демократической партии Австрии, особенности данного процесса. Результаты исследования могут иметь определенную ценность для ученых, занимающихся исследованием социал-демократического движения, а также субъектов партийно-политической жизни.

Ключевые слова: *политические партии; кризис социал-демократических движений; электоральный кризис; Социал-демократическая партия Австрии; популистские партии; политическая программа; организационный Устав*

Постановка проблеми та аналіз досліджень і публікацій.

Однією з особливостей політичного розвитку країн Заходу сьогодні – це трансформація їх партійних систем, характерними рисами якої є фрагментація політичного простору. Так, з початку XXI ст. в країнах Західної Європи виникло 69 партій, 47 з них брали участь у загальних виборах. Другою характерною рисою цього процесу є процес інституалізації антисистемної політики, антисистемні партії зміцнюють свій вплив, а в ряді країн, у тому числі і в Австрії, входять або підтримують коаліційні уряди. Одночасно йде процес еволюції ряду партій системного західноєвропейського мейнстріму [1, с. 21-23]. Перш за все мова йде про соціалістичні та соціал-демократичні партії, електоральні результати яких за останнє десятиліття істотно знизилися.

Як зазначає грецький вчений Герасімос Мошонас (грец. Γεράσιμος Μοσχονάς), процес занепаду соціал-демократичного руху є системним,

динаміка спаду складна і криза триває зигзагоподібно [19, с. 79-80].

У той же час російський вчений К. Холодковський (рос. К. Холодковский) зазначає, що в країнах Західної Європи труднощі, що зустрілися на шляху лівої і лівоцентристських політик, можуть носити тимчасовий характер, відображаючи, як це було раніше, у феномені політичних «гойдалок». Однак вчений говорить про те, що існують серйозні аргументи, які змушують думати, що на цей раз криза зачіпає сутність лівоцентристського курсу. Це перш за все збіг у часі поразок лівоцентризму у всіх основних країнах Західної Європи, яке навряд чи носить випадковий характер. Нарешті, серйозним аргументом проти зворотного руху політичних «гойдалок» є вихід на політичну арену Європи такого потужного суперника лівоцентристів, яким виступає зараз популізм [4, с. 31].

У свою чергу в інтерв'ю норвезькому онлайн-виданню «Nettavisen» експерт з європейських проблем, генеральний секретар Норвезь-

кого Атлантичного комітету Кейт Хансен Бундт (норв. Kate Hansen Bundt) висловила думку, що ослаблення позицій соціал-демократів в Європі може пояснюватися поєднанням структурних і політичних умов. При цьому структурні зміни пов'язані з розвитком технологій, глобалізацією та імміграцією з незахідних країн, в той час як політичні зміни – з відсутністю відмінностей між буржуазним і соціалістичним флангом в традиційних державах загального добробуту [12].

Член регіонального комітету Іспанської соціалістичної робочої партії (ісп. Partido Socialista Obrero Español) в Кастилії-Ла-Манча Максимо Діаса-Кано (ісп. Máximo Díaz-Cano) в своїй статті у впливовій загальнонаціональній газеті «Ель-Паїс» (El País) пише: «Соціал-демократія перебуває на нічийній землі і в критичній ситуації. ... [Вона] втратила компас ідеологічного дискурсу і заблукала. Вона знаходиться на території, яка не є природною для лівих демократів: проводить політику економічної настройки на основі диктату ринків, ... проводить фіскальну політику, яка потребує поліпшення – як в частині її справедливості і збалансованості, так і ефективності. І все це на тлі зростання недовіри громадян до партій. Соціал-демократія загубилася і громадяни не знаходять у неї відповідей» [3].

Кризові явища і основні тенденції еволюції європейської соціал-демократії досліджували в своїх роботах такі російські та зарубіжні вчені, як К. Холодковський, Н. Работяжев, А. Вілков, А. Орлов, Ю. Вялков, А. Галкін, С. Перегудов, М. Ентін, К. Крелль, Г. Сідл, Г. Мошонас, Д. Маркуенд, Г. Нідермюльбіхлер і інші. Серед вітчизняних вчених можна виділити напрацювання Ю. Тарана, В. Рябіки і Б. Грушецького. Однак більша увага приділяється вивченню партій даного напрямку в Німеччині, Великій Британії,

Греції, Франції, і в меншій мірі в Австрії.

Соціал-демократичну партію Австрії можна віднести до однієї з найсильніших соціал-демократичних партій Західної Європи, яка в XXI ст. переживає схожі кризові явища, як і інші партії, що розглядаються вищевказаними авторами. Вона одна з перших, яка почала своє фундаментальне оновлення, що виразилося в прийнятті нової політичної програми і вдосконаленого організаційного Статуту. Процес модернізації ідеології і комплексної організаційної реформи Соціал-демократичної партії Австрії в умовах електорального занепаду обумовлює актуальність даного дослідження.

Мета дослідження полягає у виявленні причин кризи Соціал-демократичної партії Австрії як загальної тенденції соціалістичних і соціал-демократичних партій Західної Європи, а також виділення і аналіз етапів процесу модернізації ідеології партії та комплексної організаційної реформи.

Виклад основного матеріалу.

Фактично, у багатьох європейських країнах, включаючи Австрію, ми спостерігаємо кризу соціал-демократичного руху. Так, якщо у 2000 р. соціал-демократи чи соціалісти входили в уряди у 10 з 15 країн ЄС, то сьогодні, після нищівних поразок для лівих у Франції, Голландії, Німеччині, Австрії та Чехії, вони представлені тільки у 6 урядах з 28 держав-членів ЄС, більшість з яких знаходиться на європейській периферії – Мальта, Португалія, Румунія, Швеція, Словаччина та Німеччина [28].

Рис. 1. відображає тенденцію електоральної кризи багатьох соціал-демократичних партій в Західній Європі, які перебували в урядовій коаліції, часто очолювати уряд. Парламентські вибори, що пройшли в ряді країн у 2017–2018 рр., залишилися в історії соціал-демократичного руху як невтішні.

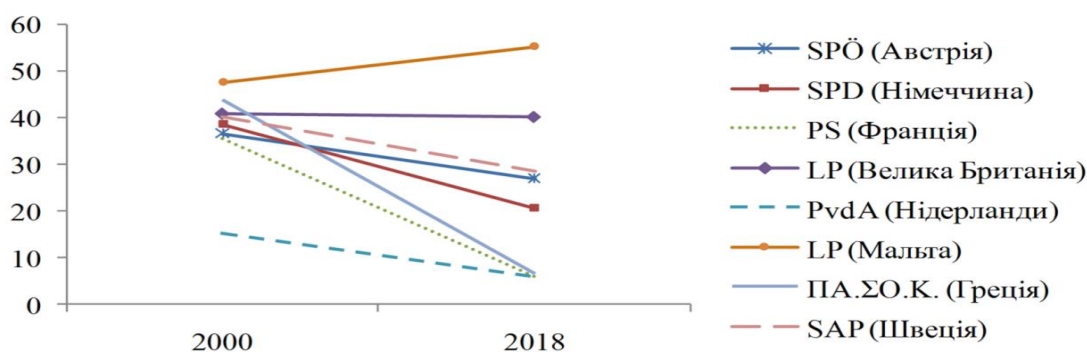

Рис. 1. Перші та останні результати окремих соціалістичних та соціал-демократичних партій на парламентських виборах в Західній Європі в період з 2000 р. по 2018 р., у %

Джерело: складено автором за даними [5; 6; 7; 8; 9].

Так, відразу три партії – Соціалістична партія Франції (фр. Parti Socialiste, PS), нідерландська Партія праці (нід. Partij van de Arbeid, PvdA) і Соціал-демократична партія Німеччини (нім. Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD) показали гірші результати з часів закінчення Другої світової війни – 5,68% у другому турі (парламентські ліві отримали 7,49%), 5,7% і 20,5% відповідно. Підтримка Загальногрецького соціалістичного руху (грец. Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα - ΠΑ.ΣΟ.Κ.) впала з 43,79% у 2000 р. до 6,29% у вересні 2015 р. і сьогодні партія ледь грає якусь роль. Лейбористська партія Великої Британії (англ. Labour Party) слідувала такій же понижувальній тенденції, але на виборах 2017 р. змогла отримати 40,0% голосів, тим самим збільшивши частку голосів на 9,6% у порівнянні з 2015 р., наблизившись до свого результату 2001 р. Незважаючи на те, що Соціал-демократична робітничка партія Швеції (швед. Sveriges socialdemokratiska arbetarepartiet, SAP) очолює уряд країни, спостерігається деякий електоральний спад: у 2002 р. партія отримала 39,9% голосів, а в 2018 р. - 28,26 %. Винятком з цієї тенденції можна назвати правлячу Лейбористську партію Мальти (англ. Labour Party, мальт. Partit Laburista), яка утримує свої позиції і трохи поліпшила свій результат, отримавши на останніх виборах 55,04% голосів. Однак можна говорити про те, що загальна картина свідчить про зниження підтримки соціал-демократичних партій в Західній Європі, в тому числі і в Австрії.

Соціал-демократична партія Австрії (СДПА; нім. Sozialdemokratische Partei Österreichs, SPÖ) є однією з найбільших політичних сил лівого

спрямування в країні. Партія пройшла свій шлях від успіху у 70-80 рр. XX ст., коли частка голосів за партію становила в середньому близько 50% до партійної кризи у 2013 р., коли історичний мінімум склав 28,8% голосів. На президентських виборах 2016 р. кандидат від партії Рудольф Хундсторфер (нім. Rudolf Hundstorfer) набрав всього 11,28% голосів, не пройшовши до другого туру. Незважаючи на те, що на виборах до Національної ради 2017 р. СДПА зайняла другу позицію, отримавши 26,86% голосів, партія пішла в опозицію, поступившись своїм місцем в парламентській коаліції правопопулістській Партії Свободи (АПС, нім. Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ).

Аналіз потоків виборців між парламентськими партіями (НЕТТО) останніх чотирьох виборчих циклів в Австрії дає нам можливість виділити специфіку втрати голосів СДПА. Так, якщо в Німеччині голоси соціал-демократів переходили до вкрай лівих і правих, у Франції – центристів і вкрай лівих, а в Нідерландах – до всіх точок спектра [18], то в Австрії спостерігається стійка тенденція переходу більшої кількості голосів до правих популістів. Згідно рис. 2. з виборців СДПА в 2002 р. 99000 в 2006 р. віддали свої голоси партіям «Альянс за майбутнє Австрії» (АБА, нім. Bündnis Zukunft Österreich, BZÖ) і АПС; 227000 виборців, що проголосували в 2006 р. за СДПА, в 2008 р. проголосували за АБА і АПС; 56000 виборців СДПА в 2008 р. віддали перевагу АПС і партії «Команда Штронаха для Австрії» (нім. Team Stronach für Österreich, FRANK) в 2013 р.; 141000 тих, хто голосував в 2013 р. за СДПА, в 2017 р. віддали свої голоси АПС.

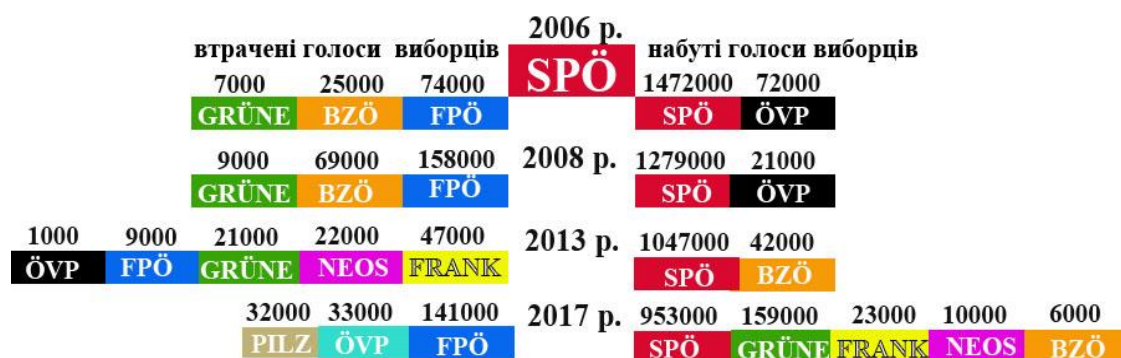

Рис. 2. Походження голосів СДПА: втрати та придбання

Джерело: розраховано та складено автором на основі даних [24].

Таким чином, ми бачимо, що СДПА більше втрачає голосів своїх виборців, ніж отримує від інших партій. Винятком є парламентські вибори в 2017 р., в яких не брали участь партія «Команда Штронаха для Австрії» і АБА, яка почала втрачати свої позиції після трагічної смерті 11 жовтня 2008 р. свого лідера Й. Хайдера в автомобільній катастрофі. Також в результаті партійної кризи «Зелені – Зелена альтернатива» (Зелені, нім. Die Grünen – Die Grüne Alternative, GRÜNE) не пройшли в парламент. Частина голосів виборців цих партій в 2017 р. перейшла до СДПА. При цьому 32000 виборців СДПА 2013 р. проголосували в 2017 р. за «Список Петера Пільца» (нім. Liste Peter Pilz, PILZ), першу в австрійському партійному ландшафті партію лівого популістського спрямування, створеної 26 липня 2017 р., що за останні чотири виборчих циклу є максимальною часткою віддачі голосів соціал-демократів парламентським лівим партіям, до яких належали раніше тільки Зелені.

У кожній державі виділяють різні, індивідуальні причини цього розвитку. Але існують і спільні коріння, що пояснюють кризу, з якою

стикаються соціалісти і соціал-демократи в багатьох країнах. По-перше, партії втратили багатьох своїх основних виборців. Європейська соціал-демократія, яка народилася з робітничого руху XIX ст., мала велику опорну базу, на яку вона могла б розраховувати при голосуванні. Зараз в умовах депопуляції населення і глобалізації виробництва відбувається процес розмивання робітничого класу, зникають умови, які десятиліттями підтримували соціал-демократів по всій Європі [22]. По-друге, соціал-демократи, звертаючись до цільової аудиторії перестали враховувати її специфіку. По-третє, внаслідок кризових явищ в ЄС, міграційної кризи, поглиблення нерівності відбувається радикалізація, як правого, так і лівого електорату. Австрійські соціал-демократи не є винятком - СДПА перестала бути «партією робітників», її опорна база в даний час більше голосує за АПС. Це підтверджує проведений нами аналіз досліджень австрійського Інституту соціальних досліджень і консалтингу SORA (див. табл. 1). Так, якщо в 2006 р. за СДПА голосували 51% виборців, що були робітниками, то в 2017 р. всього 19%, тоді як за АПС – 59%.

Таблиця 1.

Виборці СДПА і АПС за родом зайнятості / професії, у %

Рік виборів	2006 р.		2008 р.		2013 р.		2017 р.	
Назва партії	СДПА	АПС	СДПА	АПС	СДПА	АПС	СДПА	АПС
виборці за родом зайнятості / професії								
робітники	51	14	37	28	24	33	19	59
службовці	36	10	24	20	26	25	26	26
самозайняті	20	5	10	12	5	18	14	23
пенсіонери	39	11	38	18	34	17	39	16

Джерело: розраховано та складено автором на основі даних [24].

Таким чином, праві і ліві популістські партії в Австрії, як і в інших країнах Західної Європи, стали привабливими для груп, які традиційно підтримують соціал-демократів. І якщо соціал-демократи хочуть забезпечити собі міцне політичне і соціальне лідерство в Австрії у XXI ст., немає ніякого шляху, крім як фундаментальне оновлення партії. Це перезавантаження повинне охопити як мінімум два основних напрямки: 1) нова партійна програма, в якій СДПА формулює бачення себе і своїх політичних поглядів в майбутньому; 2) комплексна структурна відкритість і демократизація відділень партії.

Варто відзначити, що всі попередні програми СДПА приймалися за часів змін, які вимага-

ли фундаментальної переорієнтації соціал-демократії перед новими соціально-політичними викликами: після політичної організаційної угоди програма Лінца у 1926 р. шукала стратегію для принципово мінливих умов в демократичній республіці. Програма 1958 р., після війни і нацистського правління, була сформульована в контексті зароджуваного «економічного дива» і першої повномасштабної участі СДПА в боротьбі за політичну та економічну владу. У програмі 1978 р. розглядалися ключові проблеми, пов'язані з економічними, соціальними і екологічними невдачами в кінці «золотої ери капіталізму», і було розроблено бачення фундаментальних соціальних змін через призму «соціальної демо-

кратії». Винятком в цьому контексті була партійна програма СДПА 1998 р., яка представляла собою відносно оборонну програмну вимогу [20, с. 223]. Також структурно СДПА перейшла

в ХХІ ст. без істотних змін і мала потребу у відновленні, щоб зробити партію більш привабливою не тільки для її членів, кількість яких має тенденцію до зниження (див. рис. 3).

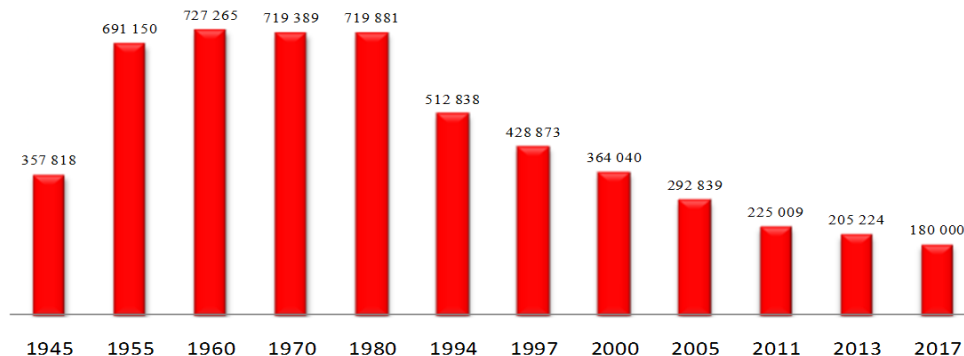

Рис. 3. Кількість членів СДПА

Джерело: складено автором на основі даних [23, с. 160; 31; 32].

Нова програма повинна була принести фундаментальні цінності соціал-демократичного руху в ХХІ ст. і дати відповіді на виклики сьогодення: міграційні процеси, добробут держави, процеси глобалізації. Мета СДПА, що стосується змісту і структури, полягала у врахуванні соціальних змін і позиціонуванні себе як партії, котра проводить сучасну, конструктивну, альтернативну політику [13].

З метою проведення організаційної реформи і оновлення партійної програми на 42-му Федеральному партійному з'їзді СДПА в жовтні 2012 р. було прийнято рішення почати нову і широкую дискусію про майбутню роль партії [11].

У процесі реформи СДПА, в результаті якої була прийнята нова політична програма партії і вдосконалений організаційний Статут, можна виділити ряд етапів.

Перший етап охоплює період з травня 2014 р. по червень 2015 р. [13], в ході якого відбувалося обговорення ідей нової програми і організаційної реформи партії. Відповідальними були призначені заступник голови фракції в парламенті (з 2013 р. по 2017 р.), а також керівник інституту Реннера Йозеф Кап (нім. Josef Cap) і Карл Блеха (нім. Karl Blecha), який очолював з 1999 р. по 2018 р. Союз пенсіонерів СДПА. За участю численних відділень партії вони підготували різні документи.

Так, вже в листопаді 2014 р. на 43-му партійному з'їзді СДПА керівник партії Вернер Файман (нім. Werner Faymann) дав старт до обговорення нової партійної програми і проекту

організаційної реформи, яка повинна була відповідати принципам відкритості, прозорості, демократичності і охоплювати всі партійні рівні [21]. Обговорення ідей і пропозицій по новій програмі стало першим етапом для розробки Дискусійного документа [14], проекту тексту програми [15], яку планувалося прийняти на партійному з'їзді у 2016 р. Що стосується організаційної реформи, то вже на 43-му з'їзді приймаються перші основні рішення. Зокрема, до Статуту [26] вносяться такі зміни, як: 1) для прийняття рішень виконавчих органів організації різного рівня, в тому числі і федерального, обов'язково враховується думка членів організації, якщо її висловлять не менш 10% (раніше 15%), опитування думки членів організації проводиться до прийняття рішення (розділ II, § 7 (2)); 2) в розділ IV був доданий новий параграф 56а про створення та функціонування Тематичної ради, яка буде збиратися в ті роки, коли не проводиться Федеральний партійний з'їзд, і буде обговорювати одну пріоритетну політичну тему, яку визначає Федеральний партійний виконавчий комітет. Також були представлені ряд пропозицій для подальшого обговорення реформи організаційної структури СДПА. Таким чином, результатом цього етапу стало прийняття деяких змін до Статуту СДПА.

Другий етап – з осені 2015 р. по літо 2016 р. – був присвячений обговоренню особливо важливих проблем, які повинні були відображатися в новій політичній програмі з метою підготовки Дискусійного документа [13]. На партійному

з'їзді в 2016 р. планувалося прийняти нову програму і організаційний Статут. Але результати президентських виборів 2016 р. привели до турбулентності у СДПА, яка закінчилася відставкою канцлера В. Файмана та призначенням нового – Крістіана Керна (нім. Christian Kern), який став і лідером партії. Він прийняв проект Й. Капа і К. Блеха, назвавши його «акуратним, дуже цікавим текстом», концепція якого була скоріше основою для нової коаліційної угоди, але містила надто мало програмних положень, а К. Керн хотів побачити програму на майбутнє. Таким чином, він відновив і продовжив весь процес розпочатих реформ, призначивши відповідальною нового керівника інституту Реннера Марію Мальцніг (нім. Maria Maltschnig), яка повинна була в процесі обговорень структурувати попередні пропозиції, розділити їх на блоки і включити нові ідеї з метою зробити нову програму інноваційною та мужньою, а організаційну структуру партії більш відкритою [27].

К. Керн бачив завдання в тому, щоб об'єднати та інтегрувати різні думки за критерієм прогресивного розуміння політики і не приймати поділу між містом і селом. Ось чому він пропонував використовувати терміни «інновації і справедливості» та «захист і можливості» в якості базових тез обговорення нової програми партії. Йшлося про те, щоб отримати вигоду з можливостей глобалізації і розвитку технологій, забезпечуючи при цьому захист тим, хто його потребує; про модернізацію суспільства, сприяння інноваціям і в той же час забезпечення справедливості в широкому сенсі – з точки зору статі, здоров'я, освіти і рівня соціального захисту. К. Керн підкреслював, що нова партійна програма повинна бути створена в відкритому процесі, щоб соціальна більшість могла сказати: «Ось мої ідеї! Це моя партія! Вона представляє мої цінності!». Для цього були запропоновані різноманітні форми участі в обговоренні [16].

Проект програми став результатом третього етапу, який охопив період з осені 2016 р. по травень 2018 р. Так, 30 квітня 2018 р. партійним керівництвом був представлений Дискусійний документ, обговорення якого проходило з лютого по квітень. Критика і пропозиції були включені в проект програми, який був представлений 25 травня 2018 р. [13].

До Федерального партійного з'їзду, запланованого на жовтень 2018 р., СДПА пройшла через довгий дискусійний процес, де онлайн-дискусії проходили у всіх землях і округах. У дискусії

щодо програми взяли участь 16 000 членів, запрошених членів, співчуваючих і зацікавлених людей. Було написано більше 1500 конструктивних коментарів на створеній платформі для обговорення zukunftsprogramm.at і організовано понад 200 дискусійних заходів по всій Австрії, в тому числі з дружніми організаціями. Голосування, проведене в період з 25 травня по 29 червня 2018 р., показало, що 85% з приблизно 38 000 учасників опитування підтримали нову партійну програму, а всі пропонувані заходи щодо реформування партії були прийняті більш ніж на 70%. Особливістю було те, що вперше в історії СДПА всі 170 000 членів мали можливість проголосувати за положення нової організаційної реформи і програми партії, вибравши для себе найбільш зручний спосіб – або онлайн, зайшовши на платформу zukunftsprogramm.at, або особисто в офісі партії, або поштою [25; 30].

Але запланований партійний з'їзд відклали, так як у вересні 2018 р. К. Керн добровільно склав з себе повноваження керівника СДПА через необхідність концентрації своїх зусиль і діяльності на виборах голови Єврокомісії, які пройдуть в травні 2019 р. [2]. 24 листопада на 44-му Федеральному партійному з'їзді, який проходив під девізом «Нова сила. Новий дух» (нім. «Neue kraft. Neuer mut»), 97,81% голосами делегатів офіційно був обраний новий лідер партії – колишній міністр охорони здоров'я Австрії Памела Ренді-Вагнер (нім. Pamela Rendi-Wagner). Вперше у 130-річній партійній історії пост глави зайняла жінка, отримавши велику підтримку (для порівняння: у 2016 р. К. Керна підтримали 96,8% делегатів) [29]. На цьому ж з'їзді була затверджена нова партійна програма, розрахована на 20 років і проект резолюції «Майбутнє і успіх для народу Австрії».

Ключовими моментами нової програми є цифрова революція, справедливий розподіл роботи і робочого часу, ресурсів і можливостей, а також освіта, соціальне забезпечення, гідна старість, розширення некомерційного будівництва житла, вимушена міграція, екологічні проблеми, зокрема глобальне потепління. У програмі робиться акцент на те, що: СДПА була і є партією робітників і тих, хто потребує підтримки інших; СДПА виступає проти економічної системи, яка орієнтована не на людей і їх добробут, а виключно на отримання прибутку; виступає за соціальну демократію замість постдемократії. Підкреслюється важлива роль транскордонного співробітництва з прогресивними партіями,

громадськими рухами, громадянським суспільством і профспілками [17, с. 5-17]. У новій програмі СДПА представила своє бачення вирішення проблеми вимушеної міграції та інтеграції, яке виражається насамперед у боротьбі з причинами міграції та створення умов для існування в країнах-джерелах міграції [17, с. 19]. При цьому автори програми акцентують увагу, що ці обидві проблеми важливі, але їх не слід об'єднувати. Заявляючи «інтеграція перед імміграцією», перше питання полягає в тому, як у відкритому плюралістичному суспільстві Австрія може стати будинком для всіх людей, які проживають в ній. Питання про те, як ми можемо допомогти нужденним і забезпечити впорядкованість міграції, повинне розглядатися окремо [17, с. 51]. У програмі підкреслюється прихильність Женевській конвенції про біженців та гуманітарному зобов'язанню надати притулок біженцям від терору, насильства і війни, але виділяються деякі аспекти, а саме:

1) тим, хто шукає захисту, найкраще допомагати на місцях. Це означає сприяння створенню міжнародних об'єктів для біженців в сусідніх регіонах і країнах, а також підтримку зусиль з надання допомоги та інтеграції в країнах транзиту і приймаючих країнах глобального Півдня;

2) люди, які шукають захисту в ЄС, повинні бути справедливо розподілені відповідно до економічних показників і населення держав-членів.

Для вирішення даного питання СДПА виступають за європейську систему надання притулку з однаковими процедурами і стандартизованими послугами, створення і розвиток законних і безпечних маршрутів для біженців в Європу і функціонування захисту зовнішніх кордонів ЄС [17, с. 19].

Що стосується ставлення партії до процесів глобалізації, то вона вважає, що глобалізація зробила світ меншим, але не справедливим. Перед обличчям глобальних проблем, коли багато викликів можуть бути вирішені тільки на міжнародному рівні, потрібно діяти одночасно локально і глобально. Тому інтернаціоналізм соціал-демократії більш сучасний, ніж будь-коли [17, с. 17]. Таким чином ми бачимо, що в новій політичній програмі СДПА пропонує виборцям своє бачення вирішення проблем ХХІ ст.

У другий день партійного з'їзду відбувалося обговорення і голосування за всіма подальшими пропозиціями і резолюціями, у тому числі за новий Статут партії [10].

Структурно організаційний Статут СДПА 2018 р. відрізняється тим, що окремі питання,

що розглядаються в III і IV розділах в Статуті 2014 р., були винесені в окремі розділи, такі як «Право голосу», «Виборчий кодекс СДПА», «Федеральний з'їзд партії і федеральні органи СДПА». З метою залучення нових членів партії в організаційний Статут був доданий новий розділ, присвячений можливості отримання статусу гостьового члена строком на один рік з правом стати постійним членом СДПА (Статут, Розділ III, §15-§21). Також важливі моменти нового Статуту включають у себе посилення ролі рядових членів партії, розширення тематичних і проектних ініціатив, що може стати привабливим для політично активних молодих людей, які зможуть запропонувати свої ідеї та інші важливі положення. Незмінним залишилася квота жінок в 40% в складі всіх органів і при складанні списків кандидатів від партії на вибори всіх рівнів (Статут, Розділ V, §27 (п.1-2)).

Таким чином, прийняття нової політичної програми, а також внесення змін до Статуту стало завершальним етапом, що охопив період з травня 2018 р. по листопад 2018 р.

Висновки.

Викладене дозволяє зробити висновок – однією з помітних тенденцій в політичному житті Європи в ХХІ ст., в тому числі і в Австрії, є криза соціал-демократичних рухів. Їх нішу поступово займають праві і ліві популістські партії. У випадку СДПА такі фактори, як значне зниження кількості членів партії з 2000 р.; застаріла політична програма, яка не могла дати відповіді на головні, хвилюючі виборців проблеми ХХІ ст.; втрата голосів більшої кількості своїх виборців на користь правих популістських партій виступили тригером модернізації ідеології і комплексної організаційної реформи партії.

Соціал-демократична партія Австрії пройшла довгий шлях до оновлення своїх програмних установок і організаційної структури, який зайняв 4 роки. Можливо, однією з причин стала часта зміна керівників партії за період реформування, що не властиво для СДПА. Особливістю цього процесу – це те, що вперше в історії СДПА нова партійна програма і організаційна реформа розроблялися відкрито і за положення могли голосувати всі члени партії. Відзначимо, що найбільша партійна реформа в історії Австрійської народної партії (АНП, нім. Österreichische Volkspartei, ÖVP) під назвою «Еволюція Народної партії», результатом якої стало прийняття нової основної програми і модернізованого організаційного Статуту, зайняла всього рік (з березня

2014 р. по травень 2015 р.), а сам процес, також як і у СДПА, був відкритим – відповідно до принципу «від низу до верху, а не зверху вниз». І якщо результати реформ АНП вже помітні були на виборах до Національної ради 2017 р., коли

партія посіла перше місце, отримавши 31,47% голосів, а лідер – Себастьян Курц (нім. Sebastian Kurz) став Федеральним канцлером, то перші результати СДПА ми зможемо побачити лише на виборах до Європарламенту в 2019 р.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Вайнштейн Г. И. Трансформация западноевропейского политического ландшафта и институционализация антисистемной политики / Г. И. Вайнштейн // Мировая экономика и международные отношения. – 2018. – № 5. – С. 17-28.
2. Впервые в истории SPÖ австрийскую партию возглавит женщина. Дата публікації: 25.09.2018. – Режим доступу: <http://austria-today.ru/?p=13059> (дата звернення: 10.10.2018).
3. Орлов А. А. Европейская социал-демократия: трудный путь к возрождению // Ежегодник ИМИ – 2012 / А. А. Орлов. – М.: МГИМО-Университет, 2012. – С. 12-32.
4. Холодковский К. Кризис левой политики / К. Холодковский // Мировая экономика и международные отношения. – 2018. – Т. 62. – № 9. – С. 26-35. doi: 10.20542/0131-2227-2018-62-9-26-35
5. Электоральная география 2.0. – Режим доступу: <https://www.electoralgeography.com/new/ru/>
6. Αποτελέσματα Βουλευτικών Εκλογών. – Режим доступу: <http://www.ekloges.ypes.gr/>
7. Assemblée Nationale de France. – Режим доступу: <http://www.assemblee-nationale.fr/>
8. Bundesministerium für Inneres der Republik Österreich. – Режим доступу: <https://www.bmi.gv.at/>
9. Bundeswahlleiter. – Режим доступу: <https://bundeswahlleiter.de/>
10. Das neue Organisationsstatut SPÖ. – Режим доступу: <https://www.spoe.at/wp-content/uploads/sites/739/2018/12/Statut2018.pdf>
11. Das neue Programm der SPÖ. Дата публікації: 17.09.2014. – Режим доступу: <http://wienmachtprogramm.at/das-neue-programm-der-spoe>
12. Derfor sliter Europas sosialdemokrater. Дата публікації: 02.02.2018. – Режим доступу: <https://www.nettavisen.no/nyheter/utenriks/--derfor-sliter-europas---socialdemokrater/3423411793.html>
13. Der Prozess // SPÖ Zukunftsprogramm. – Режим доступу: <https://zukunftsprogramm.at/prozess>
14. Diskussionspapier zum neuen Grundsatzprogramm. – Режим доступу: https://zukunftsprogramm.at/sites/zukunftsprogramm.at/files/attachments/diskussionspapier_zum_grundsatzprogramm.pdf
15. Entwurf für das neue Grundsatzprogramm der SPÖ 2018 // SPÖ Zukunftsprogramm. – Режим доступу: https://zukunftsprogramm.at/sites/zukunftsprogramm.at/files/programmmentwurf_2018-08-07.pdf
16. Für eine konstruktive Politikalternative // SPÖ Zukunftsprogramm. Дата публікації: 19.02.2018. – Режим доступу: <https://zukunftsprogramm.at/article/fuer-eine-konstruktive-politikalternative>
17. Grundsatzprogramm SPÖ. – Режим доступу: <https://www.spoe.at/wp-content/uploads/sites/739/2018/12/Parteiprogramm2018.pdf>
18. Henley J. 2017 and the curious demise of Europe's centre-left / J. Henley // The Guardian. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/politics/ng-interactive/2017/dec/29/2017-and-the-curious-demise-of-europes-centre-left>
19. Moschonas G. Historical Decline or Change of Scale: The Electoral Dynamics of European Social Democratic Parties (1950–2009) / G. Moschonas, J. Cronin, G. Ross, J. Shoch // What's Left of the Left: Democrats and Social Democrats in Challenging Times. – Durham: Duke University Press, 2011. – P. 50-89. doi: 10.1215/9780822394518-003
20. Niedermühlbichler G. Politik neu denken. Die Reform der SPÖ in bewegten Zeiten // Österreichisches Jahrbuch für politik 2016 / G. Niedermühlbichler. – 2017. – 221-231 s.
21. Parteiorganisation / Leitantrag des 43. Ordentlichen Bundesparteitages ... 28./29. November 2014. – Режим доступу: https://www.spoe.at/sites/default/files/la_11_parteiorganisation.pdf
22. Pauly M. European Social Democracy Extinct? // Social Europe. – Режим доступу: <https://www.socialeurope.eu/pauly>
23. Sidl G. Die Transformation der österreichischen Sozialdemokratie: Doktorin Dissertation der Philosophie, University of Vienna. Fakultät für Sozialwissenschaften. 2013. 412 s. – Режим доступу: <http://othes.univie.ac.at/32609/>
24. SORA Institute for Social Research and Consulting. – Режим доступу: <http://www.sora.at/>
25. SPÖ-Bundesparteitag (6) – Brunner: «Die Zukunft beginnt jetzt» - Grundsatzprogramm ist Ergebnis eines großen Beteiligungsprozesses // OTS. – Режим доступу: https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20181124_OTS0035/spoe-bundesparteitag-6-brunner-die-zukunft-beginnt-jetzt-grundsatzprogramm-ist-ergebnis-eines-grossen-beteiligungsprozesses
26. SPÖ Organisationsstatut 2014. – Режим доступу: https://www.politicalpartydb.org/wp-content/uploads/Statutes/Austria/AUSTRIA_SPOe_2014.pdf
27. SPÖ verschiebt Programm-Parteitag um ein Jahr // Die Presse. – Режим доступу: <https://diepresse.com/home/innenpolitik/5157392/SPOe-verschiebt-ProgrammParteitag-um-ein-Jahr>

28. Smyth P. Europe's crisis of social democracy // The Irish Times. – Режим доступу: <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/patrick-smyth-europe-s-crisis-of-social-democracy-1.3421053>.
29. Sprung an die SPÖ-Spitze: 97,8 Prozent für Rendi-Wagner // Kurier. – Режим доступу: <https://kurier.at/politik/inland/am-sprung-zur-parteispitze-rendi-wagner-appelliert-ans-herz-der-spo/400333740>
30. Ziel übertroffen! // SPÖ Zukunftsprogramm. – Режим доступу: <https://zukunftsprogramm.at/article/ziel-uebertroffen>
31. Zirnig D. Entwicklung und Überblick: Parteimitglieder in Österreich. – Режим доступу: <https://neuwal.com/2014/11/23/entwicklung-und-ueberblick-partemitglieder-in-oesterreich/>
32. Zwischen Nutzen und Idealen // ORF. – Режим доступу: <https://orf.at/v2/stories/2399160/2399159/>

REFERENCES

1. Vaynshteyn, G. I. (2018). Transformatsiya zapadnoevropeyskogo politicheskogo landshafta i institutsionalizatsiya antisistemnoy politiki [Transformation of the Western European political landscape and institutionalization of anti-system policy]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, 5, 17-28 [in Russian].
2. Vpervye v istorii SPÖ avstriyskuyu partiyyu vozglavit zhenshchina (2018, September 25). [For the first time in the history of the SPÖ the Austrian party will be headed by a woman]. Retrieved from: <http://austria-today.ru/?p=13059> [in Russian].
3. Orlov, A. A. (2012). Yevropeyskaya sotsial-demokratiya: trudnyy put k vrozozhdeniyu [European Social Democracy: the difficult path to rebirth]. *Yezhegodnik IMI – 2012*. Moscow: MGIMO-Universitet, 12-32 [in Russian].
4. Kholodkovskiy, K. (2018). Krizis levoy politiki [Left Policy Crisis]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia*, 62 (9), 26-35. doi: 10.20542/0131-2227-2018-62-9-26-35 [in Russian].
5. Elektoralnaya geografiya 2.0. [Electoral Geography 2.0]. Retrieved from: <https://www.electoralgeography.com/new/ru/> [in Russian].
6. Αποτελέσματα Βουλευτικών Εκλογών. Retrieved from: <http://www.ekloges.yypes.gr/>.
7. Assemblée Nationale de France. Retrieved from: <http://www.assemblee-nationale.fr/>.
8. Bundesministerium für Inneres der Republik Österreich. Retrieved from: <https://www.bmi.gv.at/Bundeswahlleiter>. Retrieved from: <https://bundeswahlleiter.de/>
9. Das neue Organisationsstatut SPÖ. Retrieved from: <https://www.spo.at/wp-content/uploads/sites/739/2018/12/Statut2018.pdf>
10. Das neue Programm der SPÖ (2014, September 17). Retrieved from: <http://wienmachtprogramm.at/das-neue-programm-der-spo>
11. Derfor sliter Europas sosialdemokrater (2018, February 02). *Nettavisen*. Retrieved from: <https://www.nettavisen.no/nyheter/utenriks/-derfor-sliter-europas-sosialdemokrater/3423411793.html>
12. Der Prozess. SPÖ Zukunftsprogramm. Retrieved from: <https://zukunftsprogramm.at/prozess>
13. Diskussionspapier zum neuen Grundsatzprogramm. Retrieved from: https://zukunftsprogramm.at/sites/zukunftsprogramm.at/files/attachments/diskussionspapier_zum_grundsatzprogramm.pdf
14. Entwurf für das neue Grundsatzprogramm der SPÖ 2018. SPÖ Zukunftsprogramm. Retrieved from: https://zukunftsprogramm.at/sites/zukunftsprogramm.at/files/programmmentwurf_2018-08-07.pdf
15. Für eine konstruktive Politikalternative (2018, February 19). SPÖ Zukunftsprogramm. Retrieved from: <https://zukunftsprogramm.at/article/fuer-eine-konstruktive-politikalternative>
16. Grundsatzprogramm SPÖ. Retrieved from: <https://www.spo.at/wp-content/uploads/sites/739/2018/12/Parteiprogramm2018.pdf>
17. Henley, J. (2017, December 29). 2017 and the curious demise of Europe's centre-left. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/politics/ng-interactive/2017/dec/29/2017-and-the-curious-demise-of-europes-centre-left>
18. Moschonas, G. (2011). Historical Decline or Change of Scale? The Electoral Dynamics of European Social Democratic Parties (1950-2009) in J. Cronin, G. Ross and J. Schoch (eds) *What's Left of the Left: Democrats and Social Democrats in Challenging Times* (Durham: Duke University Press), 50-85. doi: 10.1215/9780822394518-003
19. Niedermühlbichler, G. (2017). Politik neu denken. Die Reform der SPÖ in bewegten Zeiten. *Österreichisches Jahrbuch für politik* 2016, 221-231
20. Parteiorganisation (2014, November). *Leitantrag des 43. Ordentlichen Bundesparteitages ... 28./29*. Retrieved from: https://www.spo.at/sites/default/files/la_11_parteiorganisation.pdf
21. Pauly, M. (2018, January 26). *European Social Democracy Extinct? Social Europe*. Retrieved from: <https://www.socialeurope.eu/pauly>.
22. Sidl, G. (2013). Die Transformation der österreichischen Sozialdemokratie. (Doktorin Dissertation, University of Vienna). Retrieved from: <http://othes.univie.ac.at/32609/>
23. SORA Institute for Social Research and Consulting. Retrieved from: <http://www.sora.at/>
24. SPÖ-Bundesparteitag (6) – Brunner: «Die Zukunft beginnt jetzt» – Grundsatzprogramm ist Ergebnis eines großen Beteiligungsprozesses (2018, November 24). OTS. Retrieved from: https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20181124_OTS0035/spoe-bundesparteitag-6-brunner-die-zukunft-beginnt-jetzt-grundsatzprogramm-ist-ergebnis-eines-grossen-beteiligungsprozesses

25. *SPÖ Organisationsstatut 2014*. Retrieved from: https://www.politicalpartydb.org/wp-content/uploads/Statutes/Austria/AUSTRIA_SPOe_2014.pdf
26. SPÖ verschiebt Programm-Parteitag um ein Jahr (2017, January 20). *Die Presse*. Retrieved from: <https://diepresse.com/home/innenpolitik/5157392/SPOe-verschiebt-ProgrammParteitag-um-ein-Jahr>
27. Smyth, P. (2018, March 10). Europe's crisis of social democracy. *The Irish Times*. Retrieved from: <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/patrick-smyth-europe-s-crisis-of-social-democracy-1.3421053>
28. Sprung an die SPÖ-Spitze: 97,8 Prozent für Rendi-Wagner (2018, November 24). *Kurier*. Retrieved from: <https://kurier.at/politik/inland/am-sprung-zur-parteispitze-rendi-wagner-appelliert-ans-herz-der-spo/400333740>
29. *Ziel übertroffen! SPÖ Zukunftsprogramm*. Retrieved from: <https://zukunftsprogramm.at/article/ziel-uebertroffen>
30. Zirnig, D. (2014, November 23). *Entwicklung und Überblick: Parteimitglieder in Österreich*. Retrieved from: <https://neuwal.com/2014/11/23/entwicklung-und-ueberblick-partemitglieder-in-oesterreich/>
31. *Zwischen Nutzen und Idealen* (2017, August 17). *ORF*. Retrieved from: <https://orf.at/v2/stories/2399160/2399159/>

Парлюк Владислав Ігорович

Аспірант

Маріупольський державний університет

87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Parlyk Vladislav

Postgraduate Student

Mariupol State University

129a, Budivelnikiv Ave., Mariupol, 87500, Ukraine

Email: parlykvladislav@gmail.com

ORCID 0000-0002-3654-4697

Цитування: Парлюк В. І. Пошук напрямів виходу з кризи соціал-демократичного руху Австрії / В. І. Парлюк // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 2. – С. 69-79.

Citation: Parlyk, V.I. (2019). Пошук напрямів виходу з кризи соціал-демократичного руху Австрії [The search of ways out of crisis of the Social Democratic Movement of Austria]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (2), 69-79.

Стаття надійшла / Article arrived: 18.01.2018

Схвалено до друку / Accepted: 21.02.2019

Біженці з країн Балтії в таборах Центральної та Західної Європи у контексті американської «політики невизнання» в другій половині 1940-х рр.

Володимир Юшкевич, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті висвітлюється один із проблемних аспектів у американсько-радянських відносинах перших повоєнних років – питання «спірних біженців», що пов'язане з невизнанням США радянської анексії країн Балтії та здійсненням СРСР примусової репатріації. Американська дипломатія часів президентства Франкліна Делано Рузвельта дотримувалася «політики невизнання», оформленої в Доктрині Стімсона (7 січня 1932 р.) та Декларації Веллеса (23 липня 1940 р.). Проголошені зовнішньополітичні акти, однак, не вели за собою зниження рівня відносин з країною-агресором. При цьому офіційний Вашингтон не вважав балтійців громадянами СРСР та зберіг дипломатичні представництва Литви, Латвії та Естонії у США. За адміністрації Президента Гаррі Трумена курс щодо невизнання «добровільного входження трьох прибалтійських республік до складу СРСР» продовжився.

З'ясовано, що після завершення Другої світової війни біженці та переміщені особи з окупованих Радянським Союзом країн Балтії опинилися на території Австрії, Італії, Франції, Швейцарії. Великий контингент перебував у межах американської окупаційної зони в Німеччині, переважну більшість становили вихідці з Литви. Звернуто увагу на чинники, які призвели до масової втечі литовців, латвійців, естонців у 1943–1944 роках. Підкреслено особливе місце американських діаспорних громадських організацій у зборі фінансової допомоги та координації своєї діяльності з Держдепом США. Окремо відзначено роль представників католицької та протестантської національних церков.

Здійснено аналіз листування очільників американських дипмісій Литви (Повілас Жадейкіс), Латвії (Альфредс Білманіс) та Естонії (Йоханнес Каїв) з Держдепом США. Балтійські дипломати постійно наголошували на необхідності протистояння радянській пропагандистській машині стосовно заперечення «добровільної радянізації Прибалтики» і практики огульного звинувачення біженців у «зрадництві» та «колаборації з німцями». У свою чергу, вони вказували на потребу поширення юрисдикції міжнародних організацій на балтійських біженців, визначення їх правового статусу та недопущення їх визнання радянськими громадянами в деяких країнах Європи.

У статті розглянуто джерельний потенціал дипломатичної переписки документів американського зовнішньополітичного відомства. Звертається увага на аналіз даного питання в працях зарубіжних істориків.

З'ясовано, що при вирішенні проблеми біженців та переміщених осіб американська дипломатія у перші повоєнні роки перебувала у пошуку консенсусу між гуманітаристськими мотивами по забезпеченню права людини на притулок та виконанням союзницьких зобов'язань у питаннях діяльності радянських репатріаційних місій. Проте «балтійські біженці» становили окрему категорію, яких у зв'язку з невизнанням анексії американці на контрольованих ними територіях намагалися не видавати СРСР.

Ключові слова: США; Держдеп; переміщені особи; балтійські біженці; декларація Веллеса; політика невизнання

Refugees from the Baltic states in the camps of Central and Western Europe in the context of the American «non-recognition policy» in the second half of the 1940's

Volodymyr Yushkevych, Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article covers one of the problematic aspects of US-Soviet relations in the first post-war years - the issue of «the controversial refugees», appeared due to non-recognition by the United States of Soviet annexation of the Baltic States and the conduct of forced repatriation by the USSR. American diplomacy during the presidency of Franklin Delano Roosevelt adhered to the «non-recognition policy», concluded in the Stimson Doctrine (January 7, 1932) and the Welles Declaration (July 23, 1940). However, declared foreign policy acts did not lead to a decrease of the level of official relations with the aggressor state. At the same time, the official Washington did not consider the Balts as citizens of the USSR and retained the diplomatic missions of Lithuania, Latvia and Estonia in the United States. Under the administration of President Harry Truman, the course of non-recognition of the «voluntary entry of the three Baltic republics into the USSR» continued.

It was researched that after the end of the Second World War, refugees and displaced persons from the Baltic-occupied Soviet Union were located in Austria, Italy, France and Switzerland. The large contingent was within the limits of the American occupation zone in Germany, the vast majority were immigrants from Lithuania. The attention was paid to the factors that led to the mass exodus of Lithuanians, Latvians, Estonians from 1943 to 1944. It is outlined the special place of American diaspora civic organizations in collecting of financial assistance and coordination of their activities with the US State Department. It is also defined the role of representatives of the Catholic and Protestant national churches.

The researched paper contains an analysis of correspondence between the leaders of the American diplomatic missions of Lithuania (Povilas Žadeikis), Latvia (Alfrēds Bīlmanis) and Estonia (Johannes Kaiv) with the US Department of State. Baltic diplomats constantly emphasized the need to confront the Soviet propaganda machine with regard to the denial of the «voluntary Sovietization of the Baltic» and the practice of sweeping accusation of refugees in «betrayal» and «cooperation with the Germans». In turn, they pointed to the need to extend the jurisdiction and mandate of international organizations on Baltic refugees, to determine their legal status and to prevent their recognition as the Soviet citizens in some European countries.

The article deals with the documental potential of the diplomatic correspondence of the US foreign policy department. Attention is drawn to the analysis of this issue in the research works of foreign historians.

During the first post-war years in matter of refugees' problem and displaced persons, it was found that American diplomacy was in search of consensus between humanitarian reasons for ensuring human rights to asylum and the fulfillment of allied obligations in course of the activities of Soviet repatriation missions. However, «Baltic refugees» were a separate category, which Americans tried not to extradite from their occupied territory to the USSR cause of their non-recognition policy of Soviet annexation of Baltic states.

Keywords: *USA; Department of State; Displaced Persons; Baltic refugees; Welles Declaration; non-recognition policy*

Беженцы из стран Балтии в лагерях Центральной и Западной Европы в контексте американской «политики непризнания» во второй половине 1940-х гг.

Владимир Юшкевич, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

В статье освещается один из проблемных аспектов в американо-советских отношениях первых послевоенных лет – вопрос «спорных беженцев», связанный с непризнанием США советской аннексии стран Балтии и осуществлением СССР принудительной репатриации. Американская дипломатия времен президентства Франклина Делано Рузвельта придерживалась «политики непризнания», оформленной в Доктрине Стимсона (7 января 1932) и Декларации Уэллеса (23 июля 1940). Провозглашенные внешнеполитические акты, однако не вели за собой понижение уровня отношений со страной-агрессором. При этом официальный Вашингтон не считал балтийцев гражданами СССР и сохранил дипломатические представительства Литвы, Латвии и Эстонии в США. При администрации Президента Гарри Трумэна курс по непризнанию «добровольного вхождения трех прибалтийских республик в состав СССР» продолжился.

Установлено, что после окончания Второй мировой войны беженцы и перемещенные лица из оккупированных Советским Союзом стран Балтии оказались на территории Австрии, Италии, Франции, Швейцарии. Большой контингент находился в пределах американской оккупационной зоны в Германии, подавляющее большинство составляли выходцы из Литвы. Обращено внимание на факторы, которые привели к массовому бегству литовцев, латышей, эстонцев в 1943–1944 годах. Подчеркнуто особое место американских диаспорных общественных организаций в сборе финансовой помощи и координации своей деятельности с Госдепом США. Отдельно отмечена роль представителей католической и протестантской национальных церквей.

Осуществлен анализ переписки руководителей американских дипмиссий Литвы (Повилас Жадейкис), Латвии (Альфредс Билманис) и Эстонии (Йоханнес Каив) с Госдепом США. Балтийские дипломаты постоянно подчеркивали необходимость противостояния советской пропагандистской машине относительно отрицания «добровольной советизации Прибалтики» и практики огульного обвинения беженцев в «предательстве» и «коллораации с немцами». В свою очередь, они говорили о необходимости распространения юрисдикции международных организаций на балтийских беженцев, определения их правового статуса и недопущения их признания советскими гражданами в некоторых странах Европы.

В статье рассмотрен исходный потенциал дипломатической переписки документов американского внешнеполитического ведомства. Обращается внимание на анализ данного вопроса в трудах зарубежных историков.

Вияснено, що при вирішенні проблеми беженців і перемещених осіб американська дипломатія в перші післявоєнні роки знаходилась в пошуку консенсусу між гуманітаристськими мотивами по забезпеченню права людини на притулок і виконанням союзницьких зобов'язань в питаннях діяльності радянських репатріаційних мисій. Однак «балтійські беженці» становили окрему категорію, котрої в зв'язі з непризнанням анексії, американці на контрольованих ними територіях намагались не видавати СРСР.

Ключові слова: США; Госдеп; перемещенные лица; балтийские беженцы; декларация Уэллеса; политика непризнания

Постановка проблеми.

Одним із природних, але водночас і трагічних наслідків великих військових конфліктів є кардинальні демографічні перетворення, пов'язані не лише з прямими безповоротними людськими втратами, тимчасовими змінами статевих-вікових співвідношень, але й з масовим переміщенням населення. Після завершення Другої світової війни однією з найактуальніших тем в роботі різноманітних Союзних контрольних комісій було питання біженців та переміщених осіб. Світова спільнота вперше зіткнулася із подібним викликом у настільки серйозних масштабах. Завершення війни констатувало утвердження США у ролі одного зі світових лідерів. Враховуючи нові реалії, безпосередньо із питанням біженців регулярно «зіштовхувалися» американські окупаційні контингенти в європейських країнах, військова адміністрація та міжнародні організації, фінансування яких здійснювалося значною мірою за рахунок внесків зі США. Актуальність дослідження пов'язана з важливим місцем Сполучених Штатів у процесі відбудови зруйнованої Європи, участі у вирішенні долі переміщених осіб та формування нової міжнародної системи опіки над біженцями після 1945 р.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблема американської участі у полегшенні долі балтійських біженців досліджувалась у загальному контексті повоєнної проблеми переміщених осіб у Європі і актуалізована у працях Метью Франка [3; 4] і Джеральда Коена [1] та Марка Вімана [23], які також розглядали політику американської дипломатії та окупаційних військових адміністрацій щодо вирішення європейської «кризи біженців». Окремим аспектом у контексті американського геополітичного протистояння з комуністичним блоком місце балтійських біженців у зовнішній політиці США розглядали Бернард Меджі [6] та Джонатан Льюїс [5].

Варто зазначити, що значним джерельним потенціалом для аналізу даної проблеми володіють неопубліковані матеріали американсь-

кого зовнішньополітичного відомства з Національного архіву США. Мова йде про листування (інструкції, звіти, меморандуми) між чиновниками Держдепу США та представниками Балтійських дипмісій і громадських організацій.

Мета дослідження пов'язана з ґрунтовним аналізом документів Державного департаменту США перших повоєнних років для з'ясування внеску американської сторони у справу полегшення долі «балтійських ді-пі», що перебували на звільненій від нацистів території Західної та Центральної Європи та залучення в науковий обіг невідомих сюжетів, не висвітлених у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Виклад основного матеріалу.

Радянський Союз, починаючи з 1943 р., намагався добитися від колег по антигітлерівській коаліції визнання своїх територіальних придбань, здійснених у 1939–1940 рр. Наступним кроком, за логікою офіційної Москви, мала стати видача радянським репатріаційним місіям сотень тисяч втікачів з анексованих територій. Норму щодо передачу більшовикам «військовополонених та цивільних осіб», що мали громадянство СРСР, вдалося зафіксувати в окремій угоді зі США, укладеній 11 лютого 1945 р. в Ялті. Доповнював Ялтинський договір своєрідний технічний протокол (дорожня карта) «План передачі через лінію військ колишніх військовослужбовців та цивільних осіб, звільнених Червоною Армією та силами союзників», який підписали 22 травня 1945 р. у Галле. У середовищі союзників тривала дискусія стосовно правової юрисдикції радянських репатріаційних місій. Дискутованими лишалися «спірні особи» – громадяни анексованих СРСР територій у 1939–1940 рр.

Декларація заступника держсекретаря США Самнера Веллеса від 23 липня 1940 р. містила застереження та була виявом негативного ставлення до анексії балтійських держав [7, р. 401–440]. Позиція С. Веллеса стала продовженням «політики невизнання», започаткованої «доктриною Стімсона», що була реакцією на японську окупацію Маньчжурії [22, р. 48.]. У рамках цієї концепції

Сполучені Штати обмежилися морально-психологічним актом осуду, не застосовуючи санкцій до країни-агресора. Після 1940 р. у США офіційно продовжували свою діяльність балтійські дипмісії (литовське та латвійське посольства у Вашингтоні та генеральне консульство Естонії у Нью-Йорку). Американці й надалі визнавали паспорти трьох країн, не вважаючи балтійців радянськими громадянами. Окрім того, США заморозили золотий запас та інше майно держав Балтії. Офіційно входження балтійських держав до СРСР окрім Сполучених Штатів не визнавав Ватикан. Переважна більшість країн світу не змогла сформулювати чітку позицію щодо визнання чи невизнання радянської анексії Балтії. У Британії, Франції та інших країнах, які офіційно не висловили підтримку дій СРСР, місії трьох країн мали неофіційний характер.

У своїх зверненнях до американського Держдепу представники балтійських країн очікували на відновлення своєї незалежності після завершення війни, ставлячи себе в один ряд з іншими малими окупованими країнами (Австрія, Чехословаччина, Норвегія, Данія, Нідерланди, Бельгія) [15, img. 112.]. Дипломати-вигнанці доводили, що держави Балтії упродовж воєнного часу тричі були окупованими Третім Рейхом та СРСР у 1940, 1941 та 1944 рр. Балтійські міграційні кола намагалися поширювати відомості про жахи радянської «подвійної окупації» – масові репресії та депортації місцевого населення.

Представники дипкорпусу країн Балтії у США наголошували на незаконному та агресивному характері анексії, здійсненої Радянським Союзом з порушенням великої кількості правових норм. Мова йшла про грубе недотримання з боку СРСР низки двосторонніх угод з Естонією (Тартуський мирний договір 2 лютого 1920 р., пакт про ненапад 4 травня 1932 р. (мав діяти до 31 грудня 1945 р.), пакт про взаємодопомогу 28 вересня 1939 р.), Латвією (Ризький мирний договір 11 серпня 1920 р., пакт про ненапад 5 лютого 1932 р. (мав діяти до 31 грудня 1945 р.), пакт про взаємодопомогу 5 жовтня 1939) та Литвою (Московський мирний договір 12 липня 1920 р., пакт про ненапад 28 вересня 1926 р. (мав діяти до 31 грудня 1944 р.), пакт про взаємодопомогу 10 жовтня 1939). Також екзильні дипломати наголошували на порушенні радянською стороною норм міжнародного права та відповідних угод: пакту Бріана-Келлога від 27 серпня 1928 р.; другої («засудження територіальних змін проти бажання народів»), третьої («відновлення

суверенних прав народів, позбавлених цього насильницьким шляхом») та шостої статей («життя в безпеці на власній території») Атлантичної хартії від 14 серпня 1941 р.; Декларації звільненої Європи від 11 лютого 1945 р.; першої статті Статуту ООН (право націй на самовизначення).

Наближення Червоної армії та загроза відновлення радянської окупації спричинили масову міграцію з країн Балтії у 1943–1944 рр. За даними Естонського комітету у Німеччині влітку 1945 р. перебувало близько сімсот вісімдесяти тисяч вихідців з окупованих країн Балтії. З них чотириста тисяч походили з Литви, триста тисяч з Латвії, вісімдесят тисяч – з Естонії. Втікачі рухалися переважно у західному напрямі. Колишній міністр пропаганди Латвії (1937–1940) та голова латвійського олімпійського комітету (1938–1940) Альфредс Єкабс Берзіньш повідомляв, що в квітні 1945 р. у Німеччині перебувало близько трьохсот тисяч примусово вигнаних осіб та добровільних втікачів від більшовизму з Латвії. Окрім того, станом на січень 1945 р. у Швеції було зареєстровано три тисячі сімсот біженців-латвійців. Багатьох латвійців, що намагалися втекти морем німці заарештовували. Серед них були колишні високопосадовці довоєнної Латвії – колишній міністр фінансів Альфредс Валдманіс (1938–1939), колишній міністр транспорту Бернхардс Ейнберге (1934–1940), посол у Німеччині Крієвінс, посол в СРСР Робертс Лепіньш, посол у Литві Сея. Латвійський посланець у Лондоні Чарлз Зарінс повідомляв, що у середині червня 1945 р. особливо важким було становище латвійських біженців у Баварії, які змушені були жити в лісах з браком харчування. Жодна міжнародна організація ще не встановила над ними опіки. Лише радянська сторона заявляла про готовність їх репатріювати. Дипломат просив американців не допустити цього.

За домовленістю з американцями у німецькому місті Грейц в Тюрингії було створено Латвійський комітет біженців, який очолив Карліс Скрібіс. Військовий комендант міста запевнив комітетників, що латвійців не будуть депортувати проти їх волі. Проте місцева німецька адміністрація різними способами намагалася розмістити латвійців у таборах переміщених осіб разом з іншими радянськими громадянами, які підлягали репатріації до СРСР [9, img. 92-95].

Питання допомоги вихідцям з балтійських держав у США постало наприкінці Другої світової війни, коли 19 січня 1945 р. Американський Червоний Хрест звернувся до Держдепу стосов-

но сприяння передачі медикаментів зі Швейцарії до Відня, де ними б розпоряджалася Литовська асоціація. Дипломати, відмовився підтримати цю ініціативу, вказавши, що Міжнародний Червоний Хрест (далі – МЧХ) зможе впоратися власними силами [8, *img.* 176-177].

Влітку 1945 р. питання допомоги балтійським біженцям розглядалося знову. МЧХ звернувся до дипломатів трьох країн стосовно співпраці з питань надання допомоги балтійцям, що перебували в Німеччині, Австрії та Італії. Виконавчий директор нью-йоркського Об'єднаного Литовського фонду допомоги Америки (далі – ОЛФДА) Джозеф Лауцка ініціював збір коштів та одягу для литовських біженців у Європі. За даними МЧХ у червні 1945 р. у німецьких таборах перебувало триста тисяч литовців, ще п'ятдесят тисяч – в австрійських. Литовський посол у Вашингтоні Повілас Жадейкіс висловив сподівання, що за сприяння МЧХ литовський допомогивий фонд власними силами найближчим часом здатен надати допомогу десяти тисячам співгромадян, котрі перебували в американській окупаційній зоні.

У свою чергу естонський генконсул Йоханнес Каїв поскаржився на відсутність на території окупованих союзниками країн національних організацій, що мали практичну можливість надавати допомогу землякам. Він надіслав запит керівнику східноєвропейського відділу Держдепу Елбріджу Деброу на використання для цих потреб двохсот тисяч доларів з фондів естонського уряду, що зберігалися на рахунках у США. Дипломат розраховував використати МЧХ у якості розпорядника коштів. За оцінками Й. Каїва у Європі мало перебувати понад сто тисяч біженців з Естонії.

З аналогічною пропозицією щодо виділення з урядових фондів ста тисяч доларів для фінансування акцій Латвійського Червоного Хреста до заступника держсекретаря Джозефа Кларка Грю звернувся посол Латвії у США Алфредс Білманіс. За даними дипломата, в Німеччині перебувало близько трьохсот тисяч латвійських біженців. На підтримку цієї ініціативи висловився голова Американського Червоного Хреста Бейзіл О'Коннор. 10 липня 1945 р. на спільному засіданні представників Американського Червоного Хреста (Раян), Президентської ради контролю військової допомоги (Бранот) та міністерства фінансів (О'Флагерті) відповідні транзакції коштів балтійських держав на рахунки МЧХ у Швейцарії було схвалено [13, *img.* 108-115]. По

завершенню бойових дій у Європі активізувалися емігрантські кола та громадськість США. У червні 1945 р. ОЛФДА вирішив направити до Європи професора Ігнаса Кончіуса для сприяння литовським біженцям [12, *img.* 46-47].

У лютому 1946 р. розпочався інтенсивний скрінінг таборів для переміщених осіб, розташованих на території Німеччини. Ді-пі підлягали усному та письмовому анкетуванню з двадцяти запитань щодо можливості і надалі перебувати під опікою міжнародних структур. Непроходження цієї процедури могло загрожувати репатріацією. Вихідці з країн Балтії на політичні питання відповідали ухильно, щоб не спровокувати хибних звинувачень у співпраці з німцями. Можливість повернення до радянізованих «прибалтійських республік» вони відкрито відкидали у зв'язку зі страхом опинитися в репресивних лещатах тоталітарного режиму. Проте табірна адміністрація намагалася зменшити кількість утриманців. Так, у жовтні 1946 р. змусили 618 вихідців з Естонії залишити один з найбільших таборів Гейзлінген, де перебувало п'ять тисяч естонців. Естонські біженці в американській окупаційній зоні Німеччини, яких восени 1946 р. було близько сорока тисяч осіб, вимагали зміни ставлення до себе [15, *img.* 110-125]. Вони закликали відкинути радянські концепти і не дивитися на них як на злочинців, колаборантів чи зрадників, а розглядати їх як представників народу, що втративши свою державу боролися за поширення на себе міжнародного захисту. Вчергове постало питання про створення спеціальної структури, яка б опікувалася естонськими біженцями, мала статус спостерігача в МОБ й змогла використати досвід ЮНРРА з працевлаштування.

У 1947 р. питання «балтійських біженців» розглядалося на рівні міжнародних структур. Так, представник МКБ у Бельгії Альбер Ермо одержав інструкції від директора Г. Емерсона у справі сприяння в переговорах між урядом Бельгії та американською військовою адміністрацією щодо перевезення на територію країни двадцяти тисяч ді-пі, що не підлягали репатріації. Розглядалася можливість включення в їх число «балтійців» та розширення проекту за рахунок переміщених осіб з британської окупаційної зони [16, *img.* 11-12]. Це позиція мала підтримку бельгійського прем'єра та нашоувалася на супротив МЗС.

На початку 1947 р. голова Естонського демократичного клубу в Стокгольмі п. Сіккар звернув увагу американських дипломатів на погіршен-

ня становища земляків у таборах для переміщених осіб на території Німеччини [18, img. 1-7]. Він вказував на погіршення харчового раціону та заміщення лояльно налаштованих працівників ЮНРРА. Особливе обурення та протести емігрантських кіл викликали здійснення «незаконного» на їх думку скрінінгу й також допуск та необмежена діяльність офіцерів радянських репатріаційних місій в таборах ді-пі. Естонські демклубівці прохали розробити план щодо відселення балтійських біженців на території, які перебували б поза сферою будь-яких радянських впливів.

Після 1944 р. біженці з країн Балтії опинилися в багатьох країнах Центральної та Західної Європи, зокрема невелика частина з них перебувала у Швейцарії. Кількасот литовців категорично відмовлялися повертатися до окупованої СРСР Батьківщини. Представник ВРБ у Швейцарії Розвелл МакКлеланд та американський посол Ліланд Гаррісон допомогли одержати дев'яносто тисяч швейцарських франків від ОЛФДА Едварду Тураускасу (литовський репрезентант в Лізі Націй). Окрім того, останній 6 травня 1945 р. поширив пам'ятну записку (*aide-mémoire*), у якій підкреслив, що західні окупаційні адміністрації, ЮНРРА та влада Швейцарії мають розуміти, що литовські та латвійські біженці не є радянськими громадянами і не підлягають репатріації [11, img. 34-37].

За інформацією радника литовської місії в Парижі С. Бакіса у Франції станом на квітень 1945 р. перебувало близько тисячі литовських біженців, у Німеччині від ста до чотирьохсот тисяч [10, img. 38]. Окрім того, дипломат вказував на небезпеку досягнення між французьким урядом домовленості щодо повної репатріації усіх громадян СРСР, до яких могли віднести й вихідців із трьох окупованих балтійських держав.

Латвійський представник у Брюсселі Мікеліс Валтерз повідомляв, що бельгійська сторона готова прийняти частину латвійців у разі урегулювання питання їх громадянства на рівні ООН. Проте СРСР на міжнародній арені наполягав на визнанні їх радянськими громадянами, намагаючись зобразити анексію балтійських країн як «добровільну радянізацію». Латвійський дипломат вимагав від американців припинити направляти латвійців до таборів разом з громадянами СРСР.

Лейт-мотивом листів представників громадських організацій у 1945–1946 рр. був великий страх, пов'язаний із загрозою втрати власного громадянства. Вони побоювалися, що радянська сторона та низка європейських країн на свій

лад трактуватимуть норми Атлантичної хартії, називаючи Балтію частиною СРСР. У зверненні до американської сторони вони продовжували посилалися на норми міжнародного права, коли громадяни окупованої країни зберігають громадянство або ж мають право на визнання політичними біженцями. Балтійці запевняли, що за жодних обставин не приймуть радянських документів, проте в крайньому разі готові визнати себе бездержавниками заради переходу під опіку міжнародних організацій. Першим кроком мала стати заборона репатріювання та перехід під опіку міжнародних структур. Фахівців з поміж балтійців можна залучати при відбудові Європи. Політичне та економічне майбутнє балтійських біженців у Швеції та Німеччині діячі діаспори вбачали у наданні можливості землякам мігрувати в некомуністичні країни Європи, до США чи Британської Співдружності.

Подібну позицію розділяли аналітики новоствореної американської розвідки. Зокрема, Управлінням Стратегічних Служб у серпні 1945 р. констатувалася «наявність стійкого імунітету» від комуністичної пропаганди серед балтійських біженців. Також фахівці УСС повідомляли, що пропонуваній раніше варіант здійснення тиску США на СРСР щодо проведення в трьох балтійських країнах вільних виборів під контролем союзників з метою подальшого їх самовизначення став малореальним. Після масових депортації та мобілізації місцевого населення під приводом «війни з Японією» та переселення на їх місце росіян, демографічно-електоральна картина змінилася, а втілення плану визнали фантастичним. Повернення біженців додому в найближчому майбутньому представники американської розвідки вбачали недоцільним. Для вирішення проблеми пропонувалося дозволити їх виїзд до США та британських домініонів (Канада, Південна Африка) [14, img. 221-227].

Посилення американсько-радянських суперечностей дуже швидко призвело до припинення масової репатріації та поступового згортання діяльності репатріаційних місій СРСР в зоні відповідальності західних союзників на території Німеччини, Австрії та інших країн. Вирішення подальшої долі величезної кількості біженців та переміщених осіб США вбачали у поєднанні принципів кооперації та власної відповідальності. Для того, щоб прийняти на власній землі хоч частину ді-пі, адміністрації Г. Трумена необхідно було провести відповідну підготовчу роботу, щоб «проштовхнути» в Конгресі рішення

про коригування міграційної політики. У листі до конгресмена-демократа від штату Массачусетс Томаса Джозефа Лейна президент Литовської ліги римо-католицьких священників Америки превелебний Майкл Кемезіс звернувся за сприянням у вирішенні проблем литовських біженців [17, img. 69-70]. Лист написали після зборів у коледжі Маріанополіс (Томпсон, штат Коннектикут) 12 лютого 1947 р. Делегати зазначили, що країни балтійського регіону знаходяться під радянським домінуванням, зберігається складана ситуація з біженцями, що розпорошилися по різних країнах Європи. Учасники з'їзду наголошували, що примусова репатріація в СРСР загрожувала смертю, депортацією та рабською працею в трудових таборах. Враховуючи офіційну позицію Держдепу США, представники духовенства висловлювали прохання посприяти недопущенню примусового повернення в радянську Литву «вільних громадян вільної незалежної країни».

Важливим кроком стало звернення Держдепу до депутатів восьмидесятого Конгресу від 22 грудня 1947 р. щодо ухвалення тимчасових заходів з понадквотного прийому мігрантів у США [19, img. 60]. Радник Держсекретаря з юридичних питань Річард Флуной в листі до конгресмена-республіканця від штату Пенсільванія Честера Хейлмана Гросса наголошував, що Держдеп є найбільш поінформованим в цьому питанні з-поміж американських урядових установ і відомств. Також чиновник повідомляв, що європейські біженці від комунізму потерпають від голоду й інших страждань та очікуване збільшення числа втікачів з соцтабору, а отже треба було послаблювати існуючі ліміти.

У редакційній статті Нью-Йорк Таймс «Конгрес та ді-пі» відзначалося відчуття міжнародних зобов'язань парламентською більшістю [2]. Проте відсутність жодних рішень щодо сприяння європейським переміщеним особам оцінювалася журналістами як «дивна сліпота» щодо потреб окремих людей, особливо на фоні зростання загроз тоталітаризму. Згадувалися слухання у Комітеті Палати представників з питань імміграції стосовно долі восьми тисяч чоловіків, жінок та дітей, що відбулися навесні 1947 р. Їх підсумком мали стати рекомендації Комітету правосуддя. Газетарі не розуміли причину затримки та закликали взяти реальну дієву участь США у розв'язанні проблеми ді-пі. На користь цього наводився аргумент застарілості складного механізму подолання квотних бар'єрів. Так, квотною системою перед-

бачався дозвіл на в'їзд під час фінансового року, що закінчувався у червні, 153 927 осіб. До літа 1947 р. такою можливістю змогли скористатися близько сімдесяти тисяч. Також журналісти виявили й інші недоліки квотної системи – 65 700 місць відводилося британцям і 25 900 німцям, які або не збиралися або не могли в даний час мігрувати до США. Що стосується представників народів, яких було багато серед переміщених осіб, то їхня частка в міграційній квоті була мізерною. Так, на поляків припадало 6524, Литву – 386, Латвію – 286, Естонію – 116 місць. На думку державного комісара з питань промисловості Едварда Корсі ця система вже застаріла, адже більшість квот віддавалася громадянам країн, що у середині XX ст. вже не мігрували до США.

На початку 1948 р. тривало погодження даної ініціативи у різних відомствах. РНБ США готували план прийому радянських біженців, а держдепівський відділ планування політики визнавав це за національний інтерес [20, img. 74]. Ухвалення американським Конгресом «Акту про переміщених осіб» (18 червня 1948 р.) відкрило можливість для початку виїзду балтійських біженців з європейських таборів до Північної Америки. За інформацією військового губернатора генерала Л. Клея станом на початок 1949 р. в американській окупаційній зоні ще залишалося біля ста тисяч вихідців з балтійських країн, які не визнавалися США громадянами СРСР [21, img. 99].

Висновки.

Отже, аналіз зарубіжної історіографії показав, що питання американської участі в допомозі балтійським біженцям, що перебували на звільненій Збройними силами США території Західної та Центральної Європи знайшло часткове відображення в деяких наукових роботах. Проаналізувавши документи американського Держдепу з Національного архіву США вдалося встановити, що Сполучені Штати виділяли вихідців з окупованих СРСР країн Балтії в окрему категорію. Проте особливості американської «політики невизнання» не відкидали можливості співпраці з радянською стороною у деяких аспектах репатріації. У результаті дослідження було показано значущість зусиль балтійських громадських організацій та екзильних дипломатичних представництв щодо співпраці з американським зовнішньополітичним відомством. Можна говорити, що їх співпраця заклала передумови для старту й реалізації Президентом Г. Труменом програми з переселення «переміщених осіб» до США.

REFERENCES

1. Cohen, G.D. (2011). *In War's Wake: Europe's Displaced Persons in the Postwar Order*. New York: Oxford University Press USA.
2. *Congress and the DP's* (1947, December 22). New York Times, p. 20
3. Frank, M. (2017). *Making Minorities History. Population Transfer in Twentieth-Century Europe*. Oxford: Oxford University Press.
4. Frank, M., & Reinisch, J. (eds.) (2017). *Refugees in Europe, 1919–1959: A Forty Years' Crisis?* London: Bloomsbury Academic.
5. L'Hommedieu, J.H. (2011). Exiles and Constituents: Baltic Refugees and American Cold War Politics, 1948–1960. *Candidate's thesis*, University of Turku.
6. Maegi, B.J. (2008). Dangerous Persons, Delayed Pilgrims: Baltic Displaced Persons and the Making of Cold War America, 1945–1952. *Candidate's thesis*, University of Minnesota.
7. Nuernberger, G.A. (1959). *Foreign relations of the United States, 1940. (Vol. I)*. General. Washington: United States Government Printing Office
8. The U. S. National Archive, Record Group 59, Microcopy 1284, Roll. 55, *Letter to the Officer in Charge of the American Mission in London*, January, 1945.
9. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 56, *Extracts from Reports on Latvian Refugees in Germany*, April 26, 1945.
10. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 57, *Memorandum of Counsellor of the Lithuanian legacy in Paris S. A. Backis concerning the protection of Lithuanian Refugees not willing to repatriated in their occupied native country for political, religious and racial reasons*, April 10, 1945.
11. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 57, *Incoming telegram from US Ambassador in Bern L. Harrison to the Honorable the Secretary of State concerning United Lithuanian Relief Fund*, May 24, 1945.
12. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 57, *Letter from Executive Director of the President's War Relief Control Board James Brunot to Assistant Chief of Special War Problems Division at Department of State Eldred D. Kuppinger*, June 2, 1945.
13. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 58, *Memorandum by International Committee of Red Cross in Geneva to the US Department of State concerning Baltic countries (Lithuania, Estonia and Latvia)*, July 18, 1945.
14. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 59, *Report on Baltic Refugees in Sweden to the Office of Strategic Service*, September 14, 1945.
15. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 66, *Letter from Acting Consul General of Estonia in New York Johannes Kaiv to the Honorable the Secretary of State James F. Byrnes concerning Estonian Refugees in Germany*, November 13, 1946.
16. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 67, *Incoming telegram from W. J. Gallman to the Secretary of State*, January 9, 1947.
17. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 67, *Letter from Lithuanian R. C. Priests' League of America to Congressman Thomas Lane*, February 14, 1947.
18. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 68, *Letter from the Estonian Democratic Club in Stockholm to US Department of State concerning Estonian Refugees in Germany*, March 14, 1947.
19. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 69, *Letter from R. W. Flournoy to C. H. Gross concerning Urgent need of adoption at present Session of Congress of a temporary measure for admission to the United States of Displaced Persons from Europe*, December 22, 1947.
20. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 69, *Letter from Undersecretary of State Robert A. Lovette to Executive Secretary of National Security Council Admiral Sidney W. Souers*, February 19, 1948.
21. The U. S. National Archive, RG 59, M 1284, R. 70, *Secret Report by L. Dawson to G. L. Warren concerning Refugees and Displaced persons*, May 16, 1949.
22. Welles, S. (1940). Baltic Republics. *Statement by the Acting Secretary of State. Department of State Bulletin, III* (57), 48.
23. Wyman, M. (1989). *DP: Europe's displaced persons, 1945–1951*. Philadelphia: Balch Institute Press.

Юшкевич Володимир В'ячеславович

Докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60

Email: volodymyr_yushkevych@ukr.net

Yushkevych Volodymyr

Doctoral student

Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine

ORCID 0000-0001-6338-8557

Цитування: Юшкевич В. В. Біженці з країн Балтії в таборах Центральної та Західної Європи у контексті американської «політики невизнання» в другій половині 1940-х рр. / В. В. Юшкевич // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 2. – С. 80-87.

Citation: Yushkevych, V.V. (2019). Bizhentsi z krain Baltii v taborakh Tsentralnoi ta Zakhidnoi Yevropy u konteksti amerykanskoj «polityky nevyznannia» v druhii polovyni 1940-kh rr. [Refugees from the Baltic states in the camps of Central and Western Europe in the context of the American «non-recognition policy» in the second half of the 1940's]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (2), 80-87.

Стаття надійшла / Article arrived: 21.01.2018

Схвалено до друку / Accepted: 22.02.2019

Рецензія на книгу В. І. Марочко «Енциклопедія Голодомору в Україні 1932–1933 років» (Дрогобич, вид-во «Коло», 2018)

Олександр Нікілев, Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара

Історіографічна ситуація давно потребувала систематизації, сконцентрованості та теоретичного узагальнення багаторічних результатів дослідників у виданні енциклопедичного формату. Така праця – «Енциклопедія Голодомору 1932–1933 років в Україні» (Дрогобич, вид-во «Коло», 2018) – підготовлена. Вона є результатом багаторічної інтелектуально-евристичної роботи відомого українського дослідника Голодомору, провідного наукового співробітника інституту Історії НАН України, професора В. І. Марочко. Видання увібрало в себе близько 30 тематичних блоків, для розкриття яких знадобилося понад тисячу статей різного обсягу – від половини до 16 сторінок кожна. Вміщені статті мають високий рівень теоретичного узагальнення та фактологічного наповнення. Особливістю роботи є об'єктивне і неупереджене тлумачення подій і явищ, опертя на конкретні джерела. Це інтелектуально-інформативна праця, яка дає можливість з надзвичайною глибиною і пронизливістю усвідомити реалії життя людей в тих умовах, тогочасну соціально-економічну і морально-психологічну ситуацію, особливості повсякденного буття людей в умовах голоду: від демонстрації людяності у нелюдський час до потворних форм виживання (канібалізм).

Ключові слова: Голодомор; геноцид українського народу; історія України; українська історіографія; злочини комуністичної влади; В. І. Марочко

The historiographic situation long ago required the systematization, concentration and theoretical generalization of long-term results of researchers in the publication of the encyclopedic format. Such work - «The Encyclopedia of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine» (Drohobych, «Kolo», 2018) – is prepared. It is the result of many years of intellectual and heuristic work of the well-known Ukrainian researcher of the Holodomor leading researcher of the Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine, Professor V.I.Marochko. The publication absorbed about 30 thematic blocks, which required more than a thousand articles of various sizes – from half to 16 pages each. The published articles have a high level of theoretical generalization and factual contentment. The peculiarity of the work is the objective and impartial interpretation of events and phenomena, based on specific sources. This is intellectual and informative work, which gives an opportunity with an extraordinary depth and penetration to realize the realities of people's lives under those conditions, the contemporary socio-economic and moral-psychological situation, the peculiarities of the incidental existence of people in conditions of famine: from the demonstration of humanity in inhuman times to ugly forms of survival (cannibalism).

Keywords: Holodomor; genocide of the Ukrainian people; history of Ukraine; Ukrainian historiography; crimes of communist government; V. I. Marochko

Проблема Голодомору 1932–1933 рр. в Україні має значну історіографію. Дослідження охоплюють широке коло аспектів. Вагомим є також доробок науковців у царині теоретико-методологічній, джерелознавчій та археографічній. Історіографічна ситуація давно потребувала систематизації, сконцентрованості та теоретичного узагальнення багаторічних результатів дослідників у виданні енциклопедичного формату. Така праця – «Енциклопедія Голодомору 1932–1933 років в Україні» (Дрогобич, вид-во «Коло», 2018) – підготовлена. Вона є результатом багаторічної інтелектуально-евристичної роботи відомого українського дослідника Голодомору провідного наукового співробітника інституту Історії НАН України, професора В. І. Марочко. Видання увібрало в себе близько 30 тематичних блоків, для розкриття яких знадобилося понад тисячу статей різного обсягу – від половини до 16 сторінок кожна. Вміщені статті мають високий рівень теоретичного узагальнення та фактологічного наповнення. Особливістю роботи є об'єктивне і неупереджене тлумачення подій і явищ, опертя на конкретні джерела. Це інтелектуально-інформативна праця, яка дає можливість з надзвичайною глибиною і пронизливістю усвідомити реалії життя людей в тих умовах, тогочасну соціально-економічну і морально-психологічну ситуацію, особливості повсякденного буття людей в умовах голоду: від демонстрації людяності у нелюдський час до потворних форм виживання (канібалізм).

Як будь-яке енциклопедичне видання, вона побудована за алфавітним принципом. Проте має й певні особливості. Автор показує поіменних жертв, які помирили на вулицях міст і сіл, тому зафіксовано їхні прізвища, а також «оцифровано» загальну кількість втрат – понад 7 млн. осіб.

Принциповим є подання самого поняття «жертви Голодомору», тобто полегли від штучного голоду у 1932–1933 рр., а також постраждали, тобто ті, що зазнали фізичних і соціально-психічних травм.

В «Енциклопедії Голодомору» викладено тлумачення термінів «Голодомор», «штучний голод», «голодомор-геноцид», «голодовка», «голодова катастрофа», «Геноцид», їх історичне походження, правове застосування. Розлогий матеріал присвячено авторів терміну «геноцид», ініціатору підготовки та ухвалення Міжнародної конвенції про геноцид 1948 р. Р. Лемкіну, детально розкрито як зміст самого поняття, так і проаналізовано положення конвенції.

Енциклопедія увібрала основні події і явища, узагальнила історіографічну практику. Вона містить статті про дослідників (іноземних та вітчизняних) Голодомору як безпосередньо тих, що присвятили значну частину свого життя вивченню цієї трагедії, так і тих, хто долучався з якихось причин, не пов'язаних із вивченням цього трагічного явища. Виважено, об'єктивно, толерантно подано характеристики їх позицій.

Здійснено аналіз кількісних результатів жертв Голодомору, отриманих науковцями (а діапазон жертв ними визначено від 3,5 – до більш ніж 7 млн. осіб, і всі вони наведені у праці), проаналізовано методики їх підрахунків, складові даних, залучених для дослідження. З аналізу стає зрозумілим, що результати, отримані останнім часом науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень АН України: 3 млн. 920 тис. чол., не є остаточними. Адже в енциклопедії вміщено статті про провідних статистиків та демографів України 30-х рр., таких як Ю. Корчак-Чепурківський, М. Птуха, Д. Соловей, А. Хоменко, які своїми підрахунками часів трагедії виходили на цифру у 7 млн. Її дотримується і частина сучасних дослідників, статті про яких також містить Енциклопедія.

Висвітлено роль державних та політичних діячів, письменників-авторитетів європейського простору, які заперечували наявність голоду і дезінформували суспільство своїх країн, як, наприклад, партійний лідер, французький соціаліст Е. Ерріо або американський кореспондент У. Дюранті. Представлено особисту та інституційну позицію західних політиків (Ф. Рузвельта, Й. Мовінкеля, Т. Інніцера, Е. Амменде, Р. Рейгана), сучасних керівників Росії, українських президентів, істориків, соціологів, антропологів.

Показано роль західної преси у розглядуваний період. Переконливо доведено, що європейські і американські друковані видання регулярно і постійно висвітлювали трагедію людей України, інформували суспільство своїх країн про злочини влади. Одночасно автор показує і тих представників преси, наприклад Дюранті, які дезінформували суспільство, подаючи завідомо неправдиву інформацію. Належним чином розкритого і роль дипломатів європейських країн. Широке коло статей засвідчує, що працівники дипломатичних установ регулярно і в повному обсязі інформували керівництво своїх держав про трагічну ситуацію в Україні, про надзвичайно велику смертність у містах і селах республіки, вказували причини такої трагедії. Наприклад, естонський – Ю. Сельмаа, який відвідав Україну і північний Кавказ, польський – Ю. Сошніцький С., який регулярно інформував міністерство закордонних справ про ситуацію та голод у 1932–1933 рр. в Україні, або німецький – Ф. Рот, який називав основною причиною голоду хлібозаготівлі кінця 1932 – поч. 1933, або Р. Скіннер, який з травня 1932 р. регулярно інформував державний Департамент США про події в Україні і на Кубані.

Чимало інформації вміщено про цілий ряд українських діаспорних громадських організацій, що намагалися організувати допомогу землякам у Радянській Україні, як, наприклад «СУС» – Союз українських самостійників, що зібрав пожертви і закупив зерна, яким було наповнено аж два пароплави, або «Союз українок Львова», завдяки діяльності якого правда про голод набула розголосу в Європі, або «Українське бюро», яке у своїх повідомленнях висвітлювало причини, обставини та наслідки голоду в країні, та цілий ряд інших, про яких сучасне суспільство абсолютно не має інформації. Вміщено аналітичні статті про огляди українських діаспорних видань («Діло», «Свобода», «Визвольний шлях», «За Україну», «Український націоналіст», «Сучасність» тощо).

Цінність Енциклопедії полягає й у тому, що в ній вміщено і статті про закордонних громадських, політичних та релігійних діячів, які вже у 30-х роках почали видавати збірки документів, праці про Голод в Україні і на Кубані, посилали різного роду звернення, петиції до широкого кола міжнародних установ з інформацією про голод (наприклад, З. Пеленський, Е. Аменде, М. Рудницька). Окрема розлога стаття присвячена ролі греко-католицької церкви та її очільника А. Шептицького, в якій докладно висвітлено різнопланову і наполегливу діяльність як із надання допомоги голодуючим братам-українцям, так і з широкого інформування європейської і світової спільноти про трагедію, що коїлася в Україні.

Надзвичайна цінність Енциклопедії полягає у широкому вміщенні статей про тих людей, хто не мовчав, а намагався щось вдіяти у тій ситуації, проте імена яких залишаються практично невідомими.

ми українському суспільству. Наприклад, Г. Ткаченко, студента Київського риболовного технікуму, який у червні 1932 написав та відправив листа секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору, в якому писав про деградацію села і масовий голод. В енциклопедії вміщено і цілий ряд статей про людей, що відобразили тогочасне повсякдення у своїх щоденних, які ними велися у той час. Це представники різних соціальних категорій та громадянства. Наприклад, британський журналіст Г. Джоунз, український колгоспник М. Білоус, партноменклатурний працівник Д. Заволока, учителька О. Радченко.

Ціла низка статей присвячена творцям голодомору. Це представники союзного партійно-державного (Й. Сталін та його найближче оточення, у першу чергу В. Молотов, Л. Каганович) та республіканського (Г. Петровський, П. Постишев, С. Косіор) керівництва. Широко представлено статті про виконавців злочинних наказів вищих державно-партійних можновладців. При цьому не біографія діяча є пріоритетною, а його ставлення до Голодомору, співучасть у його творенні. Докладно розкрито внесок кожного з катів як вищої, так і низової ланки у реалізацію політики вилучення зерна та інших їстівних запасів та репресій щодо звинувачених у антидержавній діяльності селян, науковців, рядових партійців, голів сільгоспартілей тощо.

Значну частку Енциклопедії займають статті, присвячені специфічній термінології часів голодомору, що виникла і широко побутувала в умовах практики примусового вилучення зерна у селян та наслідків цих дій. Це і «торгсін», і «золотий здавальник», і «припс», і «буксирні бригади». Широко представлено статті з видів харчування населення в тих умовах: «бовтушка», «брага», «бурда», «вариво», «головастики», «дохлятина» «жабурниця», «тирса», «щури» і ще десятків зо два найменувань видів харчування того часу. Наводяться назви різних форм оцінки праці колгоспників («висипне», «натуральний аванс»), форми контролю за роботою селян та за обсягами вилучення у них хліба («норми здавання хліба», «облік намолоченого хліба», «охорона поля»), щоденних інформаційних зведень про виконання хлібозаготівельних завдань селянськими господарствами однієї сільради («червоні дошки»), агітаційно-пропагандивні акції вивезення заготовленого хліба до елеваторів («червоні валки»).

Енциклопедія містить і цілий ряд статей, в яких докладно описано форми адміністративного покарання колгоспників за невиконання державних повинностей («чорні дошки»), щоденних норм виробітку та різного роду вчинки: запізнення або невихід на роботу, ухилення від позики індустріалізації («списання трудоднів», «судові репресії», «товарна репресія» тощо).

Проте основу роботи складають статті, які відтворюють реальні явища і події тих років. У першу чергу це ті, що розкривають терміни, які виникли і були широко вживані за часів голоду та відображають соціальні наслідки трагедії. Це такі як, наприклад, «безпритульні діти», «підкидні», «похоронні бригади», «закриті їдальні», «закриті розподільники», «централізоване забезпечення керівного складу», «капутень», «класово-ворожий елемент», «мішечники», «людодіство».

Широко представлено також матеріал, який відображає ситуацію з фіксуванням причин смертності населення. Це діагнози, що лише опосередковано вказують причину загибелі людини («безбілкове опухання», «виснаження», «загальна атрофія», «загальний набряк», «хворі на брезки»). Проте жодного не наведено про дійсну причину смерті – голод. Такі діагнози були вкрай поодинокі. Наприклад, нами, при здійсненні соціально-демографічного аналізу праці «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. Дніпропетровська область», з 65 280 діагнозів, зафіксованих у книгах записів актів цивільного стану області, були виявлені лише 75 по містах, та 208 в сільській місцевості діагнозів, що причиною смерті прямо зазначали голод.

Отже «Енциклопедія Голодомору» за своєю змістовністю, інформативністю, широтою охоплення проблеми, географічним та соціальним представництвом висвітлених у ній осіб, подій і фактів, детальністю, проникливістю викладання заповнила існуючу до цього часу науково-інформативну лакуну. Вона є вагомим внеском у поширення знань як в Україні, так і поза її межами про голодне лихоліття українського народу 1932–1933 років. Книга прислужиться науковцям, студентам, учням шкіл, кожній мислячій людині, широкому читачьому загалу, небайдужому до історії України.

Олександр Федорович Нікілєв

Доктор історичних наук, професор
Дніпровський національний університет ім.
Олеса Гончара
49000, м. Дніпро, пр. Гагаріна, 72

Oleksandr Nikilev

Doctor of Historical Sciences, Professor
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Ave., Dnipro, 49000, Ukraine

Email: O_Nikilev@i.ua

ORCID: 0000-0002-9918-3999